

І. МАЗЕПА.

БОЛЬШЕВИЗМ І ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ.

Соціально-економічні причини незрілості сил
української революції.

ЛЬВІВ—КИЇВ 1922 РОКУ.

З друкарні „Діла“, Львів, Ринок ч. 10.

ВИДАВНИЦТВО „ЗНАТТЯ ТО СИЛА“.

Мазепа
І. МАЗЕПА.

Більшевізм
БОЛЬШЕВИЗМ І ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ.

Соціально-економічні причини незрілості сил
української революції.

ЛЬВІВ—КИЇВ 1922 РОКУ.

—
Накладом М. Ганкевича

З друкарні „Діла“, Львів, Ринок ч. 10.

Переднє слово.

В українськiм громадянствi поширений погляд, що всi не-
достачi i неудоцi в сучаснiй боротьбi за українську державнiсть
мають причиною виключно помилки окремих полiтичних груп
або навиць окремих осiб. Такий погляд є цiлком помилковий.
Вiн оснований на iдеалiстичному розумiнню подiй i фактiв. Коли
партiї або окреми особи могли помилятися, то цього не можна
сказати про кляси. I коли українське суспiльство не висунуло
инших полiтичних партiй i їх провiдникiв помимо тих, якi були
й є, то це вказує тiльки на ступiнь зрiлостi цього суспiльства.

В наступнiй працi дається освiтлення причин незозрiло-
сти українських суспiльних сил в сучаснiй революцiї на пiд-
ставi матерiалiстичного (Марксового) розумiння iсторiї.

Умови писання поза межами В. України не дали можли-
вості використати в належнiй повнотi необхідний для цього як
лiтературний, так i фактичний матерiал. Читач, який мав би в сво-
єму розпорядженнi бiльше фактичних даних, що вiдносяться до
предложеної теми, зможе з бiльшою повнотою i яснiстю угрун-
тувати тi положення автора, в яких, можливо, знайдуться де-
фекти, викликанi випадковiстю використаного матерiалу.

I. Мазепа.

Львiв, 25 жовтня 1921 р.

RSCN
1111 34
1872

1. Роль пролетаріату в російській революції.

Російська революція тим відрізняється від буржуазних революцій Європи, що буржуазна класа не являється в ній двигачою силою. Буржуазія грала в історії в високій мірі революційну роль. Але час буржуазних революцій в цім змислі вже минув. Подібно до революції 1789 р. у Франції, в Росії так саме рішачою масою, заінтересованою в перемозі, являється селянство, але воно йде не під проводом буржуазної демократії і дрібної буржуазії, як у Франції, а під проводом пролетаріату. В минулих революціях буржуазія більше керувала духом, робітники більше проливали кров. В російській революції пролетаріат вперше в світовій історії виступив перемозно, як самостійна політична сила.

Не всі країни брвшої Росії находилися в однакових умовах, що до сили і класової свідомости пролетаріату. Найсвідомішим і найорганізованішим взагалі являється робітництво великої промисловости. Це головний бойовий авангард цілої робітничої класи. Де нема розвиненої великої індустрії і звязаного з нею промислового пролетаріату, там не існує ґрунту для широкого, організованого пролетарського руху, там не може бути успішної боротьби за здійснення ідей соціалізму.

Росія в різних районах мала не однаковий стан розвитку промисловости, а тому й не однаковий рівень розвитку промислового пролетаріату. Це, а не що инше, мало рішачий вплив як на глибину, так і на форми революційного руху в різних частинах брв. Росії.

2. Пролетаріат в Росії і на Україні.

Загальні умови економічного розвитку Росії, хоч вона й складалася із різних націй, найбільше сприяли зростанню лише російського пролетаріату. Централістична політика царату приводила до штучної концентрації капіталів і скупчення найважливіших галузів промисловости переважно в цен-

трах Московщини. Вже в 90-х роках минулого століття більша половина всіх капіталів Росії містилася в двох російських губерніях, а саме: Московській та Петроградській. Найголовніші галузі промисловости: текстильна і залізна довгий час майже цілком купчилися в центральній Росії та на Уралі. Перед революцією Московщина була головним осередком фабрично-заводської промисловости. Там скупчувалася головна сила промислового пролетаріату бувшої Росії.

А в якому положенні находилася промисловість і промисловий пролетаріат на Україні?

Україна в промисловому відношенні була значно менше розвинена, ніж Московщина. Це був виключно хліборобський край, з дуже ще молодим, лише починаючим розвитком капіталізму.

„Степові окраїни — пише Ільїн (псевдонім Леніна) — були в пореформенну епоху кольонією центральної, давно заселеної Европ. Росії. Розвиток промисловости в центральній Росії і розвиток торгового хліборобства на окраїнах стоять в нерозривному звязку, утворюють взаємний ринок одне для другого. Промислові губернії получали з півдня хліб, збуваючи туди продукти своїх фабрик, постачаючи кольонії робочими руками, ремісниками...“¹⁾

Що таке кольонія в політично-економічному змислі? — запитує в тійже своїй праці Ільїн і на це відповідає:

„Основні прикмети цього поняття слідуєчі: 1) присутність незанятих, вільних земель, легко доступних переселенцям; 2) присутність склашового світового розділу праці, світового ринку, дякуючи котрому кольонії можуть спеціалізуватися на масовій продукції сільсько-господарських продуктів, получаючи в обмін за них готові промислові вироби, котрі при інших обставинах їм пришлось би виробляти самим“ (стор. 472)

Отже Степова Україна, будучи кольонією Центральної Росії, не мала своєї промисловости. Промислові вироби вона одержувала в готовому виді з Московщини.

Але в такому положенні в пореформенну епоху находилася вся Україна. Це прекрасно доказують слідуєчі дані про фабрично-заводську промисловість в Московщині і на Україні за 1879 і 1890 роки: ²⁾

В підприємствах з сурою продукції не менш 2 тис. карб. було робітників:

	в 1879 р.		в 1890 р.	
	Число роб ів	в %	Число роб-ів	в %
В Московщині ³⁾ —	326.754	96,1	392.042	92,1
На Україні —	13.451	3,9	33.575	7,9
Разом	340.205	100	425.617	100

¹⁾ Вл. Ильинъ. Развитие капитализма в России. СПб. 1899. Стр. 186—187.

²⁾ Тамже. Приложение III.

³⁾ Тут і всюди нижче, крім таблиць, Московщина має 30 губерній: Північний район — Арханг., Вологод., Новгород., Олонець.

Ці числа неначе дзеркало показують величезну різницю між Україною і Московщиною, що до розвитку в них промисловости. Число робітників на Україні, в найважливіших центрах фабрично-заводської промисловости, в 1879 р. було в $24\frac{1}{2}$ рази, а в 1890 р. — в 12 разів менше, ніж в Московщині. Між тим земельна площа України рівняється тільки одній восьмій ($\frac{1}{8}$) частині площі Московщини, а населення України по даних перепису 1897 р. було тільки в 2,4 рази менше населення Московщини.

Як мало було схожого в економічному розвитку України і Московщини!

М. Порш в своїй праці „Робітництво України“¹⁾ приходить, на підставі статистичних даних, до висновку, що Україна з погляду розвитку промисловости взагалі стояла значно нижче від багатьох частин був. Росії. Найслабше в ній була розвинена велика промисловість. В той час, як на Україні в 1894/5 р. р. по підприємствах з 1000 робітників і більше працювало лише 4,1% всього промислового робітництва України, в Московщині²⁾ в таких же підприємствах працювало — 42,2%, в Польщі — 32,2%, в Надбалтському краю — 23,6%, в Литві — 11,3%, в Сибірі — 2,0%, в Середній Азії — 9,8% і на Кавказі — 8,2%.

Яка виразна картина промислової відсталости України: із всіх частин був. Росії вона по розвитку великої промисловости займала лише 7 (передостаннє) місце!

Правда, за короткий час це положення дуже змінилось. Протягом слідуючого десятиліття капіталістична індустрія на Україні зробила такий поступ, як ні в одній частині був. Росії. В зазначеній праці М. Порша находимо такі дані за 1902 рік: в підприємствах тої ж категорії (себто з 1000 робітниками і більше) працювало в Московщині — 43,0% всього її промислового робітництва, в Надбалтському краю — 32,5%, на Україні — 31,8%, на Кавказі — 30,3%, в Польщі — 29,6%, в Середній Азії — 7,8%, в Сибірі — 7,6%, в Литві — 7,1%, в Білій Русі — 4,3%.

Величезний поступ! Сьоме місце, котре належало Україні серед інших частин імперії в 1894/5 р., вона протягом всього 8 років змінила на третє. Стоячи ще і в 1902 р. позаду Московщини, вона разом з тим випередила зростання вели-

---

Псков., Петроград.; Промисловий р. — Владим., Калуж., Костр., Ніжегор., Москов., Смол., Тверск., Яросл.; Центр. Хлібор. р. — Ворон., Курск., Орл., Пенз., Рязан., Саратов., Сібір., Тамб., Тульск.; Східний р. — Казанск., Оренб., Самар.; Приурал. р. — Вятск., Пермск., Уфимск.; Південний р. — Астраханск. У к р а ї н а має 9 губ., в тім числі Тавричеську.

¹⁾ М. Порш. Робітництво України. Нарис по статистиці праці. („Записки Укр. Товариства у Києві“, Кн. X, XI і XII, за 1912 і 1913 рр.)

²⁾ Тут і нижче в таблицях Московщина має, крім зазначених вище 30 губ., ще дві: Бесарабську і Донську, які входять в Південний район.

кої промисловости навіть в таких країнах давнього капіталізму, як Польща та Надбалтський край.

Таким чином, тільки останні десятиліття, з причин присутности на Україні великих природних багатств залізної руди та камяного вугля, на ній почала швидко зростати велика гірнича та залізна промисловість. Мертвий, чисто хліборобський край став перетворюватися в густу сітку промислових центрів. Заводи в Катеринославі, Одесі, Миколаєві і інших містах росли з чисто американською скорістю

Цей шалений темп розвитку великої індустрії на Україні указував, що при сприятливих умовах вона могла б швидко стати одною з найбільш промислово розвинених країн був. Росії. Вже в 1902 р. в великій промисловости на Україні була зайнята досить значна скількість робітництва. Без сумніву, ця скількість до вибуху революції зростає ще більше.

Не вважаючи на все це, революція застала пролетаріат України порівнюючи дуже молодим, клясово невихованим і невідготовленим організаційно. Капіталізм на Україні був не тільки молодий, але й мало індустріальний. Своєрідні умови розвитку промисловости на Україні особливо негативно відбилися на положенню українського пролетаріату.

Щоби це краще зрозуміти, мусимо, користуючись даними із цитованої вже праці М. Порша, докладніше представити загальний характер промисловости і промислового пролетаріату на Україні. Але спочатку приведемо загальні дані. По перепису 1897 р. промислове і непромислове робітництво по різних районах був. Росії поділялося так (в тис. душ):

	Промислове робітництво (промисел, торговля, тран- спорт)	Непромислове робітництво (сільське хаз-во, поденні, чорно- робочі, слуги)	В скільки раз. більше проми- слового робіт- ництва (+) і не- промислов. (-)
I. Україна	425,4	1.054,8	- 2,4
II. Московщина, в тім числі:	1.963,0	2.155,6	- 1,1
1. Північний район	339,4	360,9	- 1,06
2. Ц. Промисловий	901,0	553,0	+ 1,4
3. Ц. Хліборобський	328,0	560,5	- 1,7
4. Східний	77,4	202,6	- 2,6
5. Південний	109,7	260,2	- 2,4
6. Приуральськ. край	207,6	218,3	- 1,04
III. Польща	311,1	868,0	- 2,7
IV. Надбалтський край	104,6	416,0	- 4
V. Литва	74,9	342,0	- 4,5
VI. Біла Русь	70,2	197,2	- 2,8
VII. Кавказ	122,9	375,0	- 3
VIII. Сібір	111,0	291,9	- 2,5
IX. Середня Азія	38,4	2 5,6	- 5,8
Імперія	3.221,6	5,930,1	- 1,8

Із цих даних видно, що не-промислове робітництво скрізь, по всіх районах імперії переважало робітництво промислове. На Україні непромислового робітництва було більше, ніж промислового в 2,4 рази. Винятком була одна Московщина (Великоросія). Тут скількисть промислового і непромислового робітництва пересічно була майже однакова (непромислових більше тільки в 1,1 рази), при чім в центр. промислово-му районі промислове робітництво навіть переважало непромислове (в 1,4 рази). Отже на Україні промислового робітництва було відносно менше, ніж в Московщині.

Поглянемо тепер, як поділялося промислове робітництво в цілій імперії і на Україні по своїх головних групах. По даних перепису 1897 р. цей поділ представляється в сліду-ючому виді (табл, стор. 7):

Ми бачимо тут, поперше, велику економічну різницю між Україною і всією був. Росією. В той час, як в цілій державі найголовнішу роль грала промисловість обробляюча, при чім перше місце займала така високорозвинена галузь промисловости, як текстильна, на Україні виразно переважала промисловість добуваюча. Замість текстильної промисловости, яка тут стояла аж на 11 місці, першу роль в промисловому життю України відо-гравала порівнюючи відстала галузь її — х а р ч о в а, себто обробка буряка, зерна, карто-плі і т. д.

Подруге, ми бачимо ин-

		В % до всїєї суми промислового ро-бітництва	
По Імперії	По Україні		
14,95	1,74	I.	Текстильна проми-словість
2,69	1,51	II.	Обробка тваринних продуктів
4,88	5,81	III.	Обробка дерева
10,46	11,63	IV.	Обробка металів
2,34	1,92	V.	Обробка мінераль-них річей
1,72	1,24	VI.	Хемична промисло-вість
11,36	22,69	VII.	Харчова промисло-вість
1,17	1,34	VIII.	Поліграфічні під-приємства
9,30	11,65	IX.	Виробництво одєжі
9,75	9,35	X.	Будівельна інду-стрія
11,13	9,80	XI.	Гірництво
6,01	5,35	XII.	Торговля
10,40	11,86	XIII.	Транспорт
4,24	4,07	XIV.	Інші підприємства
100,00	100,00	Р а з о м	

ший соціальний склад промислового робітництва на Україні. Найбільша група робітництва в цілій державі була зайнята в текстильній промисловості, на Україні ж — в промисловості по обробці харчових продуктів. З кожної тисячі робітників (по даних, взятих з тої ж праці М. Порша) приходилося: на харчову промисловість на Україні 227 робітників, в цілій державі — 114; на текстильну промисловість в цілій державі — 164, на Україні — 20.

Загалом це значить: промислового робітництва на Україні було не тільки менше, ніж в Московщині, але й якістю воно стояло значно нижче, ніж в цілій державі.

На пониження культурно-політичного рівня робітників України не мало впливало своєрідне розміщення фабрик і заводів по містах і селах. Як розміщалися фабрично-заводська промисловість на Україні і по цілій державі, про це виразно говорять слідуючі дані за 1902 рік:

	В містах		В повітах	
	Підприємств в % до всіх	Робітників в % до всіх	Підприємств в % до всіх	Робітників в % до всіх
I. Україна	36,0	29,5	64,0	70,5
II. Московщина.	39,0	38,0	61,0	62,0
в тім числі:				
1. Північний район	57,4	69,3	42,6	30,7
2. Ц. промисловий	36,8	53,3	63,2	46,7
3. Ц. хліборобськ.	36,0	33,8	64,0	66,2
4. Східний	47,5	43,1	52,5	56,0
5. Південний	35,6	49,3	64,4	50,7
6. Приураль. край	32,9	9,1	67,1	90,9
III. Польща	42,9	49,9	57,1	50,1
IV. Надбалт. край	36,9	75,2	63,1	24,8
V. Литва	30,3	48,3	69,7	51,7
VI. Біла Русь	67,2	62,1	32,8	37,9
VII. Кавказ	28,4	66,2	71,6	33,8
VIII. Сібір	24,0	41,3	76,0	58,7
IX. Середня Азія	54,5	50,5	45,5	49,5
Імперія	38,8	41,7	61,2	58,3

Наведені цифри показують, що Україна по кількості промислових підприємств і особливо промислового робітництва, розміщених в містах, стояла на одному з останніх місць: в городських підприємствах працювало менше 1/3 (29,5%) всього промислового робітництва України, решта ж була в підприємствах на повітах. Інші відносини були в цілій державі, за винятком одного Приуральського краю. Тут навпаки, в багатьох районах більша половина промислового пролетаріату була зайнята на фабриках і заводах, розміщених не в повітах, а в містах.

По окремих районах України фабрично-заводські підприємства і робітництво розміщалися в повітах так:

В % до всіх фабр.-завод. підприємств даного району:

	Число підприємств	Число робітників
Правобережна Україна	78,5	85,2
Лівобережна „	68,0	76,2
Степова „	41,2	48,0
Разом для всієї України	64,0	70,5

Як бачимо, промисловість України містилася головним чином в повітах, за винятком Степової України, де більша половина підприємств (58,8%) і робітників (52,8%) працювала в містах. Найгостріше різниця між повітом і містом виявлялася на Правобережній Україні, де в містах було всього 21,5% підприємств і 14,8% робітництва, а вся решта в повітах.

Яке значіння мало таке розміщення фабрично-заводської промисловости для українського пролетаріату, його політичного й громадського виховання?

Безперечно, воно відбивалося негативно на умовах існування робітництва.

„Позбавлене високої культури міста, як матеріальної, так і духової, дуже далеке від громадського контролю за промисловими підприємствами, село ставить фабричного робітника в лихі культурні, санітарні і громадські умови, понижуючи через це все і культурну і господарчу вагу робітництва в громадянстві“ (Тамже, кн. XI, стор. 156).

Переміщення промисловости із міста на село являється явищем, характеристичним для економічного розвитку останніх часів не тільки в Росії і на Україні, а й в інших країнах капіталістичного світу. Але чим менше розвинена країна культурно, чим пізніше вона стала на шлях капіталі-

стичного розвитку, тим більш негативно це явище повинно відбиватися на загальнокультурному положенню робітничої класи.

І справді, дані перепису 1897 р. говорять про малу, порівнюючи, грамотність серед промислових робітників на Україні (табл. стор. 10):

Отже промислове робітництво України по своїй грамотності стоїло нижче, ніж по цілій державі і особливо по Европ. Росії. Ще нижча була грамотність серед робітників на Україні в порівнянні з краями давнього, розвиненого капіталізму, як Надбалтський край, Польща і Північний та Промисловий райони Московщини.

Характеризуючи загальне положення робітництва на Україні і в цілій був. російській державі, М. Порш цілком правильно приходить до висновку:

„Перш за все ми повинні звернути увагу на те, що сезонний характер багатьох галузей промисловости наложив свій відбиток на наш пролетаріят. Велике число непостійних, сезонних елементів в ньому, поруч з загальною технічною і економічною відсталістю декотрих головних галузей нашого народного господарства, надає цілій робітничій класі у нас характер відсталий, утворює пересічний рівень пролетаря нижчий, ніж по цілій державі, а не то що по окремих найбільш розвинених районах імперії.

Наше народне господарство, так сільсько-господарська його галузь, як і індустріяльна, вимагають кваліфікованої праці далеко менше, ніж це ми бачимо по інших краях держави, де є інший склад господарства, инше відношення між його головними галузями. Звідси впливає й та нижча культурність нашого робітництва супроти пролетаріату інших частин держави, котра виявилася в невеликому відсотку грамотности“ (Тамже, кн. XII, стор. 132. Курсив наш).

% грамотних серед промислових робітників ¹⁾	
50,80	Україна I
52,30	Московщина II
66,50	Північний район 1
51,60	Ц. Промисловий 2
48,59	Ц. Хліборобський 3
43,47	Східний 4
45,03	Південний 5
44,39	Приуральський край 6
53,15	Польща III
87,61	Надбалтський край IV
57,86	Литва V
49,99	Біла Русь VI
37,40	Кавказ VII
35,66	Сібір VIII
22,34	Середня Азія IX
53,35	Европ. Росія X
51,92	Імперія XI

¹⁾ На жаль, перепис 1897 р. не дає відомостей про грамотність непромислового робітництва.

3. Соціальна структура і загальна скількість українського пролетаріату.

Загальне положення пролетаріату на Україні без сумніву було менш сприяючим для його розвитку, ніж в багатьох інших частинах був. Росії і особливо в Московщині. Але ще гірше стояла справа з чисто українським пролетаріатом. Український пролетаріат був серед робітництва України найвідсталішим.

Для того, щоб українське робітництво могло вирости в значну свідому політичну силу, потрібно було не одне й не два, а кілька десятиліть вільного капіталістичного розвитку України, а також вільного національно-політичного життя українського народу. Чеський пролетаріат, напр., виріс в численну та організовану клясу в умовах буржуазно-капіталістичного розвитку протягом не менше двох поколінь. Правда, капіталістичний розвиток всюди неминуче веде до збільшення, до переваги промисловости над сільським господарством, міста над селом, робітничої кляси над сільсько-господарським населенням. Але цей процес взагалі відбувається поволі.

Особливо в країнах молодого, буйно зростаючого капіталізму, перехід сільського населення до міст, перетворення хлібороба в робітника не поспіває за розвитком промисловости. Великі підприємства потребують тут масу нового, знаючого, підготовленого робітництва. Тому країни молодого, швидко зростаючого капіталізму, звичайно, притягають до себе силу зайшлого робітництва. Це являється тим більше природним, що потреба в робітниках і недостача їх серед місцевого населення впливає на підвищення заробітної платні, взагалі утворює поліпшені умови праці для робітництва.

В такому положенні находилася останні десятиліття Україна. Ільїн, порівнюючи становище робітництва на Україні та Уралі, в своїй цитованій вже праці між иншим писав :

„На півдні... робітник коштує вдвоє і навіть втроє дорожче, чим на Уралі... На Уралі мріяти про порядний заробіток не доводиться... Південний район гірничої промисловости представляє собою в багатьох відношеннях діаметральну протилежність Уралові. Оскільки Урал старий і пануючі на Уралі порядки „освячені віками“, остільки південь молодий і находиться в періоді формування. Чисто капіталістична промисловість, яка виросла тут в останні десятиліття, не знає ні традиції, ні стану, ні національності, ні замкнутости певного населення. В південну Росію цілими масами переселялися і переселяються чужоземні капітали, інженери і робітники, а в сучасну епоху гарячки туди перевозяться із Америки цілі заводи“¹⁾ (стор. 387—8).

Отже кольоніальний економічний розвиток України, централістична і русифікаційна політика Росії йшли поруч з емі-

¹⁾ „Вѣстн. Фин.“ 1897 г. № 16: Никополь — маріупольське товариство замовило в Америці й перевезло звідти в Росію трубопрокатний завод. — Курсив наш.

трацією робітничої сили із різних частин Росії на Україну, головним чином, людей кваліфікованої праці.

В якому розмірі відбувалася ця робітничка еміграція на Україну? Як вона впливала на загальне положення українського робітництва?

Для відповіді на це питання скористуємося другою працею М. Порша „Економічні відносини України до інших районів Росії на робітничому ринку“¹⁾. В цій праці подаються цінні дані, що до зайшлого робітництва на Україні.

Всеросійський перепис 1897 р. застав на території 9 українських губерній — 242.747 робітників (16,5% всього робітництва на Україні) родом не з України²⁾. З яких країв прийшло це робітництво?

163.045 душ або 70% зайшлого робітництва припадає на 32 губернії Московщини, при чім найбільшу участь в цій робітничій еміграції бере хліборобський район (губернії: Воронізьська, Курська, Орловська, Пензенська, Рязанська, Саратовська, Симбірська, Тамбовська і Тульська). В 1897 р. на Україні було з цих 9 губерній — 115.968 робітників або 71% всієї робітничої еміграції з Московщини на Україну. Таким чином, серед зайшлого робітництва на Україні панує робітництво з Московщини. Україна являється робітничим ринком, насамперед, для Московщини.

Як розміщується зайшло робітництво по окремих районах України? Головним осередком робітничої еміграції являються райони з найбільш розвиненою промисловістю: на першій місці стоїть Степова Україна, далі йдуть Харківщина і Київщина. Степова Україна, з її розвиненою гірничою і гірнозаводською промисловістю, з її капіталістичним сільським хазяйством, забирає майже 23 (61%) всіх робітників з чужого краю. Середнє місце по кількості зайшлого робітництва займає Харківщина і Київщина (разом до 23%). Решта (всього 16%) припадає на Волинь, Поділля, Чернігівщину і Полтавщину.

Скількість зайшлого робітництва

...то піднімається, то падає в залежності від становища народного господарства в поодиноких краях України. Краї і губернії більш промислові і торгівлі, а до того ще й з розвиненим капіталістичним сільським господарством, натурально, потребують більше зайшлого робітництва, ваблячи його до себе ліпшою заробітною платою і взагалі ліпшими умовами праці. Навпаки краї і губернії, відсталі з промислового і тор-

¹⁾ „Літерат.-Наук. Вістн.“, кн. II. і III. за 1912 р.

²⁾ На Україні, як і всюди, де розвивається капіталізм, відбувся двоїстий процес робітничої еміграції — іміграції, як результат різниці в характері і темпі економічного розвитку України з іншими районами Росії. По відомостях перепису 1897 р. поза межами України находило собі заробіток 154.326 робітників родом з України, себто на 88.421 душу менше, ніж було на Україні зайшлого робітництва родом не з України.

гового погляду, з дібносельнянським сільським господарством вимагають такого зайшлого робітництва, порівнюючи, дуже мало“¹⁾).

Взагалі чим більше той чи інший район розвинений промислово і чим більша величина підприємства, тим більше в них маємо і зайшлого робітництва,

Не менш цікаві висновки, що до розміщення зайшлого робітництва на Україні по своєму національному складу. Степова Україна разом з Київщиною і Харківщиною дають місце в своїй промисловості майже всій великоруській робітничій еміграції з Московщини — 152.380 робітників або 93%. Навпаки, на Правобережній Україні грає, порівнюючи, далеко більшу роль еміграція інша (Поляки, Білоруси, Литовці, Німці та інші). Цим Правобережжя значно відрізняється від Степсової і особливо від Лівобережної України, де зайшло робітництво переважно російське.

Отже найбільше зайшлого робітництва, при чім як раз російського, маємо в тих районах України, де була сильніше розвинена велика промисловість. Серед непромислового пролетаріату зайшлого робітництва було взагалі менше майже удвоє.

Соціальна структура і загальна кількість українського робітництва на Україні, по даних перепису 1897 р., представляється в слідуючому виді²⁾:

		Всіх робітників на Україні				
		Абсолютна кількість в тисячах	в % до всіх робітників України	в тім ч-і українців		
				абсолют. кількість в тисячах	в % до всіх робіт. даной групи	в % до всіх укр. робітників
I. Промисловий пролетаріат	1) промисловість, тор- говля, транспорт	425,4	28,8	212,7	50,0	19,6
II. Непроми- словий про- летаріат	2) сільське хазяйство, рибальство, полюван. 3) слуги . . . . . 4) поденці і чорнороб.	424,6	28,6	374,4	83,0	34,4
		430,7	29,1	500,0	80,0	46,0
		199,5	13,5			
Р а з о м		1.480,2	100,0	1.087,1	73,0	100,0

¹⁾ М. Порш. Робітництво України.

²⁾ Тамже.

Ця таблиця дає виразну картину загального складу пролетаріату України. Найбільше серед пролетаріату на Україні — українців, всього коло 3/4 (73%); решта або зайшлий елемент родом не з України, або взагалі по походженню не українці. Але в переважаючій більшості (80,4%) українські робітники — це не промисловий пролетаріат, який складає 71,2% всього робітництва на Україні. Правда, серед промислового робітництва було коло половини українців, але, по перше, це складало тільки 19,6% всього українського робітництва, а по друге, галузі великої промисловости, як ми бачили вище, здебільшого обслуговувалися зайшлим, неукраїнським елементом. Таким чином, український пролетаріат складався переважно з непромислових робітників і тільки в пятій своїй частині з найбільш відсталих груп фабрично-заводського робітництва, які стояли ближче до села, ніж до міста.

Все це сприяло утворенню російських або русифікованих в більшости міст, а також верхів найбільш розвиненого пролетаріату, які були відірвані від українського народу і звязані економічно, культурно й політично з центрами Московщини.

4. Робітничий рух на Україні і народження української соціал-демократії.

Загальному положенню українського робітництва цілком відповідала велика відсталість його професійного й політичного руху.

Український професійний рух, перед вибухом революції, був занадто слабкий і мало розвинений. Існувавши на Україні професійні союзи, коли не рахувати молодих спроб з боку української соц. демократії організувати прачок, ковалів, каретників і т. д., були майже цілком під впливом і керуванням неукраїнських партій. Організація українського робітництва в професійні союзи лише починалася. В первісній стадії розвитку находилася також справа політичної організації українського пролетаріату.

Які причини відсталости професійного й політичного руху серед українського робітництва?

Іх треба шукати, помимо всього сказаного, в минулій історії робітничого руху на Україні. До 90-х років робітничий рух в Московщині і на Україні виявлявся слабим, не був масовим. Організації українського пролетаріату ще не було. Свідомі ідеологи російського пролетаріату занималися здебільшого тим, що поповнювали самі свої знання і підготовляли окремих робітників і інтелігентів, щоби утворити кадри свідомих соц.-демократів. Це був період соц.-дем. виховання в рос. кружках окремих осіб, стадія так зв. „кружковщини.“

Тим часом життя йшло своїм порядком і сутички між робітниками і підприємцями, випадкові в 80 х роках, прийма-

ють, починаючи з 93 р., стихійний, масовий характер. Теоретичний характер кружкових занять відходить на задній план. Пропагандисти інтелігенти, передові робітники поволі переходять в кружках до обговорення практичних питань, які давало життя на тій або іншій фабриці.

В звязку з цим, російські соц.-демократи почали широко практичну роботу серед робітництва, як в Московщині, так і на Україні. Але з початку агітація велася на ґрунті економічних, а не політичних інтересів: робітники легше розуміли свої політичні потреби, ведучи боротьбу за найбільш ясні для них економічні інтереси. Для втягнення широких мас пролетаріату в клясову боротьбу треба було вести політичну агітацію з погляду безпосередніх інтересів мас, які ними найкраще відчувалися.

Задачею соц.-демократії було: стихійне, на чисто економічному ґрунті невдоволення робітничих мас виховати в свідоме невдоволення клясовим положенням, стихійний робітничий рух перетворити в свідомий соц.-демократичний. Тому початий в половині 90-х років широкий страйковий рух примусив російську соц. демократію скупити свої сили на керуванню професійним робітничим рухом і на агітації серед робітництва на ґрунті цих інтересів. Це була стадія т. зв. „економизму“.

Приклонники „економизму“¹⁾ впали в крайність: вони намагалися будувати весь робітничий рух на ґрунті професійних інтересів і професійних організацій. Боротьбу за політичну волю вони вважали ділом буржуазії. Але будучи негативним з боку ідеологічного, фактично період „економизму“ допоміг зростанню свідомости і організації робітничого руху. Шляхом приближення соц. демократії до мас, їй вдалося стати керівником пролетаріату в його повсякденній клясовій боротьбі.

Широкий страйковий рух, що почався в 90-х роках минулого століття відбувався під керуючим впливом рос. соц.-демократії, як в Московщині, так і на Україні. Під керуванням рос. соц.-демократичних комітетів, починаючи з 1901 р., відбувається в різних городах по всій імперії ряд студентських демонстрацій з участю організованого робітництва. Нарешті рос. соц.-демократія широко використовує для соціалістичної агітації грандіозний загальний страйк літом 1903 р., в якому брали участь робітники всіх професій числом до 300 тисяч чоловік і який як буря пронісся по всій Україні і Кавказу. Цей страйк був особливо могутнім знаряддям для підйому клясової свідомости пролетаріату та для популяризації соц.-демократичної організації.

Таким чином, розвиток робітничого руху під проводом соц.-демократії робив для робітників все більше актуальною

¹⁾ Органами „економистів“ були: „Рабочая Мысль“ і „Рабочее Дѣло“, засновані в 1897 і 1898 роках.

потребу в політичних правах. В свідомості робітничої маси повалення самодержавія поволі ставало безпосередньою, конкретною задачею пролетаріяту, як класи. Із області соц.-демократичної пропаганди ця задача переходила в область безпосередньої революційної боротьби.

Життя вимагало організованої політичної боротьби. Перед рос. соц.-демократією, починаючи з 1898—1900 рр., повсталася чергова практична задача — збудувати міцну організацію партії, як бойовий авангард пролетарської класи. Зростання робітничого руху випередило розвиток революційних організацій. Перед виступом на активну боротьбу з самодержавієм соц.-демократія мусіла привести в порядок свої ряди, організуватися, як партія.

І тільки в цей час, в лютому 1900 р., серед гуртка молодого українського студентства у Харькові народжується родоначальниця української пролетарської організації — Революційна Українська Партія (Р. У. П.), яка лише через п'ять років (в 1905 р.) приймає назву і програму Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП).

Після всіх етапів, пережитих російською соц.-демократією, коли перед широкими масами всього громадянства б. Росії вже почався свідомий політичний підйом, членам РУП. було не трудно проинятися тим поглядом, що „справою часу на першому пляні стоїть досягнення політичної свободи“¹⁾. Минаючи стадії „кружковщини“, „економизму“ і т. д., які відограли в життю і розвитку рос. соц.-демократії таку велику роль, РУП. швидко прийшла до признання необхідності політичної боротьби. Але вона була занадто молодою і невідготовленою для переведення в життя такої задачі. Коли рос. соц.-демократія з усім своїм попереднім досвідом, вважала себе ще невідготовленою до активної політичної боротьби і шляхом гострої внутрішньої боротьби (стадія „боротьби організаційних принципів“), протягом кількох років (з 1900 до 1903 і далі), билася над справою організації партії, то годі серйозно говорити про підготовленість РУП.

Ленін, обговорюючи в 1902 р. справу організації рос. соц.-дем. партії, писав:

„Ніхто не сумнівається, що сила сучасного руху — пробудження мас (і головним чином промислового пролетаріяту), а слабкість його — недостача свідомости та ініціативности керівників-революціонерів“²⁾.

Тим більше мусіли це сказати про себе керівники РУП., а потім УСДРП.

¹⁾ Стаття „Шлях боротьби“ в першій часописі РУП. „Гасло“, ч. 1., 1902 р.

²⁾ Н. Ленин. Что дѣлать? Штутгарт. 1902 р., стор. 19.

Складаючися із молоді ріжного напрямку, керовники РУП. безнадійно хиталися між радикальним націоналізмом, есерівщиною і марксизмом. Замість ясно наміченої програми і тактики, замість плянної роботи серед українського робітництва, вони з одного боку видавали такі брошури, як „Самостійна Україна“, „Дядько Дмитро“, „Чи є тепер панщина?“ і інші, далекі ще від усякого соц.-демократизму, а з другого — вели агітацію серед селянства¹⁾. І це в той час, коли рос. соц.-демократи вже керували робітничими страйками в Харькові, Києві, Катеринославі, Кременчуці та інших містах України. Української соц.-демократії ще не існувало.

Так, не маючи свого пролетарського центра, мало свідомі національно, українські робітники жили і боролися за свої інтереси під впливом і проводом рос. соц.-демократів. І професійний і політичний рух серед чисто українського пролетаріату починається — й то дуже поволі — лише з організацією в 1905 р. партії укр. соц.-демократів. Але вибух першої, а потім другої рос. революції не дав часу для переведення належної агітаційно-організаційної роботи серед українського пролетаріату.

Чи ж могла, в таких умовах, укр. соц.-демократія, з вибухом революції мати своїх дійсно підготовлених керовників пролетарського руху, мати свої верхи найбільше свідомого й організованого пролетаріату?

Розуміється, ні. Як до революції, так особливо після її вибуху українському пролетаріатові насамперед бракувало іменно підготовленого свого українського соц.-демократичного центра. Помимо загальної відсталости українського пролетаріату, дуже запізно прийшла до нього та інтелектуальна і організаційна сила — соц.-демократична інтелігенція, без якої, як побачимо далі, не міг стати на ноги також і рос. пролетаріат.

Довга російська неволя придушила сили українського народу. Як хворий після тяжкої недуги, українська нація лише за кілька десятиліть перед вибухом революції почала прокидатися й зміцнятися в своїх силах. Тому не дивно, що організація українського робітництва, як професійна, так і політична, почалася значно пізніше, ніж російського, що українська інтелігенція прийшла до своїх робітничих мас з великим запізненням. В той час, як російська „Група Освободження Труда“ вже в 1883 р.²⁾ положила основи існування рос. соц.-дем. партії, первісна політична організація

¹⁾ Як відомо, селянські розрухи на Полтавщині і Харьківщині в марті 1902 р. були викликані в значній мірі агітаційною діяльністю РУП.

²⁾ Ще ранше, в 1879 р. „Сѣверный Союз Русских Рабочих“, членами якого були тільки робітники, виставив в своїй знаменитій відозві соц.-демократичну програму. Він оголосив своєю остаточною ціллю соціалізм, а передумовою здійснення його — завоювання політичної волі.

українського пролетаріату, як ми бачили, народжується тільки майже через 20 літ після цього. І ще показчик відсталости українського робітничого руху: „Маніфест комуністичної партії“ Маркса і Енгельса, це соц.-демократичне євангеліє, був надрукований на російській мові вже в початку 60 років, а на українській — тільки в 1902 р., себто з запізненням більше, чим на 40 літ.

Отже на цілі десятиліття відстав український пролетаріат від російського в своїй організації і політичному вихованню. Капіталізм на Україні породив пізніше, чим у Московщині, нову революційну силу — український пролетаріат. А коли ця сила з'явилася, то російська неволя, що приспала національну свідомість українського народу, не дала можливости його інтелектуальним силам своєчасно взятися до організації українського робітництва. Так російський пролетаріат міг виступити в цій революції побідно, як самостійна політична сила. Пролетаріат український оказався молодим і неорганізованим: революція прийшла для нього зарано.

5. Головні етапи в розвитку партії російських большевиків.

Поки народжувалася українська соц.-демократична партія, в рядах російської соц.-демократії закінчився останній передреволюційний період її внутрішньої еволюції, період т. зв. „боротьби організаційних принципів“. Цей період привів до величезних змін у внутрішньому положенню цієї партії. Він розколов її на дві окремих частини, що потім відіграло величезну роллю в ході революційних подій на цілому Сході Європи. В цій внутрішній партійній боротьбі народилася партія російських большевиків, повстала та сила, яка потім захопила владу в Московщині і прийшла на правах окупанта на Україну.

Щоб краще зрозуміти суть большевизму, а також причини його впливів на маси, необхідно розглянути головні етапи розвитку большевиків, як політичної партії.

Большевики, як окрема соц.-дем. фракція, почали існувати з 1903 р. Приводом до цього послужило розходження між членами II-го чергового з'їзду партії рос. соц.-демократів в питаннях організаційного характеру. То були часи, коли рос. соц.-демократія переживала період організаційної й почасти ідейної кризи. З одного боку, умови підземельного існування партії в самодержавній Росії вимагали від неї таких форм організації, які б найбільше відповідали строгій конспірації. З другого. — ще не закінчилася ідейна боротьба між т. зв. „економистами“, які доходили, як ми бачили, до повного заперечення політичної боротьби пролетаріату, і приклонниками справжнього соц.-демократизму, виразником якого була газета „Искра“. Відсутність ясного організаційного пляну у партії вводила в її ряди багато несталою та

непевного елемента; число його зростало в міру зросту самої партії. Охорона твердості лінії і чистоти партійних принципів ставали невідкладною задачею партії.

Але коли з'їзд почав виробляти партійний статут, визначати межі партії і рішати, кого треба вважати членом партії, учасники його розділилися на дві частини. Одна половина з'їзду на чолі з Леніном стояла на принципі строгої централізації і висловлювалася за признання членами партії лише тих, хто признає програму партії, піддержує її матеріально і бере участь в одній із партійних організацій. „Нам зовсім не вигідно — говорили прихильники Леніна — поповняти ряди партії непевними елементами.“¹⁾ Друга половина з'їзду на чолі з Мартовим була проти такої формули. Мартов і його прихильники доказували, що таким „централізмом“ утворюються зайві труднощі для вступу в партію. Вони домогалися, щоби право членства дано було всякому, хто приймає програму партії, допомагає їй матеріально і оказує їй регулярну особисту поміч під керуванням одної із її організацій.²⁾

З'їзд відкинув редакцію Леніна і прийняв формулу Мартова про те, кого вважати членом партії. Але на цьому боротьба не закінчилася, і не це привело до розколу.

Програвши битву в початку з'їзду, Ленін оказався переможцем при його закінченню: при виборах в керуючі органи партії (редакцію „Искри“ і Центр. К-т), пройшли більшістю декількох голосів прихильники Леніна. Таким чином, новий організаційний статут мав переводити на свій лад Ленін, який фактично забрав партію в свої руки. З цієї пори приклонники Леніна получили назву **большевиків** („більшість“), а прихильники Мартова — **меншевиків** („меншість“).

¹⁾ Протоколи II-го очередного съезда Р. С.-Д. Р. П., Женева 1903, стор. 247.

²⁾ На з'їзді формулу Леніна піддержував Плеханов, а формулу Мартова завзято боронив Троцький. Останній взагалі був в опозиції до Леніна і його поглядів. В своєму докладі про роботи II-го з'їзду він в 1903 р. між иншим писав: „Подібний режим (централізм партії І. М.) не може бути довговічним. Система „ужаса“ упирається в реакцію. Паризький пролетаріят підніс Робесп'єра в надії, що той виведе його із злиднів. Але диктатор давав йому за багато кар на смерть і занадто мало хліба. Робесп'єр упав і в своїм упадку потяг в безодню всю Гору, а з нею — і справу демократії взагалі. І ми в цей час стоїмо перед тою реальною небезпекою, що неминуча і при тім близька катастрофа лєнінського „централізму“ скомпромітує в очах багатьох рос. товаришів ідею централізму взагалі.“ (Н. Троцький. „Второй съезд Рос. Соц.-Дем. Раб. Партии“. Отчет Сибирской Делегации. Женева. 1903 г. Ст. 29.)

Прекрасні слова для характеристики „последовности“ цього „воєнного комуніста“. Не даром на згаданому з'їзді один із делегатів сказав про Троцького, що „він висмикує різні принципи, як етикетки, в залежності від того, котрий із них найбільше зручний“ („Протоколи“, ст. 200.)

„Меншість“ не примирилася з таким захватом партії Леніном і його прихильниками. Боротьба була винесена за межі з'їзду, в партію. Так утворився розкол рос. соц.-демократії на дві фракції, а потім і партії.

Але в основі розходжень між більшовиками і меншевицями з самого початку лежали більш глибокі причини, ніж проста різниця в організаційних поглядах. По суті вже на цьому з'їзді намітилися два цілком різних напрямки, які в дальшому лише продовжували свій розвиток і виразніше кристалізувалися.

Течія, на чолі якої стояв Ленін, в значній мірі народилася як протиположна т. зв. „економизму“. Останній зводив робітничу клясу до ролі простого знаряддя в руках буржуазії і цим підривав рацію існування соц.-демократії. Необхідно було „відмежуватися“ від цих quasi-марксистів і разом з тим покласти кінець впливу їх „ревізіоністських“ ідей на робітничі маси. Так був покладений початок „політичного напрямку“ в партії. Виразником цього напрямку стала газета „Искра“. Але деякі з противників „економизму“ впали в другу крайність: зменшували вагу економічної боротьби і перецінювали значіння боротьби політичної. Батажком цього напрямку став Ленін,¹⁾ один із редакторів „Искри“. Свої погляди він не раз висловлював в „Искрі“, але повніше і ріжче формулював їх в брошурі „Что дѣлать?“

Чому Ленін знехтував економизмом і занадто підніс чисто політичну боротьбу? Що зробило його „централістом“?

В протилежність „економизмові“, він на перший план виставляв боротьбу з самодержавієм. Направляючи всю тактику партії проти самодержавія, він зневажливо ставився до професійної боротьби. Професійна боротьба, але лише остільки, оскільки вона служила средством для політичної агітації. Далі. Для перемоги „політичного“ напрямку була потрібна перевага в партії більш революційних елементів. Щоби головна мета зосередження всіх сил виключно на справі повалення самодержавія стала метою всієї партії і мала успіх, необхідно було обмежити партію вузькими рамками професійних революціонерів.

Тому Ленін в зазначеній брошурі заявляв:

„Історія всіх країн свідчить, що виключно своїми власними силами робітничая кляса в силі виробити лише свідомість тред-юніоністську. себто переконання в необхідності об'єднуватися в союзи, вести боротьбу з підприємцями, домагатися від правительства видання тих або інших необхідних для робітників законів і т. д.. Стихійний розвиток робітни-

---

¹⁾ На II-му з'їзді Ленін сам висловився про свій напрямок, як про крайність, в яку він впав, борючися з протилежною крайністю — „економизмом“: „Економисти зігнули палку на один бік. Для виправлення палки необхідно було зігнути її на другий бік, і я це зробив“. („Протоколи“, ст. 132).

чого руху йде до підчинення його буржуазній ідеології... бо стихійний робітничий рух є тред-юніонізм..., а тред-юніонізм означає як раз ідейне поневолення робітників буржуазією". (Ст. 20, 28).

Хто ж може бути спасителем робітничої кляси, раз вона, оставлена на власні сили, попадає у неволю до буржуазії?

На це Ленін відповідає:

„Соц.-демократичної свідомости у робітників і не могло бути. Вона могла бути принесена тільки зовні... Наука соціалізму виросла із тих філософських, історичних, економічних теорій, котрі розроблялися освіченими представниками маючих кляс, інтелігенцією. Основателі сучасного наукового соціалізму, Маркс і Енгельс, належали і самі, по своєму соціальному положенню, до буржуазної інтелігенції. Так само і в Росії теоретичне учення соц.-демократії повстало цілком незалежно від стихійного зростання робітничого руху, повстало як природний і неманучий результат розвитку думки у революційно-соціалістичної інтелігенції... Клясова політична свідомість, — додає Ленін, — може бути принесена робітникові тільки з о в н і, себто зовні економічної боротьби, зовні сфери відносин робітників до підприємців.“ (Ст. 20, 21 і 59).

Отже, на думку Леніна, стихійний рух робітників йде до з'єднання з буржуазією.¹⁾ Свою політичну свідомість робітничу кляса отримує від представників пануючих кляс, від інтелігенції. Більше того. Інтелігенція виробляє соц.-демократичне учення цілком незалежно від робітничого руху.²⁾

До яких висновків приходять на підставі всього цього Ленін? За найкращу керуючу силу робітничого руху він вважає організацію професійних революціонерів соц.-демократів (яка в той час переважно складалася із інтелігенції).

„Єдиним організаційним принципом повинна бути: найсуворіша конспірація, найстрогіший вибір членів (партії), підготовка професійних революціонерів“ (ст. 107).

„Дайте нам організацію революціонерів, і ми перевернемо Росію“ — заявляв Ленін — „Я стверджую, що в самодержавній країні чим більше ми звуємо склад нашої організації до участі в ній таких тільки членів, котрі професійно займаються революційною діяльністю, ... тим ширше буде склад осіб і із робітничої кляси і із інших кляс суспільства, котрі матимуть можливість брати участь в рухові і активно працювати в нім. (Ст. 94—95, 97).

Ми повставали і завжди будемо, звичайно, повставати — додає Ленін — проти звуження політичної боротьби до змови, але це, розуміється, зовсім не означало заперечення необхідности міцної організа-

¹⁾ В дійсности інтереси пролетаріату і буржуазії цілком протилежні. Стихійний робітничий рух, в кожній капіталістичній країні, прямує не до з'єднання, а противно, до розриву з буржуазією і до заснування власної, робітничої партії.

²⁾ Соціалістичне учення не було вироблено незалежно від робітничого руху. По словах Енгельса, „сучасний соціалізм є не що инше, як розумовий відбиток фактичної суперечности (між продукційними силами і способом продукції), ідеальний відбиток її в головах насамперед тої кляси, котра страждає від цього безпосередно, себто кляси робітників... Науковий соціалізм являється теоретичним виразом робітничого руху“ (Енгельс. „Розвиток наукового соціалізму“). Маркс каже, що ідеолог кожної кляси теоретично приходиться до того ж, до чого кляса вже прийшла практично („18 Брюмера“).

ції... По своїй формі, така міцна революційна організація в самодержавній країні може бути названа і „змовницькою“ організацією, бо французьке слово „конспірація“ рівнозначне російському „заговор“ (змова)... Було б тому величезною наївністю боятися обвинувачення в тому, що ми, соц.-демократи, хочемо створити змовницьку організацію“ (ст. 103, 104).

Така була суть „ленінізму“, і це потім стали проповідувати і переводити в життя большевики. Це був перший крок від марксизму в сторону утопійного соціалізму. Під формою боротьби за організаційні принципи народжувався глибокий принципівий розкол в рядах рос. соц. демократії.

Як ми бачили, Ленін визнавав, що по своїх функціях соц.-демократична організація є заперечення змовницьких способів боротьби. Але разом з цим він доказував, що по своїй формі ця організація повинна бути змовницькою.

„В цій суперечності функціональної і формальної сторони соц.-демократичної організації — пише В. Акимов в своїому „Очерку розвитку соц.-демократії в Росії“ — виявилася основна суперечність в поглядах Леніна, відбилася його позиція проміжучої системи між партією соціалістичної змови, „Народною Волею“ і партією пролетарського соціалізму, соц.-демократією“. (СПБ. 1906, ст. 127).

Розходження між приклонниками Леніна і Мартова чимдалі не зменшувалося, а ще більше зростало. Формально-організаційний розрив між большевиками і меншевиками відбувся в 1905 р. „З'їзд“ большевиків і „конференція“ меншевиків поклали початок відокремленому існуванню двох фракцій. Робота цих з'їздів підтвердила, що крім організаційних розходжень, між фракціями існувала значна різниця також по питанням тактичного характеру.¹⁾

Таким чином партія рос. соц. демократії була розірвана на дві частини. Кожна з цих частин керувалася своїм рішенням тактичних і організаційних питань. Різне розуміння задач найближчої діяльності найбільше роз'єднувало їх. Але спільність признаної програми примушувала обидві частини оставатися під стягом одної партії. І це привело їх в 1906 р. на IV-ий т. зв. „об'єдинительний“ з'їзд, який старався єдиними тактичними резолюціями привести до тіснішого об'єднання партії.

Але нічого з цього не вийшло. І на самому з'їзді,²⁾

---

¹⁾ Між иншим „з'їзд“ ухвалив резолюцію про „призначення і проведення“ повстання. „Конференція“ навпаки, відкинула в своїй резолюції можливість пристосувати повстання до наперед призначеного терміну і підготувати його конспіративно-організаційними засобами. „Тільки на ґрунті всебічної (агітаційно-організаційної) роботи соц.-демократії — говорилось в резолюції „конференції“ — може бути наблизений момент повстання, може бути полегшено підчинення його нашому керуванню і можуть придбати більше-менше серйозне значіння технічно бойові приготування наших партійних організацій до повстання.“

²⁾ З'їзд виявив одностайність тільки при обговоренню нового статуту партії, а також резолюції про професійні союзи і про відношення до селянського руху. Формула Леніна § 1-го статуту, ізза якого почалася міжфракційна боротьба на II-му з'їзді, була тепер прийнята одногосло-

і після нього розходження між фракціями по суті не пішло на зменшення. Навпаки, революційний рух 1905—7 рр. лише прискорив дальше оформлення й кристалізацію цих напрямків.

Головне розходження полягало в тому, що большевики давали іншу оцінку сил і перспектив російської революції і ставили інші задачі в ній соц.-демократії, ніж це робили меншевики. Основним завданням революції вони вважали революційне знищення пролетаріатом і селянством феодально-земельних відносин в Росії.

Ленін писав в 1907 р. про перспективи рос. революції і задачі в ній соц.-демократії¹⁾:

„В рос. революції боротьба за землю єсть не що інше, як боротьба за поновлений шлях капіталістичного розвитку. Послідовне гасло такого поновлення — націоналізація землі.. Народник гадає, щє заперечення приватної власности на землю є заперечення капіталізму. Це неправильно. Заперечення приватної власности на землю є вираз вимог самого чистого капіталістичного розвитку (ст. 90, 116).

У нас весь зміст сучасної революційної боротьби має полягати в тому, чи бути Росії юнкерсько-буржуазною (як хоче Століпін і кадекти), чи селянсько-буржуазною (як хочуть селяне і робітники)... В силу об'єктивних економічних причин у нас нема і не може бути, в сучасній революції, іншого „вибору“, як між буржуазною централізованою республікою селян-фермерів або централізованою монархією поміщиків-юнкерів... Тому, що товарова продукція не об'єднує й не централізує селянства, а розкладає й роз'єднує його, то селянська революція в буржуазній країні здійснима тільки під керуванням пролетаріату“ (ст. 150 і 153).

Що повинно було означати таке „керування пролетаріату? Чи могло воно привести до торжества соціалізму?

Ні в яким разі. Продовжучи, Ленін пише:

„Сприятливе закінчення селянської революції означало би, на думку народників, торжество народницького соціалізму в Росії. На ділі таке закінчення було б найшвидчим, найрішучішим крахом народницького (селянського) соціалізму. Чим повніша і рішучіша була б перемога селянської революції, тим швидче перетвориться селянство в вільних буржуазних фермерів, котрі „дадуть відставку“ народницькому соціалізму...

Соц.-демократія, партія пролетаріату, ніяким способом не зв'язує долі соціалізму з тим або іншим закінченням буржуазної революції. Обоє закінчення означають капіталістичний розвиток і гноблення пролетаріату і в монархії поміщиків з приватною власністю на землю, і в республіці селян-фермерів, хоч би й з націоналізацією землі“ (ст. 154).

Отже позиція соц.-демократії в такій селянській революції повинна бути така:

„Буржуазний характер обох закінчень аграрного перевороту ні в яким разі не означає того, що соц.-демократи можуть байдуже ставитися до боротьби за те чи інше закінчення. Інтереси робітничої класи безумовно вимагають найенергійнішої підтримки нею, більше того: керуючої ролі її в селянській революції. Борючися за справедливе за-

¹⁾ Н. Ленин (Влад. Ульянов). „Аграрная программа соц.-демократии в первой Русской Революции 1905—7 годов.“ Москва 1919 г. Курсивы всюду наш.

кінчення її, ми повинні ширити в масах найвиразніше розуміння того, що значить збереження поміщицького шляху аграрної революції, які незчислими лиха (впливаючі не із капіталізму, а із замалого розвитку капіталізму) несе воно всім працюючим масам. З другого боку, ми повинні також роз'яснити дрібнобуржуазний характер селянської революції і безпідставність „соціалістичних“ надій на неї“ (ст. 144, 155).

В чім же полягала різниця в поглядах на цю справу між більшовиками і меншовиками?

Роз'яснюючи це, Ленін каже:

„Але частина марксистів, а саме, праве крило, відмахувалося весь час загальним, абстрактним шабльономим поняттям буржуазної революції, не зумівши зрозуміти особливості даної буржуазної революції іменню, як селянської революції. Цілковито природно і неминуче, що це крило соц.-демократії не могло зрозуміти джерела контр-революційності нашої буржуазії в російській революції, не могло означити ясно, які класи здатні одержати в цій революції перемогу...“

Навпаки, більшовики — зазначає Ленін — з самого початку революції, весною і літом 1905 р., ясно указали джерело наших тактичних розходжень, виділивши поняття селянської революції, як одного із видів буржуазної революції й означивши її перемогу: революційно-демократична диктатура пролетаріату і селянства“ (ст. 160, 161).

Яка глибока різниця між цими словами і всім тим, що Ленін і його прихильники стали проповідувати і переводити в життя, коли опинилися при владі!

Наведена тактика більшовиків не йшла в супереч з марксизмом, вона була навіть підтримана Каутським. На початку розколу між більшовиками і меншовиками Каутський був на стороні меншовиків. І він, і Роза Люксембург, а також інші європейські соц.-демократи виступали в той час з статтями в соц.-демократичній пресі, осуджуючи напрямок „більшости“. Але в 1907 р. Каутський в статті: „Движущія сили и перспективы рус. революции“ (Москва, 1907 р.) розійшовся в тактиці з меншовиками. Він признавав, поділяючи погляд більшовиків, що в Росії „міцна спільність інтересів за весь період революційної боротьби існує тільки між пролетаріатом і селянством“ і що спільність інтересів цих двох клас „повинна лягти в основу всієї революційної тактики рос. соц.-демократії“ (ст. 30—31).

Непримиримі тепер Каутський і Ленін тоді ще мали багато спільного, що до методів і тактики пролетарської боротьби. В житті партії більшовиків був період, коли вони в самому основному своєї тактики: в оцінці сил і перспектив рос. революції сходилися з авторитетами європейського соціалізму, коли вони ще не відкидали демократії, були соц.-демократами, а не утопістами комуністами.

Різниця між більшовиками і меншовиками зводилася до різної оцінки ролі буржуазії і селянства, як двигачих сил революції. Меншовики не йшли далі загального розуміння буржуазної революції взагалі, не означували сучасну революцію, як революцію селянську. Не в тому було питання, як назвати революцію: буржуазною чи соціалі-

стичною, а в тому, що би означити її дійсний напрямок шляхом аналізу її сил. Між тим меншевики, замість матеріалістичного аналізу, теоретизуючи говорили: російська революція є буржуазна революція; в буржуазній революції головним двигуном повинна бути буржуазія; пролетаріат повинен підтримувати буржуазію, допомагати перехідні влади до її рук; ідея робітничого правительтва суперечить тактиці пролетаріату в епоху буржуазної революції; соц.-демократія повинна оставатися партією крайньої революційної опозиції; розмах революції меншав, коли відштовхується буржуазія і т. д. і т. д. Роль пролетаріату, як передового борця за повну і рішучу перемогу буржуазної революції була неясна меншевикам. Вони не вірили в повну перемогу сучасної буржуазно-демократичної революції в Росії, тому не виставляли перед масами рішуче і ясно лозунг цієї боротьби.

Отже прогноз большевиків був ясний, вони рішуче йшли до наміченої цілі. Прогноз меншевиків був більше туманний, їх тактика хиталася між революційністю і радикалізмом. Хто з них міг бути переможцем в революції? Очевидно, успіх в масах був забезпечений за більш радикальними й рішучими керівниками.

І життя це підтвердило. От що пише з приводу подій 1907 р. навіть кадет Милюков:

„В боротьбі проти революційних ексцесів поміркований соціалізм (меншевики) став на точку погляду радикальної буржуазії. Однак іменно ця обставина й відштовхнула від них робітничі маси. Треба було відгородитися від „буржуїв“, щоб робітники не вважали їх за „продавщиків капіталістам“¹⁾).

Ця меншевицька „поміркованість“ в тактиці, збудована на теорії поступового відходу від влади буржуазних елементів в міру розвитку революції, лише доливала води на большевицький млин. Половинчатість в загально-державній політиці (пригадаймо, напр. небажання Тимчасового Правительтва дати автономію Україні), затягування земельної реформи, нерішучість в розв'язанні справи миру — все це приходилося не до смаку масам. Розбурханим життям опанувала більш революційна тактика большевиків. Найбільш невдоволений і революційно настроєний елемент пролетаріату і селянства (а такого була більшість) в рішучий момент пішов не за меншевиками, а за большевиками, хоч останні під впливом успіхів вже рвали з „буржуазно-селянською“ республікою і на своєму прапорі виставляли нове гасло: „негайний комунізм!“

Під впливом світової війни і викликаних нею подій в Росії, Ленін в кінці вересня 1917 р. писав:

¹⁾ П. Милюков. „Исторія второй русской революції“. Т. I-й Софія 1921 г. Ст. 220.

„Націоналізація землі є не тільки „останнє слово“ буржуазної революції, але й крок до соціалізму“¹⁾.

Леніну не прийшлося довго ждати. Захопивши владу в свої руки, він негайно став переводити в життя цей „крок до соціалізму“. На другий день після октябрського перевороту большевицька партія оголошує декрет про соціалізацію землі. Через якийсь час розганяє Всеросійські Установчі Збори. Нарешті відкидає назву „соц.-демократія“ і проголошує себе „партією російських комуністів“.

Такі головні етапи розвитку партії рос. большевиків. Ця партія народилася в лещетах самодержавія, як продукт підземельних умов існування. Вона стала крупною силою і пройнялася утопізмом, як побачимо далі, на ґрунті особливостей розвитку російського суспільства, в активній політичній боротьбі за висунуті революцією задачі, в умовах сприятливих факторів і впливів міжнароднього характеру.

Під впливом загальної європейської руїни, викликаной світовою війною, під впливом нечуваних успіхів у себе в Росії трудно було не впасти в утопізм, не перецінити об'єктивних можливостей як в своїй країні, так і поза її межами; трудно було не повірити в можливість здійснення в Росії того, про що Маркс і Енгельс ще в 1882 році писали :

„Коли російська революція послужить сигналом робітничої революції на Заході, так що обидві вони доповнять одна другу, то сучасне російське землеволодіння (Маркс і Енгельс мали на увазі російську общину. — І. М.) може стати вихідним пунктом комуністичного розвитку“²⁾.

Маркс і Енгельс мали рацію так говорити, бо вони ставили передумовою здійснення своєї концепції справжньої пролетарської революції в Західній Європі. При таких умовах і меншевики інакше означували тактику і задачі соціал-демократії в російській революції. На своїй „конференції“ в 1905 р. вони, напр. заявляли в резолюції про „тимчасове революційне правительство“:

„Тільки в одному випадку соціал-демократія по своїй ініціативі повинна була б направити свої зусилля до того, щоби завладіти властю і по можливості дальше удержати її в своїх руках, — іменно в тому випадку, коли б революція перекинулася в передові країни Західної Європи, в котрих досягнули вже певної зрілості умови для здійснення соціалізму. В цьому випадку обмежені історичні границі російської революції можуть значно розширитися і явиться можливість выступити на шлях соціалістичних реформ“.

Але меншевики вважали (і це потім життя підтвердило),

¹⁾ Останнє слово Леніна до цитованої його праці про „Аграрне питання“ ст. 248.

²⁾ Переднє слово Маркса і Енгельса до другого російського видання „Маніфеста“ з 1882 г. Цит. по „Маркс и Енгельс. Маніфест Коммунистической Партии“. Женева. 1910. ст. 10.

що умови, про які писали Маркс і Енгельс, ще не наступили. Тому вони були проти захоплення влади пролетаріатом в цій революції.

Як дивилися в той час на перспективи світової революції в зв'язку з переворотом в Росії представники європейської соц.-демократії?

В цій справі не раз висловлювався Каутський. Подібно до Маркса і Енгельса, він також вважав, що рівнобіжний вибух пролетарської революції на Заході може справді втягнути Росію на шлях соціалістичної політики і навіть поставити її на чолі розвитку цієї політики.

„Революція в Росії — писав він в 1904 р. — не могла б негайно встановити соціалістичний режим. Для цього економічні умови країни ще далеко не зрілі“. Але російська революція повинна буде дати товчок пролетарському рухові в Європі і в результаті цієї боротьби пролетаріат може зайняти пануюче положення в Німеччині. „Такий вислід — продовжує Каутський, — повинен буде зробити вплив на всю Європу, повинен буде потягнути за собою політичне панування пролетаріату в Зах. Європі і утворити східно-європейському пролетаріатові можливість скоротити стадії свого розвитку і, наслідуючи німецький зразок, штучно утворити соціалістичні установи. Суспільність в цілому не може штучно перескочити через окремі стадії розвитку, але це можливо для її окремих складових частин, котрі можуть прискорити свій відсталий розвиток наслідуючи передових країн і, завдяки цьому, навіть стати на чолі розвитку, бо вони не обтяжені баялом традицій, котрий тягнуть за собою старі нації“¹⁾.

Що до перспектив російської революції в її національних межах, то Каутський займав середню позицію між більшовиками і меншовиками. Всупереч меншовикам, він одмовився назвати російську революцію буржуазною в звичайному розумінню цього слова і допускав можливим, навіть без вибуху пролетарської революції на Заході, перехід влади в Росії до рук соц.-демократії. Всупереч більшовикам, він заявляв, що соц.-демократія, по захопленню влади, не зможе піти в російських умовах далше, ніж це їй позволят інтереси селянської класи.

„Ми найбільш правильно. — писав він в 1907 р., — оцінимо російську революцію і задачі, котрі вона нам ставить в тому разі, коли будемо на неї дивитися не як на буржуазну революцію в традиційному змислі і не як на соціалістичну, а як на цілком своєрідний процес, що відбувається на межі між буржуазним і соціалістичним суспільством, прискорюючи знищення одного, підготовляючи друге і у всякому разі двигучи вперед розвиток всього людства капіталістичної цивілізації на величезну далечинь...“

Дуже можливо, — додає Каутський, — що в дальшому ході революції перемога випаде на долю соціалістичної партії... Але для соціалістичної партії буде неможливо досягнути перемоги виключно через пролетаріат без помічі другої класи і тому, як перемога партія, вона не зможе при переведенню своєї програми піти далше, ніж їй це дозволять інтереси класи, піддержуючої пролетаріат“²⁾.

¹⁾ Каутський. Революційныя перспективы. Київ. 1906 г.

²⁾ Каутський. Движ. силы и перспективы рус. революци.

Так більшовики остаточно розійшлися і з меншевиками і навіть з найбільш видатним представником європейської соц.-демократії, авторитет якого вони самі визнавали. Оскільки Каутський і меншовики залишалися тверезими аналітиками і практиками вірними принципам наукового соціалізму, отільки більшовики оказались мрійниками, незадоволеними шукачами нових положень і задач, далеких від принципів наукового соціалізму.

Більшовики з самого початку революції стали на позицію перманентної революції з тим, що передовим бойцем її повинна бути Росія.

6. Меншевизм на Україні і його причини.

Пролетаріят на Україні відрізнявся не тільки своєю загальною відсталістю. З початком організованого робітничого руху, самий характер способів і принципів боротьби прийняв у нього загалом інший напрямок, ніж в Московщині. Більшовизм, який найшов для себе просторе поле в Московщині, майже зовсім не мав ґрунту серед робітництва на Україні. До самого приходу рос. більшовиків робітничий рух на Україні був в масі своїй не більшовицьким. Замість більшовизму, тут був поширений меншевизм, який мав серед робітництва найбільше прихильників.

„Партійна організація більшовиків на Україні — свідчить комуніст Я. Яковлев — ніколи не визначалася великою твердістю, звязаністю та силою. Ще в 1903 р. при першій оформленню більшовицької і меншовицької фракцій на 2-му Всеросійському партійному з'їзді південь з його „організаційною недією лінованістю і політичністю нерішучістю“ складав основну групу Мартова. В 1905 р. на 3-му партійному (більшовицькому) з'їзді були представлені переважно металічна і текстильна промисловість півночі, в той час як меншовицька конференція 1905 р. об'єднувала Харків, Катеринослав, Одесу й інші південні організації“).

В часі жовтневої революції — продовжує Яковлев — у нас, наприклад, не було більшості в Катеринославському совіті (більшість меншовиків), в Харківському совіті (більшість лівих с-рів), в областному

---

1) Ці дані не перебільшені. Склад більшовицького „з'їзду“ і меншовицької „конференції“ був слідуєчий:

На „з'їзді“ були присутніми з півночі делегати комітетів: Петроградського, Московського, Тверського, Ризького, Північного („С'єверного“), Тульського, Нижегородського, Уральського, Самарського, Саратовського, Воронізького, Поліського. Північно-Західного („С'єверо-Западного“), Курського, Орловсько-Брянського і з півдня лише: Миколаївського, Одеського і Кавказського Союзів.

На „конференції“ брали участь представники комітетів: Київського, Харківського, Миколаївського, Смоленського; союзів: Українського, Донецького, Кримського, Сібирського; груп: Одеської, Петроградської, Двинської, периферії Московського і Нижегородського комітетів; Заграничної Ліги. Крім того, до редакції „Искри“ були надіслані мандати від Катеринославського, Кубанського і Тверського комітетів („Большинство“ или „Меньшинство“, Издание „Искри“. Женева, 1905 г., стр. 29, 32).

Комітеті Донецького басену (більшість меншевиків). Відсталість робітничої свідомости на півдні — зазначає він — знаходить собі вираз іменно в цій фортеці меншевізму, як російського, так і українського (меншевики української соц.-дем. марки в Катеринославі)¹⁾.

Другий комуніст М. Рафес також пояснює антибольшевицьку тактику жидівського „Бунда“ на Україні до 1919 р. відсталістю жидівського пролетаріату.

„Як показали вибори до жидівських громад і до Установчих Зборів, в листопаді — грудні 1917 р. „Бунд“ — пише Рафес, — був партією, котра об'єднувала робітничі і напівпролетарські маси тільки відсталих пунктів України та частину міщанства, яка ще не пірвала з революцією“.²⁾

Нарешті комуніст Б. Волін в тому ж 1920 році заявляє:

„Коли вдивляєшся в життя українських робітничих мас, коли бачиш їх політичну інертність, коли стикаєшся з фактом, що не вважаючи ні на які уроки, робітники все ж опиняються іноді в меншевицькому полоні, то спостерегач, особливо приїхавший із совітського російського далека, починає думати, що тут робітнича маса особливо, що пролетаріят український зовсім не такий, як пролетаріят російський“.³⁾

Що було причиною такої різниці в методах пролетарської боротьби на Україні і в Московщині? Чи справді переважаючий вплив меншевізму на Україні був результатом відсталости тут робітничої свідомости? Чи це означало щось інше?

Правда не на боці комуністів Яковлева-Рафеса. Вони чули дзвін, але не знають або не хочуть знати, де він. Основною зазначених розходжень між пролетаріатом на Україні і в Московщині являється не відсталість робітничої свідомости на Україні, а порівнюючи слабкий і молодий розвиток великої індустрії і, як вислід цього, незначна скількість фабрично-заводського пролетаріату.

Яка різниця між цим поглядом і поглядом Яковлева? Різниця велика і основна. По думці Яковлева, який в данньому разі представляє собою взагалі думку большевиків по цьому питанню, виходить, ніби большевики, як партія, об'єднували і вели за собою головним чином найсвідоміші елементи пролетаріату. А тому, мовляв, що на Україні не було розвиненої промисловости з її найбільш свідомим пролетаріатом, тому і большевики не мали там успіху серед робітництва.

Такий погляд є занадто абстрактний і тому неправильний. Він не вирішує поставленого питання, бо по суті являється простою грою слів без аналізу реальної основи явища, про яке йде мова. Доказ Яковлева був би пра-

¹⁾ Я. Яковлев. На переломе. „Коммунист“ (орган Ц. К. Коммунист. Партії (большевиків) України), № 4. Іюль 1920 г.

²⁾ М. Рафес. Два года революции на Украине. Москва, 1920 стр. 61.

³⁾ Б. Волин. Октябрь на Украине. „Коммунист“ № 2. Іюнь 1920.

вильним, коли б більшовики справді вели за собою найбільше свідомі маси робітництва. На ділі було инакше. Коли ближче вдуматися в суть справи, то цей доказ оказується чистою софистикою.

Справді, яким був політичний рух серед робітництва в Росії до революції? В Росії, з її самодержавним режимом, з величезною загальною відсталістю населення, цей рух, особливо по якості, був ще занадто мало розвинений. Соц.-демократична партія, разом з фракцією більшовиків, мала перед революцією лише незначні кадри людей з більше-менше ясною політично-клясовою свідомістю. Для набуття клясової свідомості не досить одної приналежності до кляси. Клясова свідомість пробуджується за допомогою певної освіти і пропаганди: без них не може існувати ніяка політична партія. Така пропаганда, обовязково широка і плано-мірна, яка б дійсно охоплювала всі верстви робітничої кляси і виховувала в них клясову свідомість, була виключена в Росії, де вся робота революційних організацій провадилася в строго конспиративних, підземельних умовах. Соц.-демократична пропаганда в масі охоплювала лише найбільше освічені, кваліфіковані круги робітництва, які були краще підготовлені до прийняття соц.-демократичного учення вже в тих умовах. Особливо загальний рівень фабрично-заводського робітництва сильно понизився під час світової війни, коли на фабрики та заводи, замість мобілізованого на фронт робітництва, насунула маса несвідомого, здебільшого селянського елемента. Таким чином, революція застала величезні маси робітництва, у всякім разі значно більшу його частину, в стороні від соц.-демократ. руху. Ці маси не були ще втягнуті в партійний рух ні організаційно, ні навіть морально¹⁾, а тому вони ні в якім разі не могли представляти собою клясово свідомого робітництва. Тільки раптовий вибух революції, викликаний війною, захопив ці маси в соціалістичний рух і цим власне був утворений ґрунт для більшовизму.

Дійсно, партія більшовиків загалом об'єднувала менш свідомі робітничі елементи. Робітники із цієї партії завжди в масі уступали своєю освіченістю і свідомістю робітникам із партії меншовиків. Посилаючи своїх робітників в ролі представників на різні відповідальні переговори або

---

¹⁾ Перед революцією в рядах рос. соц.-демократ. партії налічувалося коло 150 тис. членів (Н. Троцькій „В заштиту партії“, 1907 стор. 88). Яка частина з них належала до фракції більшовиків? На IV-му „об'єднательному“ зїзді в 1906 р. делегати з рішаючим голосом поділялися так: 62 меншовиків і 46 більшовиків (Н. Ленин — „Доклад об об'єднательном съѣздѣ“, стор. 5). Під час революції партія більшовиків збільшилася до 600 тис. членів. Між тим в Росії, разом з Україною, самі більшовики нараховують, навіть згідно з останнім переписом, не менше 5 міль. робітництва.

збори, меншевики не потребували давати їм в допомогу „няньок“ із інтелігенції. Большевики робили це дуже часто. Взагалі серед робітництва в партії меншевиків переважала освіченість, свідомість і, як наслідок цього, більша поміркованість; в партії большевиків навпаки культурна відсталість, демагогія і, як результат, безоглядний радикалізм. Це зрозуміло: завжди у більш розвиненого робітника думка працює самостійно, він підходить до всього з критичним аналізом, уважно все обмірковує і тому нерідко хитається, не рішається на сміливі необачні кроки.

Як же сталося, що пролетаріят України, взагалі менш розвинений і відсталий, на ділі виявив більше нахилу до меншевиків, а не до большевиків?

Безперечно, може виглядати абсурдним, що відсталий пролетаріят України ніби був вихований більше по європейському, ніж пролетаріят в Московщині, оскільки тепер прийнято протиставляти „азіатському“ большевизмові більш „європейський“ меншевізм. Але так може здаватися тільки з першого погляду. В дійсності вся сума умов існування і боротьби пролетаріату в Росії і на Україні, вся тактика большевиків, а також і меншевиків в минулому показують ясно: сила большевизму в Московщині і слабкість його на Україні впливали в кінці всього з того основного факту, що Московщина, при слабості своєї буржуазії і повній політичній аморфності та некультурності селянства, мала незрівнянно більші маси пролетаріату великої індустрії, ніж Україна.

Пояснимо це. Ми кажемо: на Україні не було ґрунту для большевизму через малий в ній розвиток великої промисловости. Велика промисловість це є та єдина галузь сучасного господарського життя, в якій робітництво живе великими масами разом. Життя і спільна праця в таких умовах, на одній і тійже фабриці або заводі, найскоріше і найсильніше пробуджують в масах здібність і волю до протесту, до всяких активних виступів проти своїх працевдавців, взагалі проти всіх „власть імущих“. Ніколи не можна рівняти робітництва дрібних підприємств, а тим більше роз'єданого й розпорошеного на великих просторах робітництва непромислових галузей, як напр. сільсько господарського пролетаріату, чорноробочих, слуг і т. д. з робітництвом великої індустрії. Найкращі умови для революціонізування робітництва це іменно великі промислові підприємства, де сам характер життя і роботи сприяє його об'єднанню, штовхає до революційних виступів.

Але революційна настроєність робітництва ще не вказує на його високу клясову соціалістичну свідомість. Для цього ще потрібна і певна загально-освітня підготовка і певна політична школа. Переважаюча маса робітників в великих підприємствах, як в Московщині, так і на Україні, при загаль-

ній культурній відсталості Росії, таких умов не мала, а тому для набуття високої класової свідомості не була здатна. Освічені, більш розвинені робітники загалом складали на великих фабриках та заводах в Росії, порівнюючи, незначний відсоток. Решта робітництва була без особливої загально-освітньої підготовки. Оця „решта“ робітників великої промисловості, революційно настроєна силою особливих умов життя, але з малою, невисокою класовою свідомістю і була тим основним матеріалом, який особливо легко піддавався загально-революційній агітації і охоче йшов на всякі активні виступи, не розбіраючи глибше, чи це буде добре, чи зле. Це був той резервуар, із якого головним чином росла і черпала свої сили партія рос. большевиків.

Як відомо, в Петрограді базою большевиків були головним чином, крупні заводи і фабрики, як напр. Путиловський, Обуховський, заводи Проводника і т. д. Таке саме положення було загалом в інших робітничих центрах Росії. Навпаки, большевики не мали успіху в підприємствах, де переважало кваліфіковане, з певною освітньою підготовкою робітництво (механичні заводи, друкарська справа [союз печатників] і т. д.) або в таких окремих цехах цих підприємств, де знову більшість була кваліфікованого робітництва, як напр. електротехнічні, механичні цехи і т. д. На таких підприємствах і в таких галузях праці робітництво загалом йшло за меншевиками.

Чому жидівський соц.-демократичний „Бунд“ аж до 1919 р. стояв твердо на антибольшевицькій позиції? Тому, що він загалом об'єднував в південній і південно-західній Росії ремісничий та торговельно-промисловий пролетаріат, а не пролетаріат великої індустрії; тому, що він взагалі визначався більшою культурністю, свідомістю та організованістю своїх мас. Це стверджує сам Рафес, коли в своїй цитованій праці говорить:

„Там, де дисциплінована партійна організація „Бунда“ слабше скоувала жидівський пролетаріат, напр. в крупних центрах півдня, маси жидівського ремісничого пролетаріату йшли нога в ногу з рос. пролетаріатом під керуванням большевиків“ (ст. 15).

Чому, окрім „Бунда“, найбільше жидівського робітництва та інтелігенції на Україні було в складі партії не большевиків, а російських меншевиків? По тій же самій причині: жидівський елемент в масі був більше розвинений і організований, а значить менше здатний прийняти утопічну тактику большевиків. Присутність на українській території значних мас жидівського населення безперечно не мало сприяла більшій, порівнюючи, силі та організованості російських меншевиків на Україні.

Чому нарешті Грузія оказалась класичною країною меншевизму? Тому, що при повній майже відсутності великої

промисловости там була сильно розвинена реміснича і домашня промисловість, особливо в таких галузях, як текстильна та металічна, які вимагають від робітника певного знання та освіти; тому, що селянство Грузії, в масі своїй напів безземельне, напів пролетаризоване не знало впливів російського народницького соціалізму і йшло не за соц.-революціонерами, яких в Грузії не було, а разом з робітництвом за партією грузинських соц.-демократів.

Не дивно, що слабо розвинута в промисловому відношенні Україна, з значною кількістю організованого ремісничого або дрібно-промислового жидівського робітництва, не представляла сприятливих умов для розвитку більшевизму. Молода велика індустрія на Україні не мала значних кадрів того малосвідомого, але здатного до революційних виступів робітництва, яке найлегше йшло за більшовиками. Це, а не що інше, лежало в основі слабого розвитку партії більшовиків на Україні.

Безперечно, на настрої робітництва України впливало також його загальне матеріальне положення, яке, як ми бачили, було краще, ніж в Московщині. З одного боку, шалений розвиток української промисловости за останні десятиліття викликав великий попит на робочу силу, чим сприяв поліпшенню умов праці взагалі. З другого боку, хліборобський характер країни давав кращий простір і перспективи для задоволення матеріальних потреб робітництва. Все це виховувало в робітництві України більшу поміркованість, ніж в Московщині, де загальні умови праці були гірші.

Розуміється, матеріальні умови праці на Україні не в такій мірі відсіжнялися від умов праці в Московщині, щоби бути головною причиною нездатности робітництва до масових самостійно-революційних виступів. Ця менша революційна активність, як ми бачили, була насамперед наслідком не промислового або дрібно-промислового складу основної маси робітництва України.

Прекрасною ілюстрацією цього може бути відмінний характер соц.-демократичного руху на Україні перед революцією. Соц.-демократичний рух, як ми бачили, почався на Україні давно. Вже в кінці 80-их років появляються перші російські соц.-дем. гуртки серед робітництва у Києві, Одесі, пізніше в Харькові, Катеринославі, Єлисаветграді і инш. Таким чином, соц. демократичний рух на Україні в тих центрах, де було промислове робітництво, йшов рівнобіжно з рухом в Московщині. Неначе не було різниці між Україною і Московщиною.¹⁾ В дійсности Україна мала відмінні умови, що до розвитку в ній соц.-демократичного руху. Це впли-

¹⁾ На першому з'їзді рос. соц.-дем. партії в 1898 р. із пяти представлених на ньому організацій було дві з Московщини: Петроградська і Московська і дві з України: Київська та Катеринославська. П'ятим був представлений „Всеобщій Еврейській Союз в Росії и Польщі“.

вало із особливостей структури пролетаріату України: по національності здебільшого українського, але переважно непромислового, або зайнятого в більш відсталих галузях промисловости. Довший час рос. соц.-демократи не бачили або не хотіли бачити цих особливостей. Тільки згодом і то саме життя заговорило про це, коли рос. соц.-демократія, переживши стадії „кружковщини“ та „економизму“, вийшла на шлях масової пропаганди серед робітництва в цілій Росії. До 1903—5 рр. рос. соц.-демократія провадила свою діяльність на Україні головним чином серед промислового, здебільшого городського пролетаріату. Після цього вона розширяє базу своєї роботи, виносить її поза межі міста, звертається до сільсько-хазяйственого і взагалі до непромислового робітництва. Так прийшла черга до чисто українського пролетаріату.

Як вплинула робота серед непромислового пролетаріату на дальший розвиток соц.-дем. руху на Україні?

Загалом кажучи, це викликало до життя українську пролетарську організацію. Насамперед, під впливом соц.-дем. руху серед українського робітництва, утворилася укр. соц.-демократична партія. Крім того, відбулися зміни в самій рос. соц.-дем. організації, яка провадила роботу на Україні: поруч з офіційною рос. соц. дем. партією появилася т. зв. „Українська соц.-демократична Спілка“.¹⁾ Обидві організації були продуктом чисто українських відносин. І та і друга ставили своєю метою роботу серед українського робітництва, тільки йшли до цього різними шляхами. Укр. соц.-демократія стояла на національно політичному ґрунті, провадила свою роботу цілком незалежно, стремилася утворити самостійну партію українського пролетаріату. „Спілка“ ставила собі лише культурно-національні цілі, існувала, як частина російської соц.-дем. партії, своїм завданням ставила організацію пролетаріату, який розмовляє по українському.

Таким чином, дві організації стали провадити роботу серед українського пролетаріату, але з різною нац.-політичною ідеологією. Почалася взаємна боротьба за впливи на робітництво. „Спілчани“ обвинувачували укр. соц.-дем. партію в „дрібно-буржуазности“ та „націоналізмі“, старалися перетягнути до себе її організації і цілком її знищити. Укр. соц.-демократи, навпаки, називали „спілчан“ зрадниками українського пролетаріату, „прихвостнями“ рос. централістів і т. д. Боротьба йшла за саме існування цих організацій, тому вона не могла не впливати на напрямок самої їх роботи.

---

¹⁾ Спілка утворилася в 1904 р. заходами групи на чолі з М. Меленевським, яка вийшла із складу Р. У. П. Спочатку ця організація називалася „Укр. соц.-демократія“, а після прилучення (швидко після свого уконститування) до Рос. С.-Д. Р. П. прийняла назву „Укр. соц.-дем. Спілка“.

„Спілка“ була по суті допомоговим органом рос. соц.-демократії для організації робітництва, розмовляючого по українському. Головна увага її через те була направлена на с.-хаз. пролетаріат Укр. соц. демократія не пішла відразу на село. З невеликими й молодими організаційними силами їй не вільно було кидатися на всі сторони. „Спілка“ не була єдиною її противницею. Сама робота „Спілки“ серед українського пролетаріату була гарантією, що вона збанкрутує з своїм поверховим відношенням до нац.-української справи. Укр. соц. демократія мала перед собою другого, сильнішого і більш небезпечного противника в особі офіційної рос. соц.-дем. партії на Україні. Остання вела роботу головним чином в українських містах. За відсутністю укр. соц.-дем. організації, вона об'єднувала коло себе значну частину українського робітництва із різних галузів промисловости. Необхідно було, насамперед, перетягнути до себе цих більш свідомих і цінних для партії робітників. Тому укр. соц. демократія довгий час провадила свою головну роботу в таких промислових і разом з тим визначніших українських культурно-національних центрах, як Київ, Харків, Полтава і инш. Робота в інших промислових центрах почалася пізніше. Степова Україна, з її найбільш розвиненою промисловістю, напр., залишалася в стороні від цієї роботи аж до самої революції: українські соц. демократичні організації в Миколаєві, Одесі, Кривому Розі, Бахмугі і инш. заснуються лише в 1917 році.¹⁾

Так обидві організації українського пролетаріату: і укр. соц.-демократія і „Спілка“ по суті не мали діла з пролетаріатом великої промисловости. Коли одна працювала головним чином серед с.-хаз. пролетаріату, то робота другої здебільшого обмежувалася робітництвом різних дрібнопромислових та ремісничих підприємств. Помимо с.-хаз. пролетаріату, всякого рода кравці, ковалі, каретники, пекарі, прачки і т. д. — це була та головна категорія робітництва, серед якого провадили роботу укр. соц.-демократія і „Спілка“. До революції це була найменш організована маса робітництва.

І українська соц.-демократія і рос. меншевики на Україні були антибольшевицькими по своїй тактиці. Але укр. соц.-демократія об'єднувала, порівнюючи з рос. меншевиками, менше організовану і свідому частину пролетаріату. Це більше наближувало її до партії большевиків і було не раз причиною небезпечного хитання її між большевизмом та меншевизмом. Та на підмогу прийшов національний момент. Революція надзвичайно швидко загострила національні відносини на Україні. Українське робітництво, разом з усім українським народом, побачило в російських большевиках, насамперед,

¹⁾ Виключенням був Катеринослав, де укр. соц.-дем. організація спочала існувати з 1907 р.

чужих і національно ворожих противників. Українська соц.-демократія пішла не тільки проти большевиків, але в супереч рос. меншевікам, які ніколи не виступали на Україні збройно проти большевиків, не раз вела цілий провід в озброєній боротьбі українського народу проти рос. большевиків, як чужої, окупаційної сили.

Як взагалі вплинула революція на дальші відносини між українськими і рос. соц.-демократами на Україні?

Під впливом українського руху, „Спілка“ сама в 1907 р. „ропустила“ себе. Частина її членів залишилася в рос. соц.-дем. організації, друга перейшла до укр. соц.-демократів.¹⁾ Але національна боротьба між українськими і російськими соц.-демократами не припинилася. Навпаки, вона що далі ставала все виразнішою і гострішою. Коли до революції укр. соц.-демократи самі шукали певного організаційного об'єднання з загально-російською соц.-дем. партією,²⁾ то тепер, підчас виборів до Установчих Зборів, а також органів місцевого самоврядування, вони робили навпаки: виступали самостійно, без жадного бльоку з рос. соц.-демократами. Революційний рух надзвичайно підвищив національну свідомість українських мас. Це привело до ще більшої ізоляваності і відокремленості між українською і рос. соц.-дем. партіями на Україні.³⁾ Утворилася нова стіна між українським і рос. соц. дем. рухом: до революції рос. соц.-демократи з застереженням ставилися до національних домагань укр. соц.-демократії, тепер укр. соц. демократи з не меншим недовір'ям ставилися до національної політики рос. соц.-демократів. Ця стіна, з ходом революції і поглибленням нац. свідомості в українських масах, ставала все більшою, виховуючи в українському робітництві міцну відпорну силу проти всього не свого, чужого, „московського“, а значить і проти рос. большевизму.

Так відмінні умови соц.-демократ. руху на Україні не сприяли зростанню большевизму серед українського робітництва. Навпаки, вони поставили українських робітників навіть в національно вороже відношення до большевиків, як чужої, не української сили.

Большевизм розвивався і виріс на чисто російському ґрунті. Він мав найбільший успіх там, в тих частинах Росії, де були кращі умови для розвитку пролетаріату великої індустрії. Корінна Московщина, з її найбільше розвиненою

---

¹⁾ Між иншим, із „Спілки“ перейшли до укр. соц.-демократії: Мих. Ткаченко, С. Вікул, П. Бензя, Г. Довженко і инші.

²⁾ Так, напр. з цією метою М. Порш був делегований від УСДРП. на IV. зїзд рос. соц.-демократів.

³⁾ Відносини між українськими соц.-демократами і „Бундом“, а також иншими жидівськими соціалістичними партіями на Україні були тіснішими і щирішими; у всякім разі, такої взаємної ворожості та гостроти тут не було.

промисловістю — це була головна база більшевизму. Петроград і Москва, як головні фабрично-заводські центри цілої Росії — це були важніші фортеці большевицької партії, її зростання та розвитку. Чим далі від цих центрів, тим більше зустрічала вона труднощів, ставала слабшою, втрачувала під собою ґрунт. Найбільшу відпорну силу проти більшевизму виявили іменно т. зв. „окраїни“. Ці бувші колонії російської метрополії, відсталі економічно, придушені культурно і політично, насамперед, не мали рівного по числу промислового пролетаріату. Таким чином, в особі большевиків виросла нова сила, яка знов понесла на „окраїни“ свою волю і свій примус. Звичайно, це поглиблювало національну свідомість в цих країнах, загострювало національні відносини з Московщиною і до краю збільшувало негативно-вороже відношення до російських большевиків.

Таким чином, пролетаріат на Україні в багато де чому відрізнявся від пролетаріату Московщини. Це не був пролетаріат великої індустрії, більш організований і революційніше настроєний, якого було значно більше в Московщині і менше свідомі маси якого складали там основну базу партії большевиків. В масі це був пролетаріат або непромисловий або дрібно-промисловий та ремісничий, який не представляв будуючого матеріалу для большевицьких організацій: він або находився ще поза межами всякого організованого політичного впливу або найбільш організована його частина (значно менша по кількості) вже стояла на певнім ступні клясової самосвідомости, яка виключала можливість легкого захоплення утопійними гаслами. Нечислені кадри пролетаріату великої промисловости на Україні були в значній своїй частині заповнені зайшлим, не українським елементом і тому відзначалися особливо роз'єднаністю на чисто національному ґрунті. Це віднімало у большевиків немало українського робітництва, яке при інших умовах пішло б за большевиками, а не за українськими соц.-демократами.

В таких умовах пролетаріат Московщини, що виріс на ґрунті сильнішого, чим на Україні, розвитку великої промисловости і значно більше об'єднаний організаційно, оказався здібним для переведення тактики партії большевиків. Пролетаріат України, як продукт відсталого економічного розвитку краю і іншої соціальної структури самого суспільства, за цим не пішов: він не доріс до самостійного керування революцією навіть в її утопійних, большевицьких формах. З цього боку можна дійсно вважати, що як більшевизм в Московщині являється ознакою відсталости російського пролетаріату, порівнюючи з пролетаріатом Зах. Європи, так саме меншевизм на Україні є показником за гальної відсталости пролетаріату України, як рівняти з пролетаріатом Московщини.

7. Народницький соціалізм і блянкізм у большевиамі.

В рішучій боротьбі проти старих феодальних відносин та в радикальному розв'язанню справи миру вирости російські большевики в величезну політичну силу, потягли за собою й за своїми утопійними кличами революційні маси робітництва та селянства. Так революційні верстви паризького населення в часі великої французької революції, коли їм уявлялося можливим перебудувати цілий світ, пішли за якобинцями,¹⁾ боролися за царство „розуму й справедливости“. Відсутність політичної свідомости у ремісників Парижа 1789 р. кинула їх в обійми утопії; невисока робітнича свідомість серед широких мас пролетаріату в Росії штовхала їх до боротьби за недосяжні цілі. Революційність французьких якобинців і російських большевиків завоювала їм маси, але мала свідомість, некультурність і неорганізованість цих мас поставила перед ними непереможні перешкоди.

Не дурно анархо-сіндикалізм в Зах. Європі завжди мав найбільший ґрунт серед менш свідомих мас робітництва. В європейських умовах тактика утопійного соціалізму відповідає нижчому щаблеві клясової свідомости пролетаріату, знаходить найбільший ґрунт головним чином серед відсталих верств робітництва. Так сталося і в Росії. В період революції, коли йшло про необхідність рішучої боротьби з крупним землеволодінням і за негайне припинення війни, іменно мало свідомі, але революційно настроєні маси населення як раз стали активними прихильниками большевизму. Розуміється, стали не в свідомости тих ідеалів, до яких їх кликали большевики, а в надії як найскорше задовольнити свої пекучі потреби. Умови російської дійсности накиннули малосвідомим робітничим і селянським масам найбільше захоплюючі своєю простотою большевицькі методи боротьби. В дійсности це означало: замість наукового розуміння соціалізму в Росії запанував дух т. зв. революційного „народництва“.

Чому сталося так, що під час революції в Росії прин-

---

¹⁾ Про аналогію між російськими большевиками і французькими якобинцями можна говорити, розуміється, лише до певної міри. Окрім схожости, між тими і другими є величезна різниця. У Франції часів великої революції ще не було пролетаріату, як продукта великої капіталістичної промисловости. Двигаючою силою революції було городське міщанство: ремісники дрібні торговці і т. д., на яких спиралася партія якобинців. Ідеологи цієї партії були звичайними революціонерами, котрі взагалі не були знайомі з ідеєю соціалізму.

Російські большевики, навпаки, репрезентують собою хоч і частину, але промислового пролетаріату, який виріс на ґрунті капіталістичного розвитку в Росії. Їх ідеологи пройшли досить довгу теоретичну і практичну школу соціалізму і, окрім того, озброєні досвідом минулих революцій. Вони здійснюють утопійну тактику в наслідок особливих, історично склавшихся умов боротьби пролетаріату в Росії.

ціпі утопійного соціалізму взяли перевагу над принципами послідовного марксизму?

Російська революція має цілком своєрідний характер. Вона являється результатом особливостей всього історичного розвитку російського суспільства. Ми не станемо тут зупинятися над виясненням цих особливостей. Це по частині нами зроблено в статі „Три періоди української революції“.¹⁾ Але ми повинні ближче ознайомитися з тими головними факторами, які сприяли пануванню в Росії і почасти на Україні принципів утопійного соціалізму.

Марксизм вчить, що в основі соціально-історичного руху лежить розвиток продукційних сил. Створення суспільних об'єднань, кляс і станів, а також їх клясової ідеології відбувається лише на ґрунті цього розвитку. Але рос. суспільність, що складалася на певній внутрішній економічній основі, знаходилася весь час під великим впливом зовнішнього соціально історичного оточення Зах. Європи. Російська держава, розвиваючися на первісній економічній основі, разом з тим була в тісних відносинах, з боку політичного і соціально-економічного, з зах.-європейськими державними організаціями. Наслідком цього був вплив західної культури на Росію, наслідування російським суспільством європейських соціально-політичних ідей, перенесення в Росію великого ідеалу соціалізму.

Як розвивалася політична свідомість російського суспільства?

Вона вперше почала складатися в культурних верствах дворянства. Це найшло свій вираз в виступах „декабристів“. В сорокових і п'ятидесятих роках 19 го століття появились зародки багатьох будучих політичних партій в Росії: система „офіційної народності“, славянофіли, западники, Герцен і Лавров і инш.

Суть системи офіційної народності була виражена в знаменитій тріяді: „самодержавіє, православіє і народність“, причім під народністю розумілася кріпацтво. Положення Росії з погляду цієї системи оцінювалася знаменитою фразою Бенкендорфа: „минуле Росії блискуче, сучасне — прекрасне, будуче — вище всяких сподіванок“.

Система офіційної народності була грубим виразом елементарного егоїзму пануючих кляс. Цей же елементарний клясовий егоїзм, тільки в більше змягченій сентиментальній формі лежав в основі славянофільства, хоч воно й ставилося негативно до кріпацтва. Ні один із трьох принципів системи офіційної народності не був відкинтий славянофілами, а тільки инакше був толкований ними один — народність, яка перетворилася у них із кріпосного права в сла-

---

¹⁾ „Вільна Україна“, ч. 1—2, 1921 р.

вянську „самобитность“. Славянофіли були першими апольгетами російської общини.

В представленню славянофілів община являлася тою формою соціального життя, в котрій міг получить своє здійснення ідеал християнської любови. Вона була тим вищим, істинним началом, котре вже не знайде щось вище за себе, а буде тільки процвітати, очищатися і возвишатися (К. Аксаков). На думку Ю. Самарина,

„общинне начало є основа, грунт всієї російської історії, сучасної і budouчої“.

Западники протиставляли славянофільству ідеали західної культури. Найвидатніші з них: Герцен, Лавров, Чернишевський принесли в Росію ідею соціалізму. Із западників Герцен перший заговорив про общину. Він бачив в общині і звязаних з нею особливостях народнього життя той міст, на якому російський народ може перейти до соціалізму.

„Російський народ власне стали узнавати — писав він — тільки по революції 1830 року. З дивуванням побачили, що російський чоловік, байдужний, нездатний до всіх політичних питань — побутом своїм ближче всіх європейських народів підходить до нової соціальної будови... Зберегти общину і дати свободу особі, поширити сільське і волостне self-government по городах і всій державі, зберігаючи народню єдність — от в чім полягає питання про будучину Росії, себто питання тої ж соціальної антиномії, рішення котрої займає і хвилює умн заходу“.)

Чернишевський, в протилежність славянофілам, вважав, що общинний дух не є властивим виключно славянському або великоросійському племені. На його думку, російська община збереглася в наслідок несприятливих обставин історичного розвитку російського суспільства, його історичної неподвижності. Чернишевський дивився на общинне землеволодіння, як на первісну форму земельних відносин, за котрою слідує приватна власність, щоби знов уступити місце общині вищого типу. Вищий щабель розвитку і його початок совпадають по формі; вища форма розвитку, при перних умовах, може бути досягнута, минаючи середні логічні моменти; іншими словами, — сучасна община, на думку Чернишевського, могла при сприятливих умовах безпосередно перетворитися в соціалістичну

Герцен був переконаним соціалістом. Але він був утопіст. Він вірив, що російський селянин по природі своїй соціаліст і що він найшвидче прийде „до нового соціального устрою“. Цю віру в комуністичну природу рос. селянина, а також в чудотворну силу сільської общини, із якої може і повинно явитися соціальне відродження, поділяв з Герценом також Лавров і почасти, як бачимо, Чернишев-

---

1) Искандер. „Старый мир и Россия“, ст. 37.

ський. Ця ж віра лягла в основу світоглядів землевольців, Бакуніна, народників 60-х і 70-х років і пізніше соц.-революціонерів. Землевольці майже зовсім не брали на увагу політичної сторони справи. Важно, щоби селянство взяло землю і улаштувало свої вільні общини, а все останнє приложиться само собою. Тому задачу всякого революціонера в Росії вони розуміли виключно, як „хождение в народ“ для пробудження в ньому властивої йому соціалістичної свідомости.

Землевольці прийшли на зміну старій дворянській ідейній течії. Вони почали собою нову, дрібнобуржуазну добу в російському революційному рухові. Ідеологічною основою цього нового періода став соціалізм і, як всякий дрібнобуржуазний соціалізм, це був соціалізм утопійний. Землевольці ідеалізували селянську общину, як бажаний тип суспільної організації. Вони хотіли за всяку ціну зберегти її, утворити соціалістичну організацію Росії, минаючи капіталізм з його недобачами і жертвами.

Народництво і бакунінський анархізм, як революційні учення, потерпили невдачу. „Хождение в народ“ переконало землевольців і бакуністів, що російський селянин — зовсім не такий прирощений соціаліст, як це їм здавалося.

Інакше було з теорією блянкізму, оборонцем якого явився в Росії Ткачов. Відмінною рисою ткачовського блянкізму була перейнята у народників і бакуністів ідеалізація російського селянства. В своєму знаменитому листі до Енгельса (який між іншими назвав цей лист дитячим, а окремі його думки чистою дурницею) Ткачов писав :

„Наш народ, в своїй величезній більшості, проиятий принципами суспільної власности; він являється, коли можна так висловитися, комуністом по інстинкту, по традиції. Ідея колективної власности глибоко зрослася з усім світоглядом російського народа... Наш народ, не вважаючи на свою темноту, стоїть до соціалізму значно ближче, ніж народи Західної Європи, хоч ці і більше освічені“ (курсив наш).¹⁾

Але Ткачов розчарувався в можливості викликати соціалістичну революцію в Росії шляхом лише пропаганди і агітації. Цій пропаганді і агітації перешкоджало самодержавне правительство. Тому він виставив терористичну боротьбу з цим правительством, як необхідну чергову задачу революційної боротьби, і захват власти революційною партією, як вихідну точку російської соціалістичної революції.

Бакунін був непримиримим противником всякої держави і стояв проти того, щоби російські революціонери захоплювали владу, бо всяка влада — це зло. Ткачов вважав, що революціонери повинні захопити владу і надовго задер-

¹⁾ Ф. Енгельс. Очерки соціальної жизни Росіи. СПб. 1906. ст. 13.

жати її в своїх руках. Таким чином, від соціального, аполітичного руху стався перехід до руху чисто політичного.

Під впливом ідей Ткачова, особливо талановито перейнятих Желябовим, „Земля і Воля“ перетворилася в „Народню Волю“. Її тактикою стала блянкістсько-ткачовська тактика ¹⁾: конспіративна організація революційної інтелігенції захоплює владу і цим дає сигнал соціалістичній революції в Росії.

Народовольці трагічно загинули в початку 80 х років. Їм не вдалося повалити самодержавія терором. Але їх погляди, як і погляди землевольців, з деякими змінами потім відродилася в партії соц. революціонерів

Підчас героїчної боротьби „Народньої Волі“ і пізніше де-далі більшого впливу на політичну думку російського суспільства набирав марксизм, який ліг в основу соц.-демократичного руху в Росії.

Розвиток рос. соц.-демократичного руху ґрунтовно відрізнявся від соц.-дем. руху на Заході. Через економічну відсталість, через малий розвиток капіталізму пролетаріят в Росії довгий час перебував в глибокому сні. Щоби вивести його на арену політичної активності і викликати до життя самостійний рух серед робітничих мас, необхідна була допомога і вплив на робітництво зовні, з боку радикально настроєної інтелігенції. Інтелігенції, а не кому іншому належить велика заслуга пробудження самостійного руху серед робітництва Росії, прискорення розвитку його клясової свідомості, поширення самодіяльності і організації його в революційну політичну силу, під проводом соц.-демократії. Інтелігенція була в Росії ідеологічною представницею пролетарської кляси, з якою вона злилася.

„Відмінно від західно-європейського соц.-дем. робітничого руху, — писала в 1904 р. делегація рос. соц.-демократів Амстердамському Міжнародньому Соціалістичному Конгресові — рос. соц.-демократія виступила спочатку на історичну сцену не як організація передової верстви пролетаріату, що в процесі політичної боротьби прийшов до свідомості своїх клясових інтересів: вона зародилася, насамперед, як організація часті революційної інтелігенції, яка розчарувалася в попередніх методах своєї боротьби за волю і зрозуміла, що в розвиваючійся капіталістично Росії тільки пролетаріят може дати надійну підпору для боротьби з царизмом. Щоби прийти до такого переконання, рос. інтелігенція повинна була пережити величезний переворот в своєму світогляді. Народництво, під стягом якого так довго боровся рос. революційний рух, успішно утворити струнку систему соціально-політичних поглядів, в основі котрої лежало представлення про „самобитний“ хід розвитку Росії, котрий може і при пляномірних зусиллях інтелігенції повинен привести її прямо від селянської общини в царство соціалізму.“²⁾

¹⁾ Ткачовське розуміння революції, як чогось накинутого меншості більшості було нічим іншим, як блянкізмом з тою різницею, що Ткачов доказував, що в Росії соціалізм не потрібно навіть накидати більшості, яка являється комуністичною „по інстинкту, по традиції“.

²⁾ Доклад Делегації Рос. Соц.-Дем. Раб. Партії Амстерд. Международн. Соціаліст. Конгресу. Женева 1904. Ст. 64.

Інтелігенція взагалі грала велику ролю в революційному рухові в Росії, на який вона клала свій відбиток. Ворожа держава, від якої вона була одірвана, вона ідеалізувала народ, котрого через політичні і культурні умови не знала; вихована під прямим впливом зах.-європейської соціально політичної думки, вона була в масі соціалістичною і разом з тим радикальною, але жила майже виключно в сфері абстрактних ідей політичної і соціальної рівності, бо самодержавна власть не допускала її до державного правління і до практичної громадської роботи. Вона становилася через це на суб'єктивний ґрунт в питаннях суспільної перебудови: соціальне життя їй представлялося якимсь абстрактним предметом, котрий можна змінювати по своїй волі, по певному, наперед виробленому пляну.

На ґрунті глибокого відчуження між освіченими кругами населення і державною владою російська інтелігенція виховувалася в атмосфері абстрактного представлення життя і його задач, проймалася поглядами понадсоціальними.

Все це утворювало сприятливі умови для поширення ідей утопійного народницького соціалізму і, навпаки, не давало широкого ґрунту для повороту рос. інтелігенції до соціалізму робітничого, котрий якраз розглядає всі політично-соціальні справи лише в даних, конкретних обставинах. Правда, поворот цей дійсно відбувся, під прапором марксизму. Але традиції революційного народництва і абстрактного радикалізму залишили сильні сліди і впливи на широкі круги рос. інтелігенції і навіть робітництва. Марксизм прокладав собі шлях в Росії, насамперед, через товсту кору утопійних народницьких поглядів. Не даром в початку революції в багатьох місцях Московщини і України (як це свідчить і комуніст Яковлев про Харківський совіт) соц.-революціонери об'єднували досить значні маси робітництва.

Такі були загальні умови розвитку робітничого руху в Росії. Цей рух з самого початку відбувався в атмосфері сильних традицій і впливів ідеології утопійного соціалізму, насамперед, серед інтелігенції.¹⁾

Але через інтелігенцію ця ідеологія була особливо поширена серед селянства. Ніде на території б. Росії не був так розповсюджений „самобитний“ есерівський, в основі дрібно-буржуазний соціалізм, як серед селян Московщини і в значній мірі на Україні та Білорусі. Бо ніде не була так розповсюджена общинна форма землеволодіння, яка нівелювала селянську масу, затримувала її нормальну диференціацію, робила селянство більше аморфним, відсталим, несвідомим.

---

¹⁾ Погляди Леніна як раз склалися в перехідний період від народовольчства до соціал-демократизму. Більше того. По словах В. Акимова, взагалі „форми соціал-демократичних організацій періоду економизму були змовницькими“ (Ціт. його праця, ст. 122).

По даних 1905 р.¹⁾, община була розповсюджена головним чином в корінній Росії — Московщині (97,6%⁰ всього надільного землеволодіння). Майже на половину менше вона була розповсюджена на Україні (51,7%⁰)²⁾ та Білорусі (48,0%⁰) і зовсім її не було в Прибалтському краю (0,0%⁰) та Литві (0,8%⁰). На Україні общинна форма землеволодіння існувала переважно: на Катеринославщині (99,5%⁰), Харківщині (94,6%⁰), Херсонщині (87,6%⁰), Таврії (79,3%⁰) і Чернигівщині (53,7%⁰) і дуже мало її було: на Полтавщині (14,7%⁰), Київщині (7,5%⁰), Волині (2,7%⁰) і Поділлію (0,5%⁰). Іншими словами, подворне землеволодіння на надільних землях панувало на територіях, які в минулому історичному життю находилися під найбільшим впливом західної культури і були зайняті естонцями, латишами, литовцями, білорусами, українцями. Навпаки, общинна форма землеволодіння переважала, насамперед, в корінних російських губерніях і потім в районах пізнішої колонізації, як напр. Степова Україна, почасті Харківщина й инш.

Мали рацію славянофіли і народники: община дійсно була основою російських земельних відносин на селі. Правда, ця форма землеволодіння зустрічається на низшій стадії розвитку у багатьох народів. Але російська община, починаючи з першої половини 19-го століття, сильно заінтересувала видатних учених і політиків цілої Європи. Питанню про російську селянську общину присвячена надзвичайно обширна література. Доля общини вирішувалася в різних напрямках. Ми бачили, що навіть Маркс і Енгельс допускали, що вона може відіграти певну роль в соціалістичній перебудові капіталістичного світа.

Не дивно, що народницький напрямок російської суспільної думки звязав основні точки свого світогляду з національними особливостями цієї „урівнительної“ установи; що на ґрунті ідеалізації цієї установи і самого російського селянства, а також під впливом тяжкої боротьби з самодержавним режимом, в Росії пустив глибоке коріння утопійний народницький соціалізм, особливо виросла революційна психологія російського народу: робітництва, селянства та інтелігенції, утворилася специфічно російська партія соціалістичних революціонерів. Ця партія явилася продуктом внутрішніх соціально-економічних особливостей Росії і зовнішнього впливу зах.-європейської культури. Тільки на ґрунті відсталіх соціально-політичних відносин в Росії, особливо полі-

---

¹⁾ Л. Чермак. Землевладіння в Росії. „Енци. словарь Брокгауза и Ефрона“, 1906 г.

²⁾ Община не тільки була менше розповсюджена на Україні, але й взагалі не так збереглася, як в Московщині. В звязку з цим не безпідставно склався погляд, що український селянин більший індивідуаліст, ніж московський.

тичної аморфності селянства, ідея новочасного наукового соціалізму могла перетворитися в систему утопійного народницького соціалізму. Тільки російська інтелігенція, з її безгрунтовними соціально-політичними поглядами, могла стати ідеологом общини і зробити її вихідною точкою для негайного заведення соціалізму в Росії, при всяких умовах.

Не на ясній свідомості інтересів селянської кляси, а на силі її чисто стихійного невдоволення і запалу спиралися в своїй політиці соц.-революціонери. І в умовах дореволюційного часу це було природним. Але після революції, а можливо ще й до її закінчення, неминучий крах есерівської ідеології, оскільки б її й надалі захотіли базувати на селянстві.

Сучасна революція несе в першу чергу знищення всіх середньовікових форм власності на землю, як поміщицької так і селянської. Надільні селянські землі — ця важніша в продукційному відношенні частина території — були до революції закріплені за селянством, як станом. Через це селянство не могло вільно розпорятися надільною землею, а значить і вільно розселитися. Утворювалось неправильне, невідповідаюче вимогам ринку розміщення населення. Надільне землеволодіння стояло на перешкоді вільному, капіталістично розвивавшомуся хазяйству. Революція об'єктивно мусить принести повне земельне розкріпощення селянства, повну свободу хазяйства на землі, свободу утворення фермерів із старого селянства. Замість старої примусової общини повинні утворитися вільні товариства і вільне землекористування окремих осіб. Революція знищить общину: вона приведе до поновленого дрібного хазяйства.

Які це буде мати політичні наслідки? Без сумніву, і на Україні і в Московщині в наслідок революції організуються і будуть мати силу політичні партії на зразок галицьких націонал-демократів, польських людовців, чеських національних соціалістів і т. д., за якими піде заможне і середнє селянство, але не буде на селі ґрунту для есерівської ідеології в її сучасному значінню. Аморфне й несвідоме до революції селянство вийде із революції іншим, свідомим своїх інтересів, розділеним на певні групи відповідно до свого соціального положення. Заможні, середні і навіть частина дрібних селян підуть за партіями з виразно буржуазною програмою і тактикою. Бідніші ж елементи села поволі приєднаються до спільної боротьби разом з робітництвом.

Селянство в цілому залишалось клясою — станом тільки до революції, оскільки зберігалася ще старі, напівкріпацькі відносини в сільському господарстві. Воно виступало проти цих ненависних йому порядків, як одне неподільне ціле. Радичього воно йшло за утопійними есерівськими кличами. Оскільки сучасна революція знищує цей старий порядок,

Утворює новий буржуазний устрій, розчищає шлях для нового, вільного землеволодіння, формує із старих напівкріпацьких селян вільних фермерів, — остільки селянство перестає бути клясою — станом. воно мусить розпастися на сільський пролетаріят і сільську буржуазію: заможну, середню і дрібну.

Де є умови для нормального політичного життя, там являється виключенням істнування таких штучних конгломератів — партій, якими являються по суті українські або російські соц.-революціонери. Там селянство, поділяючись на окремі групи, ясніше означає свої інтереси і не так легко йде за всякою програмою і за всякою партією.

Але скрізь, під час буржуазної революції, селяне ставали на боці тих, хто боровся за знищення феодальних відносин в сільському хазяйстві. Для селян не важно, вони не розбіраються, під стягом яких саме ідей здійснюються їх класові інтереси. Так було підчас великої революції у Франції. Так сталося в сучасну революцію в Росії. Селяне, для яких ця революція була перш за все революцією аграрною, бачили, з одного боку, безнадійне затягування есерівсько-меншевицьким правительством вирішення земельної справи, а з другого — рішучість і радикалізм большевиків в знищенню старих земельних порядків. Це притягало їх до большевиків.

Большевики уміли пристосовуватися до селянства і його есерівсько-народницьких симпатій. Ціною притягнення його на свій бік вони прийняли і стали здійснювати есерівську соціалізацію землі. Це вибило ґрунт зпід ніг партії соц. революціонерів і повело за большевиками не тільки селянство, а також всю ліву частину самих есерів. З переходом большевиків на позицію утопійного соціалізму, до їх партії почали вступати цілі організації лівих есерів, як російських, так і українських. Утворилося ненормальне співжиття бувших соц.-демократів з партією утопійного дрібно-міщанського соціалізму.

Так через особливі умови розвитку рос. пролетаріату, політичну аморфність і нерозвиненість селянства та через впливи на нього утопійної „народницької“ ідеології — в Росії буйно відродився до марксістський метод розуміння соціалізму. Цей метод був представлений в Паризькій Комуні блянкістами, і в Першому Інтернаціоналі-бакуністами.

Енгельс писав про блянкістів, як про „альхемиків революції“, які

„стремилися якраз до того, щоб попередити революційний процес розвитку, викликати в ньому штучну кризу, зробити революцію в такий час, коли ще не було необхідних для неї умов“.

„Блянкі — каже Енгельс — дивився на всяку революцію, як на затію (Handstreich) невеличкої революційної меншости“. Він вірив, що „невеличка, добре організована меншість, яка старасться викликати пов-

стання в сприятливу хвилину, може своїми першими успіхами потягти за собою народню масу і таким шляхом зробити революцію“.)

По словах Енгельса, блянкісти визначалися одчаяною хоробрістю і революційною спритністю, будували перші барикади, грабували оружні крамниці і т. д.

Але хоробрі блянкісти представляли собою минуле пролетарського руху, а не його будучність. Утопійний соціалізм є продукт більш ранньої стадії в розвитку капіталістичного суспільства. На зміну йому прийшов сучасний науковий соціалізм, який відповідає більш дозрілій капіталістичній епісі.

Блянкісти були вільні від свідомости, що для успішности революції маса повинна бути самодіяльною. В міру того, як розвивався пролетаріат, блянкізм і бакунізм утратили свій вплив на Заході. Їх витіснив пролетарський клясовий рух під проводом соц.-демократії. Замість безпосереднього повстання соц.-демократія, як представниця наукового соціалізму, поставила своїм основним завданням організацію сил робітничої кляси та розвиток її клясової свідомости.

Блянкісти вважали, що можна призначити загальне повстання і провести його шляхом змови. Вони не брали серйозно на увагу соціально-економічного положення країни. Момент політичний у них переважав над економічним: вони мало турбувалися над питаннями економічного характеру. Насамперед захопити владу, а там буде ясно, що треба робити. Тому підготовка збройного повстання стояла у них на першому пляні. Соц.-демократія дивиться на революцію, як на корінну зміну суспільних відносин, в результаті певного суспільного розвитку. Революція не має нічого спільного з „заговором“, її не можна „призначити“ ваздалегідь. Соц.-демократія повинна перш за все розвинути самосвідомість пролетаріату, а потім вести його на збройну боротьбу. Соц.-демократія повинна брати на себе не призначення революції по зарані виробленому пляну, а керування в же почавшимся революційним рухом.

В історії бугає нерідко, що на однаковім шаблі економічного розвитку ріжних країн, хоч і в ріжні часи, відповідні кляси і партії захоплюються подібними ідеями. Пережиті вже революційні методи утопійного соціалізму силою обставин відродилися в тактиці большевиків в Росії. Загальні умови російської революції були несприятливі для марксового думання. Стоячи перед широкими і складними задачами, партія большевиків спиралася на маси, які лише недавно прилучилися до політичного життя. Це якраз і утворювало ґрунт для дальшого розвитку її тактики в напрямі блянкізму.

„Послідовний марксизм — каже Каутський — оказався в надзви-

1) Engels. „Internationales aus dem Volksstaat“. Berlin, 1894, ст. 42.

чайно тяжкому положенню, як тільки революція втягнула в свій рух величезні маси рос. народу, котрі знали лише про свої потреби, про свої бажання і котрі плювали на те, чи здійснямі, чи ні, чи суспільно корисні, чи ні при даних умовах їх вимоги... Маси інстинктивно віддають перевагу ученню, котре не веде їх на шлях розвитку, а дає їм формулу або плян, здійснення якого обіцяє їм при всяких умовах негайне спасення від страждань... І в цім положенню марксизм большевиків не видержав іспиту. Масова психологія заволоділа ними, вони віддалися на її волю. Без сумніву, вони стали, дякуючи цьому, господарями Росії.“¹⁾

Так із марксистів большевики ходом революційних подій перетворилися в утопістів-блянкістів. Їх блянкістська тактика була підготовлена і впливала із тих основних принципів організації партії, які їх ідеолози, як ми бачили, проповідували ще задовго до революції. Ленін був по суті вже тоді учеником Блянкді: він проповідував його тактику. Але до глибокого розходження тактичного й програмового з меншевиками, до виразного переходу на шлях утопійного соціалізму большевики прийшли не зразу. Лише революція внесла між ними і меншевиками повне, радикальне роз'єдинення.

Як в приватному життї часто тільки в надзвичайних подіях найкраще означаються характер і відносини людей між собою, так і тут тільки великий революційний рух остаточно розкрив дійсну природу двох напрямків, що історично склалися в рядах рос. соц.-демократії.

Большевиизм дійсно є продукт певних історичних умов російського суспільного життї. Запізненість буржуазної революції в Росії на фоні загальної культурної і політичної відсталості її населення, відсутність в російськїм суспільстві буржуазної кляси, здібної довести буржуазну революцію до її кінця і навпаки велика порівнюючи сила та розвиток російського пролетаріату — це було тим основним, що зробило російськїй пролетаріат найактивнішою силою революції, примусило його по захопленню влади безоглядно кинутися на боротьбу за недосяжні в сучасности цілі, на решті — найбільше сприяло успіхам партії большевиків іменно в корінній Росії-Московщині, а не на її окраїнах, з їх іншим економічним і соціальним складом.

8. Большевицький „опит“ революції.

Хвиля революцій, яка пронеслася майже через всю Західну Європу в кінці 18 го і першій половині 19-го століть і яка не раз кидала пролетаріат на завзяту революційну боротьбу, в свій час не докотилася до Росії. Вона скінчилася розгромом другої Паризької Комуни. Від того часу на континенті Європи наступила політична тиша, період т. зв. „органічного нагромадження“ революційно-демократичних сил, який продовжувався аж до вибуху сучасної революції в Росії. Тільки нечувана світова війна розбила кайдани росій-

¹⁾ К. Kautsky. *Terrorismus und Kommunismus*. 1920, ст. 106, 110.

ського царизму і покликала до життя політичні сили цього відсталого краю. Війна прискорила політичний розвиток Росії.

Російська революція стала продовженням справи, початої Паризькою Комунією 1871 р. Вона є остання буржуазна революція в Європі. Нею закінчується період буржуазних революцій і починається пора переходових революційних рухів до соціалізму.

Які завдання ставила ця революція перед пролетаріатом?

Насамперед, вона вимагала від тої частини пролетаріату, яка стала при влади, ясного означення самих форм і способів практичного здійснення соціалістичного устрою. А це означало неминучу боротьбу в лоні самого пролетаріату.

Вже попередня хвиля революцій в Європі, з активною участю в них пролетаріату, викликала широкий інтерес і потребу в дослідженню методів соціалістичної перебудови. Блянкізм, прудонізм, бакунізм були різними варіантами одного й того ж соціалістичного світогляду, який тепер „експериментально“, в широкому масштабі перевіряється російськими більшовиками. Вже тоді боротьба між марксистами і соціалістами-утопістами була дуже гострою. Міжнародня Асоціація Робітників (з 1864—1871 р., відома під назвою „Першого Інтернаціоналу“) була ареною боротьби Маркса та його прихильників з прудоністами і бакуністами, поки ця боротьба не скінчилася перемогою марксистів та виключенням із Асоціації Бакуніна і інших. В самій Паризькій Комуні 1871 р. мали перевагу яacobинці і блянкісти.

З того часу, як капіталізм викликав до життя пролетарську клясу, вона весь час не тільки шляхом теоретичних досліджень, в особі своїх ідеологів, а також в практичній масовій боротьбі вперто шукає тих шляхів, які б найлегше й найшвидче привели її до кращих умов життя — соціалізму. І як в політичній боротьбі намічуються і бувають можливі різні способи для досягнення тої чи іншої мети, так само й тут годі наперед сказати що-будь цілком певного про форми та шкврість соціалістичної перебудови.

Умови революційного життя особливо сприяють роз'єднанню політичних сил на ґрунті означення форм і способів соціальної боротьби. Російська революція, з її переходом влади до пролетарської партії (більшовиків), розколола не тільки рос. пролетаріат. Вона викликала також глибоке роз'єднання в рядах соціалістів цілого світа. Зараз нема скільки-небудь розвиненої капіталістичної країни, де б не було організації комуністів. Чи ж це все не вказує на те, що більшовизм являється одним із проявів змагань цілого всесвітнього пролетаріату знайти найбільше практичні, найбільш удосконалені шляхи для здійснення ідей соціалізму?

„Між пізнанням методів та органів соціальної боротьби — каже Каутський — і пізнанням її напрямку існує та різниця, що напрям можна дослідити теоретично наперед, тоді як методи і органи вироблюються практиками“ (Соціална революція“, стор. 73).

Теоретична зброя наукового соціалізму давно виточена в творах Маркса, Енгельса та їх кращих наслідників. Цілий соціалістичний світ і навіть самі большевики керуються цими творами для пізнання загальних тенденцій суспільного розвитку. Але соціалістична практика ще не така багата.

Після Паризької Комуни в російській революції вдруге в світовій історії на долю пролетаріату випала задача практично „пізнати“ методи соціальної боротьби. Але соціална практика не всюди може давати однакові успіхи. Вона потребує для цього, насамперед, матеріальних передумов і певної висоти розвитку суспільних сил. І з цього боку робітнича кляса в Росії опинилася в найтяжчому положенні. Пробуджена тільки що до політичного життя, вона ніколи ще не вела політичної боротьби, хоч би й під проводом буржуазії, як це бувало в Європі. З тим більшою силою, з вибухом революції, перед пролетаріатом Росії повстали пекучі питання безпосередньої політичної й соціальної боротьби та тактики.

І комуна у Франції і теперішній „комунізм“ в Росії репрезентували і репрезентують собою ще дуже низький рівень розвитку, як продукційних сил, так і самого пролетаріату¹⁾ для успішного випробування й закріплення соціальної практики. І там і тут революція відбувається в умовах малої підготованості пролетаріату, відсутності матеріальних передумов для його остаточного визволення, широкого керуючого впливу на пролетарський рух не самих робітників, а соціалістично настроєної інтелігенції. Як Паризька комуна 1871 р., так — і ще в більшій мірі — російська совітська республіка повстали в наслідок війни і військових поразок, в результаті потрясення війною життя цілої держави. Лише це прискорило загибель старого режиму, допомогло слабому ще пролетаріатові звалити пануючі кляси, самому стати на чолі влади. Тому революція в найвідсталішій країні Європи, з централізованою абсолютною монархією (подібно до

---

¹⁾ Передреволюційна капіталістична промисловість Росії, особливо Петрограда і Москви, мала всі типові ознаки сучасного великого підприємства. В паризькій промисловості часів другої Комуни перевагу мали дрібні ремісничі підприємства, крупних же фабрик капіталістичного типу майже не було. Тому паризькому робітництву тих часів бракувало навіть тої політичної і клясової свідомості, яку мав пролетаріат Росії перед вибухом революції. Більшість членів самої Комуни 1871 р. не знала, що таке є соціалізм, а деякі з них відносилися до нього просто вороже.

Російський большевизм, в порівнянні з французьким якобинством 1789—93 р.р. та Паризькою Комуною 1871 р., відповідає більш дозрілій стадії економічного розвитку суспільства.

Франції 1789 р.), до того в умовах нечуваної повоєнної рутини, утворила надзвичайно широкий ґрунт для повторного практичного „пізнання“ тих методів соціальної боротьби, які виростили із якобинських традицій великої французької революції і які засуджені теорією і практикою новочасного наукового соціалізму.

Але большевицька власть пішла навіть далі цих традицій. Замість Конвенту великої французької революції (перша Паризька Комуна) або другої Паризької Комуні 1871 р., обраних на підставі загального виборчого права, вона проголосила нову форму: „совіти робітничих салдатських і селянських депутатів“. Ідеї демократії, якої не відкидала ні перша ні друга Паризька Комуна, була протиставлена диктатура меншости.

Ленін ще в 1905 р. писав:

„Чим дорожча для нас Паризька Комуна 1871 р., тим більше не вільно покликуватися на неї без розбору її помилок і її особливих умов. Робітниче правительство (Паризької Комуні) не вміло і не могло тоді відрізнити елементи демократичного і соціалістичного перевороту, змішувало задачі боротьби за республіку з задачами боротьби за соціалізм, не зуміло рішити задачі енергійного військового наступу на Версаль, помилково не захопито французького банку і т. д. Одним словом, це було таке правительство, яким наше бути не повинно...

Великі питання в життю народів рішаються тільки силою... Конституційні ілюзії і шкільні вправи в парламентаризмі стають (в часи рішучої революційної боротьби) тільки прикриттям буржуазної зради революції. Дійсно революційна кляса повинна тоді висунути іменно гасло диктатури... Гасло „демократичної“ диктатури виражає історично обмежений характер сучасної (російської) революції і необхідність нової боротьби на ґрунті нових порядків за повне визволення робітничої кляси від всякого гніту і всякої експлуатації. Іншими словами: коли фактом буде не тільки революція, а повна перемога революції, — тоді ми „підмінімо“ гасло демократичної диктатури гаслом соціалістичної диктатури пролетаріату, себто повного соціалістичного перевороту“.¹⁾

Немає жадного сумніву в неминучому банкрутстві большевицького „комунізму“. Але від нього залишиться щось інше: він ще раз наочно докаже безґрунтовність та нежиттєвість методів утопійного соціалізму, іншими словами, збагатить „пізнання“ способів соціальної боротьби.

Має рацію Ленін: большевицький „комунізм“ в Росії і на Україні безперечно являється „опитом революції“²⁾ величезним, нечуваним досі експериментом „пізнати“ методи соціалістичної перебудови капіталістичного світа.

Але... в сучасних умовах лише „опитом“, „експериментом“ і ні в яким разі не більше.

---

¹⁾ Н. Ленін. Двѣ тактики соц.-демократин в демократической революції. Женева 1905, ст. 55, 99, 101.

²⁾ Див. Ленін. Государство и революция. Москва 1918.

9. Російський більшевизм і українська національна ідея в освітленні українського „патріота“.

Большевицький „опит революції“ налякав не тільки буржуазію. Він збив з пантелику не мало людей в рядах самих соціалістів. Але найбільшу ненависть і злобу він викликав як проти соціалізму, так і проти соціалістів взагалі з боку буржуазних лібералів. Ці фальшиві демократи звичайно ненавидять революцію. Вони домагаються політичної свободи лише остільки, оскільки бачуть в цьому єдиний засіб покінчити з революцією. Все, що наробила сучасна революція, — кажуть вони — це є діло соціалістів. Вони, а не хто инший, є винувники всіх нещасть, які принесли большевики з їх терором, насильством і т. д. Критична література про сучасну революцію і більшевизм зроста надзвичайно.

І в українській літературі появилися критичні писання про більшевизм. В більшості ця література не серйозна і не варта того, щоб на ній зупинятися. Але не можна обминати останньої книги п. Донцова „Підстави нашої політики“. Цій праці занадто бракує об'єктивності та послідовності, хоч де-які, правда, чисто літературні достоїнства вона має. А відома, що наше молоде, невишколене політично громадянство здатне безкритично вірити красним словам, сміливим парадоксам та зручно підстроєним цитатам.

Ми хочемо спинитись на основних думках книжки п. Донцова, які торкаються порушеної нами теми. П. Донцов розглядає природу більшевизму. Як противагу йому, виставляє він національно-політичний ідеал українського народу. В звязку з цим дає оцінку революційних подій на Україні.

На запитання, що є російська революція і викликаний нею більшевизм, п. Донцов відповідає:

„Як в політичнім конфлікті 1914 р., так в соціальному від 1918 р. бачимо конфлікт двох культур, двох національних ідеалів“ (ст. 18)... Національним ідеалом російського народу „був спершу ідеал російської державности, потім — славянофільський або антинімецький, в останні часи — ідеал „світової революції“ (ст. 132)... Визволення світового пролетаріату, як і визволення селянства „порожня фраза“, за котрою криється цілком инша суть — московське месіянство (ст. 9)... Можна з певністю сказати, що так ідеологія російського комунізму, як і царизму — це тільки різні форми одної і тої самої суті, одного і того самого з'явища загального характеру, що не є нічим иншим, як воюючим із заходом російським месіянством (ст. 5)...

Аморфна російська маса може бути ведена лише абсолютизмом, самодіяльна європейська суспільність — лише самоакцією. Для того Росія мусить з одної сторони боронитися перед європейською засадою і не допустити європейських бакцилів до себе, бо защеплена в Росії вона може довести лише до дебошу і до розкладу державного механізму. З другої сторони вона мусить стремити знищити сю Європу, знищити її ідеї, скрізь, де сягають її впливи, бо сі ідеї є одинокою охороною проти всякого, а в тім числі і проти московського абсолютизму, що стремить до панування над континентом. Знищити сю духову сполуку, що лучить на заході одиниці в групи, в стани, класи і союзи, і зробити

з них аморфну, не здатну ні до якого опору масу. Проти сего європейського принципу боролася все Росія, якими б формами ся боротьба не прикривалася" (ст. 66—67).

Так представляє собі п. Донцов причини і суть російського большевизму. Цей погляд оснований на чисто ідеалістичному розумінню історії. Весь аналіз большевизму, який подає п. Донцов на підставі цього погляду, базується на абстрактній, наперед взятій ідеї. Відсіль неминуха тенденційність, однобічність, вузькість, і тому неправильність аналізу в самій його основі.

Донцов взагалі ніякої „Америки“ не відкрив. Ідею, яка лежить в основі його поглядів, з неменшою завзятістю в свій час обгрунтовував історик Вол. Антонович. В своїй „Короткій історії Козаччини“ він напр. писав:

„Кожний народ (коли придивитися) у своєму політичному життєві має властиву йому провідну ідею... У Росіян провідну ідею становить принцип авторитету державної влади, яку народ настільки шанував, що завжди зрікався на користь її всіх особистих вольностей. Така ідея вимагає одної голови, яка нікого не питаючись, ні на кого не вважаючи, кермує самодержавно всім суспільством“.

Схожість основної думки п. Донцова і Антоновича повна. Весь секрет це знайти провідну ідею в політичному життєві даного народу. А знайшовши цю ідею, вже легко вивести пояснення всіх подій і фактів в життєві цього народу. П. Донцов не аналізує соціальних та економічних причин історичних подій. Він лише підганяє, пристосовує їх до певної, наперед взятої ідеї.

Російський народ, на думку п. Донцова, має провідну національну ідею „не допустити європейських бакцилів в Росію — знищити Європу та її ідеї“. Значить, славянофільство було проявом цієї іменної ідеї; значить, большевицькі кличі „визволення світового пролетаріату“, „світова пролетарська революція“, як і вся взагалі ідеологія большевиків є не що інше, як тільки „комедія“, „порожні фрази“, за якими стоїть ця сама месіянська ідея, яка всім направляє і всім орудує в життєві російського народу; значить, самий розвиток російської революції, починаючи з захвату влади большевиками, означувався теж в кінці всього цєю месіянською ідеєю: не самодержавієм, так большевицькою диктатурою, але здійснити національний ідеал російського народу — знищити Європу.

„Російська маса, на думку п. Донцова, може бути ведена лише абсолютизмом“, і „для того Росія мусить боротися перед європейською засадою“. Значить, через це іменно большевики стоять за диктатуру і проти демократії (ст. 16); значить, тому „ціла марксієвська наука засвоїлася Росіянами не через її соціалізм, тільки через матеріалістичний фаталізм і так зрозумілу Москалям негачію ролі особистості в історії“ (ст. 51); значить, тому взагалі большевики за негачію ролі особистості, „проти апотеозу вождів“ і т. д., і т. д.

Аналізуючи таким способом большевизм, п. Донцов намагається підперти правильність своїх думок цитатами із творів різних філософів, учених, політиків і т. д. Розуміється, „цитати дуже украшають письменників“. Але не всі письменники, що „украшають“ себе цитатами, визначаються ясністю і послідовністю думки. Помимо того, бувають цитати і цитати. Цитати п. Донцова не вільні від неточности або підтасовки думок цитуємих авторів до своїх поглядів. Як на приклад, можна указати на цитовані ім слова Леніна „нашій інтелігенції чужі правові переконання, котрі б дисциплінували її з середини. Ми потрібуємо зовнішньої дисципліни“ (ст. 66). П. Донцов наводить ці слова із протоколів II го чергового з'їзду рос. соц. демократів, хоч ми таких слів або навіть подібних їм в цих протоколах найти не могли. Так само п. Донцов цитує згадувані ранше слова Бенкендорфа. Ясно, що цей заїлий апольоет самодержавної монархії писав це під впливом свого захоплення системою абсолютного правління в Росії. Але п. Донцову треба, щоб цитовані їм автори обовязково підтверджували його власні думки. Тому, приводячи слова Бенкендорфа, він серйозно зазначає: Бенкендорф писав це „думаючи очевидно про большевиків“. Ціною невірнього толкування думок цитуємого автора він завзятого реакціонера, який жив в XIX-му столітті, робить геніальним пророком, навіть захопленим вихвалителем сучасного большевизму.

Аналізуючи большевизм, п. Донцов не звязує фактів сучасности ні з минулим ні з перспективою на будуче; він не розбірає історії розвитку большевизму, не аналізує тих умов, в яких взагалі вибухла російська революція, через що саме в ній став можливий большевизм з його стремлінням до всесвітньої революції і т. д. Коли б він це зробив, то прийшов би до цілком інших висновків.

Насамперед, він би переконався, що думка про російській месіанізм, як національну ідею російського суспільства, або думка про нездібність російських мас до самоакції є безпідставною абстракцією, яка в дійсности не існує. Росходження, які сьогодні зробили пропасть між III-м Комуністичним Інтернаціоналом і всім іншим соціалістичним світом, намітилися давно і не мають нічого спільного з „месіанською“ ідеєю п. Донцова. Ці росходження проявилися досить сильно вже в 1910—1911 р.р., в період суперечок про імперіялізм і тактику соц.-демократії. Крайне ліве крило в німецькій соц.-демократії, представлене тоді Розою Люксембург і Лібкнехтом, трималося того погляду, що капіталізм доживає останню стадію свого розвитку, а тому соц.-демократія повинна взятися до негайної підготовки сил для повалення цього устрою і перенести центр ваги всієї роботи з парламенту на безпосередню акцію мас. Ще ранше, в 1907 р., маніфест Штутгартського Конгресу Соціалістичного Інтерна-

ціоналу наказував всім соціалістичним партіям цілого світа не тільки домагатися найскоршого припинення світової війни, коли вона, наперекір боротьбі пролетаріату, розгориться, але й використати ту економічну і політичну кризу, котру вона викличе, для нанесення рішачого удару капіталістичному суспільству.

Така дійсна суть стремління всіх пролетарських партій до всесвітньої революції. А ось відповідні цитати самих большевицьких ідеологів, які краще, ніж цитати п. Донцова, показують, чому саме в політиці большевиків стремління викликати всесвітню революцію грає таку важну роль. Ленін ще в 1906 р. писав:

„Повна перемога буржуазної революції в Росії викличе майже неминуче ряд таких політичних потрясень в Європі, котрі будуть дуже сильним товчком до соціалістичної революції... Російська революція має досить своїх власних сил, щоби перемогти. Але у неї не досить сил, щоби удержати плоди перемоги. Перемогти вона може, бо пролетаріат разом з революційним селянством може скласти непереможну силу. Удержати за собою перемоги вона не може, бо в країні з величезним розвитком дрібного хазяйства дрібні продуценти (селяне в тому числі) неминуче повернуть проти пролетаря, коли він від свободи піде до соціалізму. Щоби удержати за собою перемогу, щоби не допустити реставрації, російській революції потрібний не російський резерв, потрібна поміч з боку. Чи є такий резерв на світі? Є: соціалістичний пролетаріат на Заході.“¹⁾

В тому ж році про перспективи російської революції писав Троцький, хоч він ще не належав тоді до партії большевиків:

„Я не зовсім ясно уявляю собі, що розуміють товариші із більшості під демократичною диктатурою пролетаріату і селянства. Коли вони мають собі справу так, що соц.-демократія в формальному союзі з селянською партією, навіть при числовій перевазі цієї останньої, утворить правительтво, котре встановляє демократичний режим, після чого один із союзників, пролетаріат, мирно переходить в опозицію, то я можу з приводу такого погляду лише повторити те, що писав в своїх „Итогах і перспективах“.

Політичне панування пролетаріату несовмісне з його економічною неволею. Під яким би політичним прапором пролетаріат не опинився при власті, він буде примушений стати на шлях соціалістичної політики. Найбільшою утопією треба признати думку, ніби пролетаріат, піднесений на висоту державного панування внутрішньою механікою буржуазної революції, зможе, коли навіть захоче, обмежити свою місію утворенням республікансько-демократичних умов для соціального панування буржуазії.

Але як далеко може зйти соціалістична політика робітничої класи в економічних умовах Росії? Можна одно сказати з певністю: вона наскочить на політичні перешкоди значно ранше, чим упреться в технічну відсталість країни. Без прямої державної піддержки європейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе удержатися при власті і перетворити своє тимчасове панування в довгу соціалістичну диктатуру...

---

¹⁾ Н. Ленини. Доклад об объединительном съезде рос. соц.-дем. раб. партіи. Москва 1906. Ст. 16—17.

Конфлікт пролетаріату і „кріпкого“ селянства, в кінці всього, неминує. Але це буде початок кінця. Чим завершиться конфлікт? Конфлікт завершиться міжгромадянською війною і поразкою пролетаріату. Другого „виходу“ із політичного панування пролетаріату в рамках національної революції при наших соціальних умовах нема. От через що перед пролетаріатом в першій же період його панування виникає, як питання його життя і смерті, — кольосальна задача: розбити національні рамки російської революції, привести в рух всі ресурси тимчасової влади для того, щоби національний переворот зробити епізодом європейської революції“.¹⁾

Така була суть большевицької ідеології ще перед революцією. Ця ідеологія як раз лягла в основу сучасної боротьби большевиків, з одного боку, за диктатуру своєї партії проти демократії, а з другого — за негайне викликання все-світньої революції. Нижче ми побачимо, чиї саме інтереси заступала фактично ця їх боротьба, але провідна місянська ідея, як її трактує п. Донцов, у всякім разі тут ні до чого.

Як російське славянофільство, так російський большевизм не є національні, а чисто клясові ідеології, як продукт особливостей історичного розвитку російського суспільства. Тому це не є ідеології вічні, раз на завжди зафіксовані. Славянофільство було виразом примітивної клясової психології пануючих кляс в Росії. В розвитку російського суспільства, під впливом ідей західної культури, воно віджило свій вік. Большевизм, як політична система, має своїм початком той момент в історії Росії, коли на зміну старого дворянського ідейного руху (декабристи і инш.) прийшла доба соціалістичного „народницького“ руху, насамперед, серед інтелігенції. Ця народницька ідеологія і до і після вибуху революції, ми бачили, захоплювала найширші маси російського суспільства. Вона була виявом стремління головним чином революційної інтелігенції і революційного селянства. Партія большевиків пішла в сторону уступок цій ідеології, приєднавши до неї значні маси менше свідомого робітництва. Таким чином, утворилася амальгама народницьких поглядів з марксістськими ідеями, як певна клясова ідеологія частини російських працюючих мас. В цій ідеології запанувала не свідомість, а стихійність. Це значить, що така ідеологія може бути лише тимчасовою, що вона довго не пррдержиться в масах. Радикальна демократизація російського життя буде могилою для большевизму, як і взагалі для всяких теорій утопійного соціалізму. На зміну стихійності прийде самосвідомість мас. Замість утопійного большевизму серед працюючих мас запанують принципи новочасного соціалізму.

Наскільки неправильний метод аналізу історичних подій не дає п. Донцову тверезо оцінювати факти, показують його міркування про причини успіхів марксизму в Росії. Як раз російські умови найменше сприяли поширенню послідовної

¹⁾ Н. Троцькій. В зашити партії. 1907. Ст. 141—144.

„марксівської науки“, з її „негацією ролі особистости в історії“. Як раз навпаки, ніде в цілому світі не була так поширена, як в Росії, ідеалістична теорія народницького соціалізму Лаврова, Михайловсякого і инш., яка іменно признавала за особою та ідеями величезну ролю в історії. Досить пригадати склад російських установчих зборів або склад органів земського й городського самоврядування, обраних на підставі загального виборчого права. Приклонники так ненависної п. Донцову „марксівської науки“ там майже всюди були в меншості. А хто панував? Панували соц.-революціонери, які не приймають „марксівської науки“.

Коріння большевизму не в негації особистости, як це хоче доказати п. Донцов, а навпаки — в надаванні їй безмежного простору і повної самоволі. Вся тактика большевиків, ми бачили, весь час розвивалася не в сторону наукового соціалізму з його підпорядкуванням індивідуальній волі законам суспільного розвитку, а в сторону утопійного есерівства. В кожному разі большевики не против „апотеозу вождів“. Через всю згадувану вище працю Леніна: „Что дѣлать?“ червоною ниткою проходить апольогія іменно окремих вождів, революціонерів, організаторів і т. д. Пригадаймо одну тільки фразу Леніна: „дайте нам організацію революціонерів — і ми перевернемо Росію“. Хіба це не справжня апольогія вождів? Численні пам'ятники за життя Леніну, Троцькому та иншим провідникам большевизму, поставлені комуністами по території совітської республіки, зовсім не показують, що большевики негують особистість в історії. Навпаки, скромність цих „марксистів“ нагадує єгипетських фараонів, з яких кожний мурував собі піраміду.

Ми не станемо далі розбирати всіх подробиць штучно збудованого автором аналізу большевизму. При скільки-небудь уважному критичному розгляді цього аналізу від нього нічого не залишається, крім абстрактної думки про російське месіянство, якої п. Донцов не доказав і, ми певні, ніколи доказати не зможе.

З тими ж методами, що й до большевизму, п. Донцов підходить до розгляду української національної ідеї. Оскільки вихідна його думка при аналізі російського большевизму була цілком схожа з поглядом історика Антоновича на роль провідної ідеї в життю народів, остільки тут він йде своїми, дуже заплутаними шляхами.

Антонович, вірний теорії історичного ідеалізму, однаково користується нею при розгляді розвитку всіх народів, не тільки російського. І напр., про народ український він в тій же своїй праці каже:

„Українському народові прийшов до стану принцип вічовий, принцип широкого демократизму і признання рівного політичного права за для кожної одиниці суспільства“.

Таким чином, Антонович виступає ідеологом широкого демократичного устрою на Україні. Инакше стоїть справа з демократизмом у п. Донцова. Переходячи до розгляду української проблеми, він знову бере за вихідну точку абстрактну ідею, але вже не полігично-національного, як це він робить при аналізі большевизму, а тільки чисто національного змісту. Коли національний ідеал російського народу, на думку п. Донцова, дуже тісно зв'язаний з певною системою внутрішньої російської політики, то відносно українського народу він цієї думки послідовно не доводить до кінця. Боротьба во ім'я самостійної України з Московщиною — от в чім, на думку п. Донцова, повинна полягати вся суть національного ідеалу українського народу.

Але сказати, що національний ідеал українського народу є боротьба за незалежність України, цього мало. Це ще не все, що необхідно для незалежного існування України. Це є лише абстрактна формула, яка годиться для всіх часів і всіх народів. В сучасних українських умовах, дійсна національна самосвідомість і активність нерозривно зв'язана з свідомістю працюючих мас. Національне ренегатство у всіх його видах у нас є приналежністю майже виключно пануючих упривилейованих клас. Оскільки боротьба за національну незалежність відбувається у нас в революційні часи, коли працюючі маси проймаються політичною свідомістю в обороні своїх матеріальних інтересів, остільки пануюча меншість: поміщики, капіталісти і т. д., як тільки добираються до влади, шукають і звичайно находять собі союзників проти цих „внутрішніх ворогів“ в особі реакційних зовнішніх сил. Так гетьман Скоропадський зрадив українську націю, перейшовши на сторону російської реакції.

Справа самостійної України, як показала сучасна революція, стає на міцніший, більше реальний ґрунт, коли українська власть задовольняє найбільш дорогі і найбільш пекучі соціально-економічні і політичні потреби працюючих мас України, коли ці маси безпосередно зацікавлені в обороні існування цієї своєї української держави. А це все здійснить тільки при встановленню республікансько-демократичного устрою на Україні.

Який конкретний зміст вкладає п. Донцов в свою абстрактну формулу українського національного ідеалу?

У п. Донцова панує повна заплутаність і внутрішня суперечність. З одного боку, він удає з себе демократа, який ніби то хоче поставити всю українську націю для оборони не тільки власної державности і культури, але і „цілої культури заходу“, з другого — він ніяк не може позбавитися свого „галушкового“ патріотизму.

Як демократ, п. Донцов каже:

„Селянська дрібно-буржуазна республіка, такий наш ідеал (ст. 119)... В політиці — демократія, в соціальному житті — закріплення здобутків:

селянсько-буржуазної революції, так виглядає на практиці принцип „вестернізації“ нашого внутрішнього життя (ст. 123)... Коли історія (і географія) зробили з нас аванпост Європи проти Росії, коли самі заложення російської культури руйнують відпорну силу нації, — то першою заповідю нашої політики повинно бути: в політиці внутрішній — плекання всіх засад західної культури, котрі рятують Європу (і нас) від московської пошести (ст. 77)... Коли нація ще не представляє зформленої цілості — нищити все, що процес такого зформлення стримує (ст. 101)... Головне, аби зістала не порушеною політична активність нації (ст. 117)...

В нас монархія не може бути ніякою панацеєю... Сумніваюся, щоб монархичні проєкти мали в нас вигляди на здійснення. Головне через те, що не маючи коріння в народі, як інституція нова, вона, національно-українська монархія, була б стало наражена на повний брак авторитету, на безнастані хитання, як про се свідчить історія новокреованих європейських монархій не тільки на Балкані, але також в Італії.. Наша монархія не виходила б з криз... Ідея монархії (на Україні) не тільки зреалізована не давала би сподіваних її сторонниками наслідків (зміщення державного авторитету, то що), але навіть як предмет агітації принесла б дуже велику шкоду“ (Ст. 200, 201).

Як „патріот“, він навпаки заявляє:

„Я не засадничий противник монархичної форми політичного устрою і дуже тишився б, коли б ся форма (в виді національної монархії) в нас історично повстала (ст. 200)... Авспісії, під котрими зачав своє панування новий володар країни (гетьман Скоропадський), були як найліпші, бо гетьманська старовина, гетьманська армія, навіть гетьманський деспотизм, весь блеск гетьманського двору безперечно більше відповідали нашим традиціям і селянській психіці та, що особливо важне, трівожній хвилині, котру переходила потребуєча міцної руки країна, аніж анемічно-соціалістичний парламента кепських промовців... Умови, в котрих розвивалася селянська революція на Україні, давали геніяльному кондотьєрові блискучу можливість повторити на українських степах бонапартівський експеримент, закріплюючи за селянською масою всі соціальні здобутки революції, накладаючи намордники на довгоязиких „ідеологів“ та інших героїв (ст. 166)...

Я бачив, як він (Петлюра) цілувався з кількома з оточення. В сей вечір я почав сумніватися в сій людині. Бо народній вождь не сміє цілуватися ні з ким... Він може когось цілувати, ніби спускаючись до нього, уділяючи йому ласку. Сего він не вмів.. В політиці внутрішній бракувало йому геніяльного цінізму, з котрим відносився напр. до своїх якобинців перший Бонапарт (ст. 172—173)...

Внутрішні реформи, урядження, принципи, що захитують незалежністю нації на ві, мусить без жалю викидувати на смітнік історії... Організація внутрішніх сил в державі мусить відповідати вимогам її зовнішньої екзистенції, та ніколи навпаки... Революція чи еволюція, загальне виборче право чи диктатура, клерикалізм чи антиклерикалізм, роялізм чи республіканізм, — все мусить підлягати категоричному імперативу зовнішньої політики“ (ст. 106—107).

Така послідовність демократизму п. Донцова. Ніякого „плекання засад західної культури“ ми на ділі у нього не бачимо. Між тим, коли вже виходити навіть із простого почуття патріотизму, то це почуття в відношенню до України як раз повинно б штовхати п. Донцова і йому подібних українських „патріотів“ не на шлях старих, відживших форм життя, а цілком виразно на шлях демократичної української державності.

П. Донцов забуває, що легенда про селянського царя, в умовах сучасної української революції, ніколи не стане ре-

ал.ністю. Індивідуальна воля безсилна перед умовами суспільних відносин. Всяка спроба в напрямі здійснення цієї легенди неминуче викликала б внутрішню боротьбу і повний розклад в правлячих кругах. Політика ж загравання з селянством нічого не може дати. Селянин не даром пережив революцію: він хоче бачити не фальшиві слова, а діла і судити про правительтво по його ділах. П. Донцов забуває, що політика всякого персонального режиму чи то на чолі з „володарем країни“ чи на чолі з „геніальним цініком“, неминуче привела б в сучасних умовах до панування поміщицтва, як раз тої кляси, яка найдальше стоїть від „плекання засад західної культури“. Викидання „на смітник історії“ внутрішніх реформ і взагалі внутрішніх демократичних розпорядків означало б не що інше, як грубе обмеження прав і інтересів селянства та робітництва, а значить як раз стримання „політичної активності“ і розвитку мас, себ то шлях до нового занепаду нації. Він забуває, що політика „володарства“ та „геніального цінізму“ це іменно страшна перешкода і небезпека для „зформлення“ і поступового відродження сучасної української нації.

„Зовнішня екзистенція“ кожної модерної держави базується на її внутрішній силі, на організованості та активній, творчій самодіяльності народніх мас. Нація, що базувала б в сучасних умовах всю свою внутрішню політику лише на „категоричному імперативі зовнішньої екзистенції“, ніколи не вийшла б із стану аморфної, неорганізованої маси, не вибилася б на шлях вільного незалежного існування, була б вічним рабом чужих впливів і чужого насильства.

З ідеями п. Донцова в сучасних умовах, як що можна творити державу, то тільки поліцейську, в якій народні маси служать безсловесним матеріалом для експериментів всяких „геніальних цініків“.

Помиляється п. Донцов, коли думає, що „гетьманський деспотизм“ і „весь блеск гетьманського двору“ більше відповідають традиціям українського народу, ніж парламентарний устрій. Історик М. Костомаров про традиції українського народу висловлювався инакше.

„З часів козацтва — писав він — наступає нове життя для нашого краю. Козацтво було розсадником свободи і протичиним двоякому деспотизму: з одного боку — зовнішньому, напівдикому, східно-мусульманському деспотизму, а з другого — внутрішньому, аристократичному, тонкому, цивілізованому, що розвинувся у Поляків під впливом старих римських і папських понять до клякуватости... Народ хотів весь користуватися правами вільних людей... Народ не хотів мати над собою панів; народ хотів самоуправління, самосуда, рівноправного виконання повинностей і вільного вибору занять для кожного... Українці — додає Костомаров — ненавиділи всяке величання і привилеї; домагаючись від Поляків прав і вольности, вони хотіли і вимагали їх не для жмені людей, а для всього народа.“¹⁾

¹⁾ Письмо Н. И. Костомарова к издателю „Колокола“. Женева, 1885.

Але п. Донцов не хоче знати дійсних відносин сил в країні і дійсної волі та інтересів широких мас нації. Йому досить того, що він про це сам думає і чого бажає.

Навіть сама революція, масовий народній рух для нього ніщо. Це просто „тривожна хвилина“. Треба тільки мати побільше „геніяльного цинізму“, „не цілуватися з юрбою“, бути здібним на повторення „бонапартівських експериментів“ і історією можна ворочати як завгодно: в бік революції або еволюції, в бік загального виборчого права або диктатури, в бік роялізму або республіканізму і т. д. Ні закони суспільного розвитку, ні класові інтереси народніх мас, які завжди лежать в основі революційних рухів, для нього не існують. Воля „володаря“ або „геніяльного циніка“ стоїть у нього понад усім.

Не дивно, що для п. Донцова нема нічого більше ненавистного, як революція і все, що з нею звязане. Тут він непохитний і послідовний, як ніде. Протигетьманське повстання це „переворот великої простонародньої наволочі анальфабетів“ (ст. 168). Українські соціялісти це „парляментарські кретини“ або „соціялістичні герострати“ і головне тому, що вони „навіть в епосі, коли йде о життя нації, коли всі її сили треба сконцентрувати в одній руці, під порядкуванням одної волі, — домагаються „привернення конституційного режиму“, „свободи преси“ і пр.“ (ст. 106); що „їх анаціоналізм се не припадок, а щось, що впливає з підстав їхньої доктрини“ (ст. 197); тому і „головну відповідальність не лише за руїну держави, але й за виродження політичної думки в нас поносять соціялістичні партії“, з яких „вийти вже ніщо не може“ (ст. 197, 199) і т. д. і т. д.

Отже у всьому винні лише соціялісти. І ні одного слова осуду в сторону української буржуазії. П. Донцов ухиляється від дійсної правди. Він не хоче знати, що в сучасну революцію, коли що й зроблено позитивного для незалежної України, то в значній мірі іменно українською соціялістичною демократією; що в найбільш відповідальні моменти революції т. зв. українська буржуазія ховалася за кордоном і лише українські соціялісти в тяжких умовах продовжували боротьбу за українську державність. Він забуває, що більшої провокації національної української ідеї, чим яку зробила улюблена автором гетьманська влада в 1918 р., трудно собі уявити.

Донцов навіть не відрізняє соціялістів і „соціялістів“, соціялістів-представників наукового соціялізму і соціялістів-утопістів. Він не хоче знати, що науковий соціялізм, який лежить в основі світогляду соц.-демократії, є не тільки продуктом, але й в р а з о м тої новочасної західної культури, плекання засад якої сам автор ставить „першою заповідю нашої політики“.

П. Струве, коли ще не перейшов остаточно до буржуазного табору, писав в 1899 р. про буржуазію цілого Сходу Європи :

„Чим далше на схід Європи, тим в політичному відношенні слабшою, лякливошою і підлішою стає буржуазія, тим більші культурні і політичні задачі випадають на долю пролетаріяту“.

Струве не помилився. Сучасна революція підтвердила його слова. Буржуазні партії як в Росії, так і на Україні виявили в час цієї революції повне безсилля, уступили місце партіям пролетарським. Але Донцов стоїть понад всякою дійсністю. Тому він не бачить реальної істини, тому він всю свою ненависть направляє на українських соціалістів.

В чому ж п. Донцов бачить вихід? На які суспільні сили він орієнтується?

Після довгих хвалебних пісень в честь зах.-європейських традицій, він приходить нарешті до переконання, що ціле європейське життя збудоване не на міцних основах. Досі він весь час закликав до „плекання засад західної культури“, тепер він переходить до критики, переоцінки цієї культури, до встановлення своїх, йому самому бажаних законів суспільного розвитку.

На його думку, в цілій Європі збанкрутували: і кляса робітнича і кляса буржуазна.

„Мійський пролетаріат — каже він — не приніс зі собою нових богів, не сказав нового слова... Мійська буржуазія занадто слаба і в многих країнах за труслива, щоби виключно на своїх раменах витримати оборону європейської цивілізації проти нових варварів. Аристократія... майже зникла, а там, де існує, тратить керуюче становище“ (ст. 200).

Донцов шукає тому „іншої ідеології та іншої кляси“. І от в селянстві бачить він „клясу майбутности“, яка „творить в нас (і не тільки в нас) більшість людности, себто — демократію“ (ст. 202, 207).

Отже маємо нову теорію історичного розвитку. П. Донцов був перед війною сторонником (*horribile dictu!*) „марксової науки“. Ця наука, вказуючи на концентрацію капіталів і на звязане з капіталістичним способом продукції зростання пролетарської кляси, доводить, що середні кляси, в тім числі селянство, де далі втрачають своє суспільно-економічне значіння. Розвиток капіталізму на цілім світі показує всім (тільки не п. Донцову!), що серед працюючих кляс тільки пролетаріят скрізь, у всіх капіталістичних країнах постійно і швидко зростає, число ж селян навпаки — що далі відносно зменшується. Що далі бідніші і спролетаризовані групи селянства проймаються пролетарським почуттям і приєднуються до пролетарських рядів. Скрізь, раніше чи пізніше, пролетаріят стає більшістю суспільства, робиться найбільш свідомою, найкраще організованою, політично рішаючою силою в державі. Одним словом, незалежно від нашої волі

і наших бажань, а силою залізних законів суспільно-економічного розвитку, пролетаріят, а не селянство, являється в сучасній державі клясою будучности, пролетаріят, а не селянство стає носителем демократії, як панування більшости нації.

Але взагалі с а м а кляса ніде не творить політичної організації. Кляси виступають активно в політиці тільки через політичні партії. В сучасній державі тільки партії ведуть політичну боротьбу, борються за державну владу, бо тільки вони можуть творити місці політичні організації.

Яку ж партію кличе Донцов заступати інтереси українського селянства ?

Ніякої. І це зрозуміло: українське селянство лише тепер, після вибуху революції, перетворюється із стану в клясу, тому нема ще українських селянських партій в сучасному значінню. Ті ж партії, які досі існували або почасти тепер народжуються, це є або пережиток старих дореволюційних відносин і старих утопійних ідеологій, як напр. партія українських соц.-революціонерів, або ще зовсім незформовані, незв'язані з масами і тому існуючі здебільшого лише на папері зародки, а точніше — спроби організації селянських партій відповідно до нових, створених революцією обставин.

Тому п. Донцов звертається з закликом просто до української „самостійницької інтелігенції“. Вона повинна „знайти формулу великого народнього руху на Україні і виразно намітити його мету“ (ст. 209) Апоки що п. Донцов сам дає зміст цій формулі і цій меті: як ідеал видуманої ним „нової“ кляси і „нової“ демократії, він виставляє ні більше ні менше як „гетьманську владу, хоч виборну, але наділену величезними правами і в засаді доживотну“ (ст. 206).

Тільки щоми бачили, як п. Донцов заявляв себе противником українського монархизму. Але... добавляє він, —

„що инше, міцна центральна влада на Україні. „ з монархію се не стоїть ні в яким звязку і плутати ідею гетьманську з монархією так саме смішно, як плутати її з ідею вбраного в фрак і лякові півчеревики „президента республіки“ (ст. 201).

Таким конкретним змістом нарешті заповнює п. Донцов свою абстрактну формулу української національної ідеї, Це гетьманат, який не повинен бути похожим ні на монархію, ні на республіку. Такої форми правління нема в цілому світі, хоч автор не один раз говорить про необхідність „плекання засад західної культури“. Отже п. Донцов тільки більш ясно зформулував свою улюблену мрію про „володаря країни“ або „геніяльного цініка“, але по суті це є той же самий монархизм, за який навіть агітацію на Україні сам автор вважає „великою шкодою“.

Так, заплутуючись що далі більше в суперечностях, п. Донцов наприкінці в замаскованій формі проповідує не що инше, як нове насильство над українським народом.

Ми знаємо, як гетьман Скоропадський „заступав“ інтереси „більшости“ нації. В день вступу свого на трон він розігнав у Києві селянський зїзд. В часі свого гетьманування він разом з „малоросійськими“ поміщиками показував масам катованого селянства „засади західної культури“. П. Донцов проповідує новий експеримент в такому ж роді.

Але українське селянство не визнає гетьманської ідеї, яку йому накидає п. Донцов. Не за голий принцип національної держави повстало воно в 1918 р. проти гетьманської влади. Не за абстрактну українську ідею боролося воно проти Деникина і Врангеля і бореться досі проти окупантів-більшевиків. Маса українського народа, як уже сказано, з ідеєю національного визволення звязують задоволення своїх економічних і соціальних потреб. Безперечний факт, що на ґрунті незадоволення життєвих інтересів українських мас окупаційними властями, які панували і панують на Україні, колюсально зросли: національна свідомість і активність цих мас до повалення чужого насильства, а також стремління до самопорядкування, до національно-політичної самостійности. „Національна ідея“ п. Донцова з „володарем“ неминуче стане в суперечність з матеріальними інтересами українських мас, з'окрема українського селянства. Нова гетьманщина на Україні не може бути кращою, чим була система Скоропадського. І маси неминуче обернуться і проти „володаря“ і против ідеологів такої „національної ідеї“. Сіячі гетьманської ідеї через свій надмірний „патріотизм“ готові роздути на Україні новий огонь міжгромадянської війни, в якій загине не тільки ця їх „ідея“, але й справа дійсного визволення України потерпить велишкodu.

Густим димом закутав п. Донцов свої заплутані думки: важко відкрито обронити ненавистну українському народові монархичну ідею! В цім диму дійсно могли б „зачадіти“ і українська інтелігенція і українське селянство, коли б вони були такі наївні, що пішли за п. Донцовим.

Що залишилося від української національної ідеї п. Донцова?

Нічого, крім голої абстрактної формули: боротьба за незалежну Україну. Конкретного, ясного змісту для цієї формули він не дав. І це зрозуміло: в особі п. Донцова ми маємо типового ідеолога інтелігента-перебіжчика, який втратив всякий класвий ґрунт під собою і тому не знає добре, на яку ногу ступати. З цього становища мусимо розглядати і оцінювати всі його погляди як на російський більшевизм, так і на українську національну ідею. Бо покласти всю українську національну ідею, з боротьбою клас, з масовим революційним рухом, на Прокрустове ліжко бонапартизму, який проповідує п. Донцов, — це нерозрешима задача.

Ідеалістичний метод в історії й політиці збанкрутував, і найліпшим цьому доказом являється насилування історичної правди, до якого мусів взятись у своїй книзі п. Донцов.

10. Організація українських національних сил і окупація України.

Революція в Московщині виявила величезну силу пролетарської класи в російським суспільстві. Це зробило цю класу першорядним чинником революційного руху на цілому Сході Європи. Революція на Україні, маючи ті самі об'єктивні завдання, що й революція московська, не мала таких внутрішніх умов для їх здійснення: насамперед, вона не знайшла у себе розвиненого пролетаріату, який був історично покликаний відігравати, за допомогою селянства, провідну роль в цій революції. Тому підпорядкування України впливу російських політичних сил, особливо при тих зовнішніх умовах, які склалися, стало неминучим.

Ми бачили, що собою представляв пролетаріат України взагалі і зокрема український. Ми знаємо також по діяльності Центральної Ради (не кажемо вже про Директорію), що ні пролетаріат український, ні пролетаріат російський або жидівський, представники яких засідали в Ц. Раді і грали там навіть видатну роль, не виявили ясного розуміння задач і перспектив революції, оказались безсилим ввести в організовані форми розбурхані революційні маси робітництва та селянства. Тим більше український пролетаріат не був в силі сам дати провід, опанувати активні дієві сили революції.

Кажуть, що винні в цьому провідники української революції. Ідеолог українського монархізму п. Липинський в своїх хуторянських „листах до братів-хліборобів“ заявляє:

„Момент морального душевного підйому революційних класів, з якого можна було найвище напруження сили й творчости викресати й Державу Українську сотворити пройшов провідниками революції не використаний... Це були часи для українського Леїфіна. Леніна ми не знайшли. І в цім уся трагедія Української Республіки, — трагедія, якої коріння спочиває в традиційній українській демократії... Завдяки українській демократії не зміг явитись великий український Диктатор революції“¹⁾

Так думають засліплені ідеологи пануючих клас. Ми бачили, що хід подій в сучасній революції означувався не волею окремих осіб, а історичним процесом розвитку суспільно-політичних сил, при розгляді яких не можна „робити окрему особу відповідальною за відносини, витвором яких вона є, як би високо не стояла вона над цими відносинами“²⁾

1) Збірник „Хліборобська Україна“, ч. 1. Відень, 1920 р. ст. 40, 42.

2) К. Маркс. Передмова до 1-го видання 1. т. „Капіталу“.

Як стояла справа з утворенням большевицьких організацій на Україні?

Навіть жидівський „Бунд“, що мав старший і більш підготовлений партійний апарат, аж до січня 1919 р. стояв на протибольшевицькій позиції. І це залежало не від волі його провідників, а насамперед від соціального складу і певної самосвідомости об'єднаних коло нього мас робітництва. Тільки другий прихід на Україну рос. большевиків та вибух революції в Німеччині штовхнули — й то лише частину його — до об'єднання з большевиками. Силою чисто зовнішніх обставин „Бунд“ примушений був приспособлятися до нової ситуації.

Не краще стояла справа з утворенням українських большевицьких організацій на Україні. Пригадаємо першу спробу утворення українського большевицького центру. Тільки невеличка група українських большевиків, разом з переважаючою більшістю неукраїнських, покинула в грудні 1917 р. Всеукраїнський Зїзд рад робітничих, селянських і салдатських депутатів у Києві і заснувала в Харькові славнозвісну „Цикуку“ („Центр. Исполнительный Комитет Украини“), яка оголосила себе Українським Радянським Правительством. Ця новоявлена „влада“ українських большевиків без сумніву завмерла б, у всякім разі показала б непрацездатною, коли б рос. большевики не скористувалися фактом її появи (хоч вони ж певне її утворили) і не кинули на Україну, разом з окупаційним військом, своїх агентів в особі Раковського і инш. Ці чужонаціональні або змосковщені елементи, а не українські большевики, почали потім „правити“ Україною.

На Україні на ґрунті відсталости великої промисловости, здебільшого з неукраїнським робітництвом, могла явитися лише неукраїнська по своєму складу, слабосильна і не самостійна в своїй роботі КП(Б)У (Комуніст. Партія (большевиків) України), яка стала працювати лише по директивах із Москви і під керуванням людей, призначених також Москвою.

Ще більш непромислового українському пролетаріатові відповідав недоношений зародок української комуністичної партії: спочатку „незалежні“ соц.-демократи (січень 1919 р.) і лише через рік (січень 1920 р.) українські комуністи (УКП). Роскол в рядах української соц.-демократії і вихід із неї „незалежних“ соц.-демократів стали під впливом тих же причин, що і в „Бунді“. Силою необхідности українській, як і жидівській, робітничій організації треба було пристосовуватися до нових обставин.

Таким чином, не природний внутрішній розвиток цих партій, як це було з російською соц.-демократією, а лише несподіваний хід революційних подій, в зв'язку з революцією на Заході і другою окупацією України большевиками,

прискорив розкол в рядах всього пролетаріату України¹⁾. Це зокрема утворило фікцію большевицьких організацій на Україні, оскільки вони склалися і складаються із територіально українського елемента. В дійсності пролетаріат України жив своїм життям, серед інших суспільних відносин, які не давали ґрунту для большевизму.

Такий хід пролетарського руху під час революції на Україні вказував не тільки на економічні особливості України і Московщини, а також на різниці чисто політичного характеру. Економічно Україна була кольонією Московщини, але російський централізм здушував її ще й політично. Життя під кермою Москви зробило своє діло: воно приспало політичну свідомість українського народу, залишило маси менше культурними й свідомими, ніж в Московщині, держало їх весь час в атмосфері російської політики, російських політичних ідей, тактики і т. д. З під товстої кори російського централізму ледви пробивався невеличкими струмочками український політичний рух. Придушеному українському життю цілком бракувало міцного фундаменту: незалежного існування українського народу.

Коли б Україна до революції могла вільно розвиватися, ми вже зараз були б свідками більш сильного, політично більш підготовленого українського пролетарського руху. Цей рух мав би і своїх ідеологів-теоретиків і своїх випробованих практиків. Українська соц.-демократія не пленталася б в хвості за соц.-демократією російською, не жила б життям останньої, як це було фактично майже з усіма соц.-дем. організаціями, які працювали на Україні; українські партії не наслідували б програм і тактики російських партій і т. д. Аналіз своєрідних відносин на Україні давав би їм

---

¹⁾ Що розкол в рядах всього пролетаріату України відбувся фактично і не природно, про це, між іншим, свідчать слідуючі слова українського комуніста А. Річицького: „В чому причини того, — запитує він — що після 2-ох років цієї революції, після двоєразових спроб радянського будівництва доводиться знов вести боротьбу з меншевиством в пролетаріаті? Де коріння того, що тоді як в Росії до рад проходить 1—2 меншевики, на Україні їх попадають до рад сотні?“.

Відповідаючи на це питання, А. Річицький впадає в ідеалістичні помилки п. п. Донцова і Липинського. Причини меншевизму на Україні, навіть більше, нетвердості і поразок української революції він бачить не в особливостях розвитку українського суспільства, а в помилках окремих осіб.

„Причини меншевицької хвороби в пролетаріаті — каже він — лежать в нетвердості революції і в її поразках... Нерозуміння завдань української революції і політика керуючих верхів українського пролетаріату вели до поразок революції, а поразки породжували розчарування в масах, їх байдужність і „нейтральність“. („Червоний Прапор“, Київ 29/IV 1920).

А. Річицький забуває, що меншевизм був поширений на Україні ще до вибуху самої революції.

свій прогноз і висновки, свої задачі, продиктовані конкретними умовами українського життя.

Але цього не було і не могло бути в умовах поневолення української нації. Загальні відносини на Україні, як ми бачили, були інші, ніж в Московщині. Тому політичні рецепти й рішення, як організаційні, так і програмово-тактичні, що приймалися російськими партіями на підставі аналізу в першу чергу обставин в Московщині, не завжди і не цілком могли відповідати українській дійсності. Подібно до того, як в Польщі і Литві, в Латвії і инш. частинах б. Росії існували свої національні організації пролетаріату, які, особливо після IV-го „об'єднителнаго съѣзда“ рос. соц.-дем. партії, провадили свою діяльність в контакт і звязку з цею останньою, але залишалися автономними в своїй праці, так нормально мусіло бути і на Україні. Але український рух був ще слабкий і мало імпонуючий, тому до революції не прийшло до порозуміння між українською та російською соц.-демократичними партіями. Російська соціаль демократія, прийнята централізмом,¹⁾ не завжди йшла на задоволення вимог навіть такої досить сильної в той час організації, як „Бунд“. Тим більше вона ігнорувала українську соц.-демократію. Домагання автономії України, яке стояло в програмі української соц.-демократії, особливо примушувало рос. соц.-демократів ставитися до неї з упередженням. Це також негативно відбивалося на розвиткові українського пролетарського руху на Україні.

Інтелектуально-організаційні сили української соц.-демократії були ослабі як по кількості, так і по якості. з огляду на загальну змосковщеність української інтелігенції. Інтелігенція в кращому випадку вступала в quasi українську „Спілку“, а не в українську соц.-демократію. І тільки національно пробуджені, що повиходили з українських народніх низів, селянські та почасти міщанські інтелігентні елементи слабо поповнювали молоді керуючі апарати новонародженої партії українського пролетаріату. Але ці елементи вступали в партію непідготовленими. Партія не мала ні людей ні засобів, щоби дати їм відповідну школу. Тому вони були ослабі для самостійного аналізу і розуміння відносин на Україні, для правильної постановки задач українського пролетаріату. Вони находилися під гіпноізуючим впливом незрівняно міцнішої в своїх силах рос. соц.-демократії, йшли слідом за її політикою й тактикою, в кращому разі безнадійно хиталися між тим, що самі думали і тим, що думали і робили соц.-демократи російські. Д.що від рос. больше-

---

¹⁾ Централізм рос. соц.-демократії не був рисою лише рос. соціалістів. Рос. соц.-демократи до певної міри засвоїли його від соціалістів європейських і в першу чергу від німецьких соц.-демократів.

визму, дещо від рос. меньшевизму, — так здебільшого на-мічалися тактичні і програмові лінії українською соц.-демо-кратією навіть вже підчас самої революції.

Ще гірше стояла справа з організацією українського селянства. Партії українського селянства — українським соц.-революціонерам бракувало навіть того попереднього досві-ду, який мала українська соц.-демократія.

Українські соц.-революціонери аж до самого початку революції не спромоглися вибитися на шлях самостійного розвитку і роботи. Правда, до революції були спроби ор-ганізації окремих гуртків українських есерів у Києві, Харько-ві і інших містах. Але вперше українські соц. революціонери організувалися і виступили як партія тільки після вибуху революції в 1917 р. Цілком зрозуміло, що на початку рево-люції не тільки городські міщанські і почасги робітничі еле-менти, але й селянські маси на Україні (бедн.вали майже виключ-о російські есери. Селянство Катеринославщини і Хер-сонщини, з їх земльною общиною і більш мішаним харак-тером населення, було довший час і п сляю рганізації партії укр. соц.-революціонерів під переважаючим впливом рос. есерів.

Таким чином, найбільш важна в промисловому відно-шенню Степова Україна була найслабшою з боку органі-зації і українського робітництва (як це ми бачили вище) і українського селянства. Українське місто було лише сла-бо зачеплене українським соц.-демократичним і ще менше українським есерівським рухом.

Невідповідність між кволим організаційним механізмом партії і величезними просторами українського села і міста були причиною, через що партія українських есерів на про-тязі революції не була ще міцно звязана з масами і особли-во з городськими. Національно-революційний рух україн-ського селянства після вибуху революції мав чисто стихійний характер. В пожарі міжгромадянської війни, викликаной рево-люцією, він з несподіваною силою прорвався, як результат пробудження української нації. Українські есери не поспіва-ли за цим рухом.

Не диво, що з приходом большевицької влади на Укра-їну їх спіткала така ж сама доля, що і партію російських есерів. Як росі'ські есери не створили своєї „комуністичної“ організації в Московщині, окремої від партії большевиків, так не зробили цього і українські есери. Всі ліві елементи і першої і другої партії кінець-кінцем злилися або з росій-ськими большевиками, або з українськими комуністами, що виділилися із партії українських соц.-демократів.

Але й ті елементи, що залишилися в протибольшевиць-кому таборі, весь час нездужали на одну незмінну хворобу: несталість і непослідовність своєї позиції. Коли українські есери („центральна течія“), весь час трубили про радянську форму влади на Україні або взагалі хиталися і уступали під

натиском більш послідовних груп, то тут часто виявлялася тільки їх розгубленість і цілковита, повна безпорадність в веденню самостійної політики.

Примітивизм політичної практики і малий розгін українського есерівського руху в минулому не дали можливості цій партії відіграти на Україні навіть такої ролі, яку в Московщині відіграла партія російських есерів. У всі найбільш відповідальні моменти української революції українські есери виявили себе нездбаними до самостійної керуючої ролі. Коли російські есери ще можуть в Московщині відіграти певну політичну роль, то про українських есерів з певністю можна сказати: з закінченням революції вони, не розцвівши, одцвітуть.

З такою організацією головних сил нації — українського робітництва і українського селянства вступило українське суспільство в сучасну революцію.

Не вважаючи на це, Україна з самого початку революції виявила величезну силу масового національного руху. Пробуджена стихія багатоміліонного українського селянства і українського робітництва особливо надавала цьому рухові виразно — національний характер. Численні, імпазантні своєю силою українські маніфестації, що з вибухом революції почалися по цілій Україні і в Росії, наочно це підтверджували. Українське питання, яке до тої пори так ігнорувалося і замовчувалося всіми без винятку російськими кругами, тепер зразу стало на порядок денний, як чергова актуальна політична справа.

З приводу української маніфестації в Петербурзі (в березні 1917 р.) російська ліберально-буржуазна газета „День“, напр., писала:

„Національне питання, до котрого байдуже відносились досі російська преса, уважаючи його академічною справою, стає тепер, як питання біжучої політики, як невідкладна справа. Велична маніфестація, уладжена українськими партіями тут у Петрограді, зробила своє діло“.

Навіть орган к.-д. партії „Рѣчь“ (виходила в Петербурзі при ближчій участі Мілюкова) в передовій статі з приводу цієї маніфестації заявляла:

„Немає жадного національного руху в Росії, у відношенню до якого старий лад поступав би з таким цинізмом і байдужністю, як до українського руху. Від 1876 до 1905 року було заборонено, часами без жадних виїмків, друкувати щось на українській мові. Від початку цієї війни українську пресу заборонено. До неї було приложено заборону раніше, ніж до німецької мови. Аж до революції української школи не дозволяли і навчання на українській мові уважалось злочинством. Бюрократичні неукі не соромилися в своїх неофіціальних актах висміювати українську мову, що має свою історію, свою літературу. Божевільні гадали, що коли вони не будуть визнавати існування цієї мови, вона дійсно зникне з лиця землі, але вони лише плодили великий гнів у вільних серцях і сіяли насіння розбрату в найглибших нетрях російської держави... Перед вільною російською демократією стоїть велике завдання поправити лихо, зроблене Росії цими помилками та злочинами“.

Чим далі, український рух набірав все більшої сили і значіння. Хоч і знесилена неволею, але молоде, повне невичерпаних творчих сил українське суспільство виявило величезну ініціативу і здібности в Організації своїх сил і означенню своєї волі.

Революція почалася 12 березня, а вже через два приблизно тижні у Києві було утворено український національно-культурний і політичний центр — Українську Центральну Раду. Спочатку в склад Ц. Ради входили лише представники українських політичних партій і українських організацій: кооперативних, педагогічних, військових і т. д. Пізніше до Ц. Ради увійшли також представники російських, жидівських, польських і інших партій та громадських організацій, що працювали на Україні.

Популярність і авторитет Ц. Ради серед населення України зростали не днями, а годинами. На скликаний Ц. Радою (в середині квітня) „Всеукраїнський Національний Конгрес“ зіхалися численні делегати з усіх кінців України, з Кубані, Чорноморщини, з Балтійської та Чорноморської фльоти. З великим піднесенням і однодушністю Конгрес затвердив конструкцію Ц. Ради і обрав її президію. Після цього відбувається ряд величезних селянських, військових, кооперативних і инш. зїздів, які всі висловлюються за повну піддержку Ц. Ради.

В червні Ц. Рада оголошує свій перший універсал, в якому під впливом антиукраїнської політики Російського Правительства рішуче заявляє про дальше творення автономної України революційним шляхом. Універсал мав величезний успіх в населенню: він був виявом волі широких мас українського народа.

В короткий час український рух в Росії стає зразковим. На нього звертають увагу, за ним ідуть національні рухи інших країн Росії. Тільки що визволена Україна повела перед в національному пробудженню народів упавшої монархії. Найлучшим цьому доказом являється „Зїзд поневолених народів“, що був скликаний Ц. Радою у Києві в вересні 1917 р. На Зїзді взяли участь представники: Грузинів, Естонців, Латишів, Жидів, Литовців, Білорусів, Татарів, донських козаків і Бурятів. Зїзд заманіфестував єднання недержавних народів Росії. По почину Ц. Ради закладався перший камінь волі і рівности народів Сходу Європи.

Про державний устрій Росії Зїзд в той час міг лише заявити, що „Росія повинна бути федеративною демократичною республікою“.

Але Україна одна з перших стала на шлях творення самостійної держави. Під впливом большевицького перевороту в Московщині, Ц. Рада вже в листопаді тогож року III-м універсалом оголосила „Українську Народню Республіку“.

„Тяжка і трудна година — заявляла в цьому Універсалі Ц. Рада — впала на землю Республіки Російської. На півночі в столицях іде межиусобна війна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по Державі шириться безвластя, безлад, руїна. Наш край так само в небезпеці. Без власти дужої, єдиної, народньої, Україна теж може власти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе Український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, во імя*творення ладу в нашій країні, во імя рятування всієї Росії оповіщаємо: Від нині Україна стає Українською Народньою Республікою“.

В той час вже відбулися вибори до Всеросійських Установчих Зборів, які блискуче підтвердили факт національного пробудження українського народу. І українські селяне і українські робітники виразно голосували за представників українських партій. Ще виразніше національно-політична свідомість українських мас була ними виявлена при виборах до Українських Установчих Зборів в початку січня 1918 р. Ці вибори відбулися перед самим початком першого наступу російських большевиків на Україну, коли большевицька агітація вже користувалась необмеженими матеріяльними ресурсами з Москви і не без успіху провадила свою роботу серед українського робітництва та селянства. Не вважаючи на це розульгати виборів дали абсолютну перемогу українським партіям і особливо українським есерам. Це був перший справжній плебісцит по загальному і рівному виборчому праву, в якому брали участь всі національності, що насяляють Україну і всі політичні партії, в тому числі і російські большевики. Цей плебісцит особливо яскраво показав, що велика, подавляюча більшість населення України є свідомо українська.

Скликання Українських Установчих Зборів було признано III-м універсалом на 22 счня 1918 р. Але наступ російських большевиків, що почався незадовго перед тим, не дав можливости їм зібратися. В день, на який було признано відкриття Установчих Зборів, Ц. Рада, покидаючи Київ, спромоглася лише видати четвертий універсал, в якому проголосила Українську Народню Республіку „самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народа“.

При всій силі українського національного руху, російським большевикам з самого початку було легко окупувати Україну. Насамперед, російські большевики захопили до своїх рук весь апарат бувшої російської держави, з її величезними фінансовими і іншими матеріяльними засобами. Вони мали в своєму розпорядженню цілий механізм одної з найбільших держав світа. Українське Правительство лише незадовго перед тим почало із нічого творити свій дер-

жавний апарат. Ц. Рада була лише морально сильним, авторитетним органом в країні, але ні армії, ні фінансових і матеріальних засобів у неї не було: Правительство Керенського, окрім перешкод і боротьби з нею, нічого їй не дало і нічого не дозволяло. Ц. Рада для нього не існувала.

Але найголовніше, що ставило Ц. Раду в тяжке положення, це брак своєї розвинутої інтелігенції. Перед революцією майже всі міста на Україні по своєму складу були здебільшого чужонаціональними, неукраїнськими, і тільки темне, неорганізоване і малосвідоме село в масі своїй зоставалося українським. Головний контингент буржуазії, інтелігенції і часті робітництва складали Росіяне і Жиди. Тому не диво, що старі урядовці різних державних установ на Україні, які залишалися ще всюди на своїх місцях і держали в своїх руках майже весь адміністративний апарат, були здебільшого Росіяне або змосковщені „Малороси“. Вони вороже ставилися до українського руху.

Перша окупація України російськими більшовиками була недовга. Ще не встигли вони зайняти всю українську територію, як на Україну (весною 1918 р.) прийшла нова окупаційна сила: австро-німецькі війська. Ц. Рада була розігнана оружною силою нового окупанта. Під прикриттям німецької військової сили зізд земельних власників у Києві встановив гетьманську владу на Україні.

Німецька окупація, з резкійно реставраційним гетьманським режимом, привела до нового, ще сильнішого прояву національного стремління українського народу.

Гетьманська влада, в порозумінню з реакційними силами Росії, 15 листопада 1918 р. оголосила федерацію з Росією. Того ж дня українська революційна демократія під проводом партій українських соц.-демократів і українських соц.-революціонерів почала оружну боротьбу з гетьманською владою, закликавши до повстання все населення України. Заклик мав величезний успіх. Він викликав могутній народний рух по всьому краю. Зусиллями українського робітництва і селянства і виключно під проводом української демократії гетьманська влада була повалена.

Протигетьманське повстання, своєю масовою стихійною силою, особливо виразно показало всім москвофільським кругам на Україні, що буйне, непереможне відродження української нації є факт. Недаром один із лідерів жидівського пролетаріату на Україні М. Рафес в своїй цитованій вище праці категорично заявляє :

„Ми можемо говорити про „українську революцію“, як про окремий революційний процес: так оригінально склалися і розвивалися тут соціально-політичні відносини в процесі всеросійської революції. В хорі міжгромадянської війни з несподіваною силою прорвалися місцеві особливості, які виростили на ґрунті оригінальної національно-соціальної структури України. „Самостійна“ Україна народилася в похмурі місяці Бере-

стейського миру, а те саме зародження її указувало на існування особливих внутрішніх умов, що піддержували існування національної державности" (ст. 3 і 4).

Після взяття Київа Директорія, що стояла на чолі повстання, скликала „Всеукраїнський Трудовий Конгрес“. Окрім Українців, в ньому взяли участь всі інші національності, що живуть на Україні. Як і Ц. Рада, цей наскоро зорганізований Конгрес мав виконувати функції тимчасового органу народнього представництва до скликання постійного парламенту.

Але не встиг Конгрес зібратися, як російські большевики почали другий наступ на Україну. Висловивши довірря Директорії і давши їй широкі повновластя, що до боротьби за українську державність, Конгрес на п'ятий день мусів розіхатись. Большевики свідомо затягували переговори і зводили ні на що всі заходи Директорії мирним шляхом досягнути порозуміння з Москвою. Використовуючи наслідки боротьби української демократії з своєю і російською реакцією, вони послали на Україну свою червону армію. Почалася знову війна між Московщиною і Україною.

На цей раз Україна зуміла виступити проти московських окупантів більш організовано. В цій боротьбі щораз більше зростала політична свідомість українських мас. Окрім того, сформовані ще 1917 року де-які українські військові частини, високої боєвої здатности, так-сяк перебули період реакції, збереглися від розброєння, яке практикував гетьман Скоропадський при помочі німців. Як відомо, багато демократично настроєних і політично свідомих українських частин („сині жупани“, „вільні козаки“ і др.) були розоружені по бажанню Скоропадського, а наприкінці свого гетьманування він віддав навіть охорону Київа російським добровольцям. Ті ж старшинські кадри, які гетьманське правительство ніби підготовляло для української армії, склалися переважно з російського контр-революційного офіцераства. Вони всюди виступали против українського революційного руху і єдналися з добровольською армією, якій тоді почала щедро допомагати Антанта.

Окрім військової сили, видвигнуте революцією українське правительтво мало вже тепер державний апарат, який зорганізувався на протязі 1917—1918 рр. Але не було часу для того, щоб привести в порядок і цей апарат і військо і те військове, дуже велике майно, яке залишилося від південно-західного фронту та яке покинула на Україні німецька армія. Але й з тими ресурсами, які українське правительтво зуміло вивести при відступі з Київа (кінець січня 1919 р.), боротьба проти російської окупації йшла з перемінним успіхом ще майже цілий рік.

Весь час цієї боротьби українського народа держави Антанти, особливо Франція, цілком ігнорували український

рух. Одночасно з наступом московського червоного війська з півночі, одночасно з посуванням „білої“ російської армії зі сходу, в той час, коли Польща кинулась на західні українські землі (Галичина, Холмщина, Волинь), а Румунія захопила українську Буковину (Басарабію вона захопила ще в 1917 р.), — в Одесі, найбільшому приморському городі України, появився французський десант з танками, загрожуючи напасти на українську армію ще з півдня, разом з російськими добровольцями.

В цих умовах боротьби на всіх фронтах, коли Україна була окружена з усіх боків, все ж ентузіазм українських військ та віра українських громадсько-політичних організацій в сили свого народу і правоту свого діла були такі великі, що в найскрутніші й найтяжчі моменти державний центр уцілів і зумів зберегти державний апарат в безконечних евакуаціях під натиском численних противників.

Доля невизнаного пасинка світа побила не тільки Україну Наддніпрянську. Оскільки Антанта висилала збройну силу проти Наддніпрянської України під тим предлогом, що її правительство „большевицьке“, то це не диво: фактично на чолі правительства Наддніпрянської України стояли представники української революційної демократії, немилі реакції так само, як і большевики. Але марка „большевизму“ пристала також до правительства Зах. Области УНР., до правительства Голубовича і Петрушевича. На міжнародній арені ціла українська нація від Кубані по Сян виступила, як „большевицька“. З усіх боків старалися задавити український рух, шарпати де і як тільки можна, особливо сусідні з Україною держави, які завжди грозили Україні з тилу, коли українська армія була фронтом поставлена проти большевиків.

Румунія, котра так дрижала перед московськими большевиками, що йшли з півночі, все ж грабіжницьким способом забрала, весною 1919 р., велике військове майно тих українських частин, які мусіли відступити за Дністро і через румунську територію та через Галичину були перевезені до головних сил укр. армії — Радивилів—Новий Почаїв. З приводу цього видатний учасник боротьби української армії ген. Капустянський пише :

„Всю зброю, амуніцію, часть обозів, величезну силу провіанту, наперекір підписаним умовам, румуни не повернули Запорізьському Корпусу і частинам Південно-східної групи. Тоді румунами відібрано у наших частин 80 гармат різних калібрів, до 700 кулеметів, 15000 мушкетів, до 7,000,000 мушкетних патронів, 3400 гарматних набоїв, 2500 ручних гранат і величезну кількість всілякого припасу (140 ешелонів). Всі ці витрати дорогоцінним воєнним матеріалом були сильним ударом для української армії.

Європа — додає п. Капустянський — не лише нам не допомагала і сама лякалася большевиків, а навіть наші останні запаси амуніції відбирала і лишала нас з голими руками“.)

1) М. Капустянський. Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 р. Ч. I—II. Львів, 1921, стор. 24.

В другий раз наддніпрянська армія понесла не менші матеріальні втрати в травні того ж року в Східній Галичині, де польське військо захопило велику силу українського військового майна. Про цей факт ген Капустянський в тій же своїй праці додає:

„Все мільярдове військово майно яке з великими труднощами вдалося звести на нашу базу Броди—Тернопіль—Волочиськ, захоплено польським військом. Йому дісталися: в Красному авіаційна база, в Бродах — найліпша в Росії рухома майстерня і радіосклепи та величезна скількість іншого припасу. Найбільшою ж утратою для української армії було залишення нами склепів з огнеприпасом та зброєю.

Українська армія не мала бази. В розпорядимості інтендантства армії було 110 тисяч патронів, до 3-4 тисяч арматних снарядів. Як що брати це на європейський масштаб, то це — нічогісінько“ (ст. 37 і 38).

З такими засобами вже в травні 1919 р. починала українська армія свій наступ на Київ. Тільки героїчний дух армії і відвага загартованих в боях українських вояків давали і армії і правительству віру в успіх справи. І дійсно Київ був взятий в вересні 1919 р.

Майже вся правобережна Україна була очищена спільними зусиллями наддніпрянської і галицької армії, яка в липні під натиском висланої Антантою для боротьби з українськими большевиками армії Галера мусіла відступити на територію Великої України. Румунія так само й тут дала дружню допомогу своїй союзниці — Польщі. В момент найбільшої скрути, коли правительтво Галичини, головним чином за браком зброї і амуніції, примушено було відступати на півночі перед свіжими військами ген. Галера, на півдні в тил знесиленої української галицької армії ударили румуни, зайнявши Покуття та захопивши не мало військового майна. На В. Україну галицька армія прийшла з голими руками.

Але обидві армії, піддержані грандіозним повстанським рухом, який прокотився по цій Україні під льозунгом української самостійної народньої республіки, все ж вели дальшу боротьбу. Ця боротьба досягла своєї найвищої точки з взяттям Києва. З цього моменту Україна вступає в боротьбу з армією Деникіна, яка заявила в імені „єдиної неділимї Росії“ свої претенсії на Україну.

Армія Деникіна, добре озброєна при активній допомозі Антанти, захопила цілу лівобережну Україну і напала на українську армію. Нічого не помогли протести українського правительтва до Антанти. Деникін мав від Антанти *carte blanche*, що до України. Українська армія, яка воювала з большевиками тими набоями, які у них відбивала, з трудом видержувала боротьбу з в багато разів ліпше озброєною армією Деникіна.

З моменту першої сутички українців з Деникіном війна між російськими большевиками та українською республікою притихла. Деникін, який ростяг свій фронт від Волги аж до

Дністра, скоро почув небезпеку такого положення, бо до Бровольчеської армії дошкуляв український повстанський рух, а з другого боку большевикам було легко прорвати такий рідкий фронт.

Але українська армія не могла вже використати цієї ситуації. Без набоїв, без лікарств, без одержі, без грошей армія не могла існувати, як боездатний організм. Стіашна епідемія тифу всіх видів мала тяжчі наслідки для армії, чим наступ ворога. На одній ст Жмеринці лежало 11.000 слабих на тиф козаків. Бувало так, що нікому було мертвих ховати. А в той же час „великодушна“ Антанта та її підголоски робили все для того, щоб українська армія не дістала з заграниці навіть ліків. Мало того. Ні Румунія ні Польща не дозволяли перевезти через свою територію українських кредитових білетів, надрукованих в Німеччині. І українське павителство мусіло перевозити гроші з Німеччини на літаках до Кам'янця-Подільського в літі 1919 р. Але настали осінні дощі й тумани, і перевозити грошових знаків літакама вже не можна було.

Невідіадне становище української армії довели до повної катастрофи наслідки переходу вищого командування галицької армії на сторону Деникіна. Очевидно, що командуванню цієї армії хотілося цим актом змінити в очах Антанти та її фаворита Деникіна ту „большевицьку“ репутацію, яка утвердилася за українцями. Це був Putsch вищих, реакційно настроєних командантів, незрозумілий і ворожий поглядам мас українського галицького старшинства та козацтва; але факт зради вищого командування галицької армії припинив її боеву активність, відкрив фронт для ворога і цим знищив відпорну силу тих українських частин, які ще продовжували боротьбу.

Остатки української армії разом з представниками правителства все ж прорвалися в грудні 1919 р. через фронт армії Деникіна і спільно з українськими повстанцями примусили її залишити Правобережжя. Взагалі чим далі, тим міцніше і все на більш свідомі і організовані сили розбудженої нації спиралася українська власть. Вся Україна була покрита густою сіткою повстанських організацій із українських селян, робітників і городської та сільської інтелігенції, що однодушно йшли під прапором Української Народньої Республіки. Недаром українські комуністи в особі своїх відповідальних представників, після неудачних спроб самостійної оружної боротьби з російськими большевиками під льозунгом „радянської України“, в літі 1919 р., слідом за повстанськими відділами, прибули до українського демократичного державного центру шукати „виходу“.

Цей тісний звязок українського демократичного державного центру з народніми масами примусив і рос. большевиків числитися з ним. Незадовго до катастрофи Центр.

Комітет Рос. Комуніст. Партії прислав з Москви через швайцарського комуніста Ф. Пляттена пропозицію українському правительству заключити з совітською Росією військову конвенцію проти Деникіна. Українське правительство відповіло на це позитивно. Руїна українського фронту і дальші успіхи большевиків проти Деникіна не давали ґрунту для розвитку цих відносин.

Зруйнована матеріально українська армія після цього вже не могла поправитися ні під час партизанського походу по Україні зимою 1919—1920 року, ні під час польсько-українського наступу на Київ літом 1920 р. Знаменитий зимовий похід по Україні показав, що українська армія має безмежні симпатії в населенню України і від нього може дістати все, окрім лише зброї і іншого військового майна, якого на Україні нема, бо царське правительство всі військові заводи будувало майже виключно на території Московщини. Українсько-польський союз оказався занадто хитким і нещирим. В польській політиці супротив України переважає знаменитий погляд, що „niema Ukrainy, jest tylko Polska i Moskwa“. Занадто слабкі в Польщі ті сили, які б визволилися в політиці відносно України з під впливу романів Сенкевича. А поки панує така „ідеологія“, то цілком природно, що і Польща і Росія спільно заінтересовані в дальшому здійсненню своєї окупації на українських землях. Тут їх інтереси сходяться. Недаром большевицькі дипломати дякували у Ризі польським представникам за „справедливий мир“. „Справедливість“, таким чином, установається коштом українських земель.

Так від українського організованого фронту, в наслідок головним чином несприятливих зовнішніх умов, залишилися, з одного боку, кадри інтернованих вояків у Польщі, Румунії і Чехословаччині, а з другого — повстанський рух на Україні, якого не може викоринити й досі півміліонна російська армія, що стоїть на Україні постоем.

І Грузія і Латвія з Естонією і навіть Польща повстали, як державні організми тільки при найближчій матеріально-техничній допомозі тих чи інших зах.-європейських держав. Вся Соборна Україна стала жертвою чужонаціональної окупації, бо міжнародні відносини для її державних стремлінь склалися на й несприятливіше.

Малі, невеличкі держави могли утворитися на території бувшої Росії при існуванні в Європі старих поглядів на справу Сходу і без порушення тої конструкції „європейської рівноваги“, яку намітили собі переможні держави. Але Україна, з сорокміліоновим населенням і найбагатшою в світі територією, може повстати тільки при умові радикальної зміни цих поглядів, коли Європа нарешті поховає ідею „єдиної Росії“, як стару і віджившу.

Така ситуація для України досі ще не наступила.

Який з усього сказаного висновок? Висновок той, що коли б під час революції Україна була оставлена самій собі, то наше життя в богато де-чому пішло б по иншому шляху, ніж в Московщині. Не тому, що ми Українці, а там Росіяне, а тому, що особливі відносини наших суспільних сил продиктували б нам свою, пристосовану до цих обставин лінію, як нац.-політичної боротьби, так і її форми та тактики.

Без чужоземної окупації, яку здійснюють на Україні російські большевики, у нас на Україні через особливості суспільно-історичного розвитку не була здійснима ні диктатура на зразок московської, ні демократія типу Грузії, де величезну роль відіграла соціал-демократія. Для першої нам бракувало розвиненого пролетаріату, для другої — крім недорозвиненого і неорганізованого пролетаріату, ми мали невідповідно приготоване селянство: воно було мало організоване і досить сильно пройняте ідеологією російського „народницького“ соціалізму. Найбільше передумов було на Україні для створення селянсько-буржуазної республіки типу Латвії та Естонії, про яку писав Ленін в своїй цитованій вище праці про аграрну справу.

Утворення такої республіки на Україні могло бути ділом об'єднаних сил українського пролетаріату, селянства і почасті городської буржуазії. Але царський централізм не дав можливості цим клясам розвинутися і стати на власні ноги до вибуху революції. Пролетаріат України, в значній своїй частині більше звязаний з селом, ніж з містом, був порівнюючий нечислений і мало організований; молода українська велика промисловість здебільшого обслуговувалась зайшлим російським робітництвом. Українське селянство було неорганізоване і несвідоме, жило під великим впливом російського „селянського“ соціалізму. Українська буржуазія лише починала народжуватися. Не диво, що в таких умовах спочатку антиукраїнська політика російського Тимчасового Правительства, а потім жорстока міжнаціональна і міжгромадянська війна, яку почали російські большевики, не дали можливості Українському Правительству швидко і радикально перевести основну соціально економічну реформу на Україні — земельну. Все це, з ходом революції, утворило ґрунт для окупаційного большевизму. Після неудач української влади (Центр. Ради і Директорії), значні маси українського селянства та робітництва, головним чином по закінченню протигетьманського повстання, піддалися впливу російських большевиків.

Історія заздалегідь підготувала окупацію України з тої ж самої московської півночі.

11. Соціяльний утопізм і національний „реалізм“ большевиків.

Після недовгого правління Центр. Ради та Директорії, большевики прийшли на Україну, як побідна революційна

сила: вони морально опанували українські маси. Але це було хвилеве. Швидко за цією перемогою мусіла прийти гірка дійсність.

Головна біда большевиків була в тому, що вони стали утопістами, забувши ними ж самими поставлений прогноз революції:

„В російській революції боротьба за землю є не що інше, як боротьба за поновлений шлях капіталістичного розвитку... В силу об'єктивних економічних причин у нас нема і не може бути в сучасній революції нішого „вибору“, як між буржуазною республікою селян-фермерів або монархією поміщиків юнкерів... Чим повинна та рішуча була б перемога селянської революції, тим швидче перетвориться селянство в вільних буржуазних фермерів, котрі дадуть „відставку“ соціалізму“.

Відкинувши цей прогноз, большевики впали в ілюзії. Те, на що до революції, при об'єктивній оцінці відносин в Росії, вони самі дивилися як на утопію, тепер вони поставили, як практичну мету дня. Зазначений об'єктивно правильний погляд на можливості російської революції тепер вони признали неправильним, „соглашательським“, контрреволюційним. Ніби селянсько-буржуазна Росія і особливо Україна могли так швидко (протягом всього 10 років) вирости для негайного здійснення в них соціалізму!

Розуміється, політика утопійного соціалізму зараз же почала викликати невдоволення в тих самих масах, які незадовго перед тим стихійно пішли за большевиками. „Ніяких демократичних республік! Нехай живе негайний комунізм!“ — деклярували і з нечуваною упертістю переводили в життя большевики. „Геть большевицьку диктатуру! Смерть комуністам!“ — що далі то все частіше і гостріше почали заявляти українські робітники та селяне.

Оскільки революційність і радикалізм хвилево повели за большевиками українські маси, остільки їх утопійний соціалізм мусів убити їх авторитет, відвернути від них маси.

На Україні це мало під собою тим глибший ґрунт, що большевики прийшли сюди не тільки, як соціалісти-утопісти. Вони прийшли і як заводовники, що кровю і залізом здійснювали льозунги збанкрованої російської буржуазії. Не даром російська буржуазія пішла на службу до большевиків: „хоч совітська, аби єдина неділима Росія“.

Окупаційний большевизм на Україні являється послідовним виразом всієї утопійної тактики большевиків. Звичайно, противники класової боротьби дивляться на це інакше. Напр., на думку п. Донцова, окупаційний большевизм на Україні є „боротьба не верстви з верствою, не інтернаціонального соціалізму з інтернаціональним капіталізмом, але раси з расою, боротьба двох виключаючих себе націоналізмів“ („Підстави нашої політики“, ст. 197). Замість класової боротьби, п. Донцов ісповідує „вічні закони расової боротьби“ (там же, ст. 208).

Ми бачили, яку вартість має аналіз суспільного життя такими методами. Крім оперування голими, нічого не говорючими ідеями, під які „критики“, подібні до п. Донцова, підводять все багатство і ріжнманітність історичних подій і фактів, вони по суті нічого не аналізують і нічого не роз'яснюють.

Справді, що керувало більшовиками в їх поході на Україну? В першу чергу Україна була потрібна їм, як кольтонія, без якої, на їх думку, вони не могли існувати.

Який був погляд більшовиків на відношення Московщини до України? На „Першому Всеросійському Зїзді совітів народнього господарства“, в травні 1918 р., в Москві цей погляд був ними висловлений в формі слідуючої постанови:

„Порізнєння Великоросії і України довело до найбільшої гостроти розстроєнїсть громадського обміну і зробило майже безвихідним економічнє становище півночі, району обробляючої промисловости. Тільки привернення суспільного звязку між цими двома частинами економічного організму, що склався історично, дасть можливість нормально жити і функціонувати“¹⁾.

Чи всі більшовики дивилися так на цю справу? Ні, менш засліплені навіть з них думали инакше. Референтом на згаданому зїзді виступав економіст Мілютін, член партії більшовиків. Він обороняв як раз протилежний погляд. Вихід для незалежного (від України) існування Московщини він бачив в пересуванні центрів російської промисловости в райони добування вугля і руди — на Урал і Сибір і в сильнішому розвитку продукційних сил в цих районах.

„Коли полишимо на боці південь, — говорив він — припускаючи навіть найгірше лихо, що ми будемо абсолютно відрізані від нього, ним зовсім не змінюються наші ресурси, котрі дають можливість дальшого економічного розвитку нашої країни“²⁾.

Отже совітська Московщина (навіть всупереч висновкам економістів) вважала, що вона не може „нормально жити і функціонувати“ без України. Але не це лише було головним стимулом постійного стремління більшовиків на Україну. На думку більшовиків, відокремлення України не тільки збільшувало економічну руйну в Московщині, але шкодило самообороні самої України, не давало їй можливости самій справитися з силами контр революції. Російські більшовики весь час оцінювали Україну, з погляду на особливости її соціальної структури, а також на її відмінне географічне положення (межування з сухопутними кордонами Зах. Європи і з Чорним морем), як головний плясдарм інтервен-

¹⁾ „Труды 1-го Всерос. Съезда Совѣтов Народнаго Хозяйства“ Москва, 1918 г., ст. 88. Курсив наш.

²⁾ Там же.

ції і російської реакції. На Україні, вважали вони, рішається доля не тільки реакції, але й революції. Через Україну большевики хотіли пробитися в Європу.

Таким чином, не абстрактне бажання мати на Україні хоч би й фіктивну совітську владу, а стремління використати матеріальні багатства України і тримати її під своїм безпосереднім політичним керуванням тягло і тягне большевиків в цей край. Страх за можливість вграти влади навіть в Московщині, через утворення на Україні іншої, несовітської влади, примушував і примушує їх за всяку ціну триматися цієї країни, підтримувати в ній хоч би й карикатуру на совітську владу.

Большевики являються тут такими ж „реальними“ політиками, як і в своїх відносинах до інших країн був Росії. Треба було їм мати вкно в Європу (на заході і на півдні) для всяких зносин з світом і поширення комуністичної пропаганди поза межами своєї держави, не загрозувало це їм політично і матеріально, — вони помирилися з Естонією, Латвією, Грузією, дали можливість самоорганізуватися, як незалежній республіці, навіть невеличкому Азербейджану. Але відчували вони потребу в бакінській нафті — і зараз же, для розчищення вільного шляху до неї, заволоділи Азербейджаном, розігнали його парламент; стала їм потрібна база для активних операцій на Сході против англійських колоній в Індії і т. д., — вони без всяких розмов і попереджень знищили найдемократичнішу із новоутворених республік — Грузію.

Трагізм большевиків в тому, що з причин незрілості об'єктивних умов життя в Росії вони не могли і не можуть здійснити своєї основної мети: утворення в Московщині соціалістичного ладу. З самого початку вони були примушені шукати підпори для продовження свого існування. А шукаючи його, вони мусіли ставити собі завдання і цілі, які не мають нічого спільного з завданнями і цілями пролетарської класи, а саме: з'єднання був. російських земель і використання їх в інтересах московського совітського центру, підпорядкування пролетарського руху на цілм світі своїй диктатурі і т. д.

От що пишуть вони про це самі:

„Справжня економічна історія совітської Росії почнеться тільки з 1921 р., бо тільки з другої половини 1920 р. Росія знову існує, як єдиний господарський організм. До цього часу перші три роки пролетарської революції це була тільки передмова, тільки вступ до історії — боротьба для утворення першої передумови до можливості нормального господарського розвитку: за збирання до купи, в єдине ціле всіх частин розшматованої буржуазно-поміщицькою контр-революцією і Антантою держави — України, Великої Росії, Сибіру, Туркестану, Кавказу, Дону.

Тепер, коли російський пролетаріят, коли „войовничий большевизм“, як новий Іван Калита, знову „зібрав землю“, тепер тільки

пролетарська Росія матиме можливість показати свою енергію і організаційні звички на справі господарського відродження в потрібному масштабі.

Коли вже і в період „вступу до історії“ було дещо досягнуто — насамперед — збереження пролетарської держави, збереження можливості кувати далі свою долю, спіраючися все на більші джерела могутності, — коли це так, то оскільки більше ми маємо право чекати, „коли прийде справжній день“. Для капіталістів країн Антанти тепер, з об'єднанням Росії, повинна остаточно зникнути надія на „загибель большевизму“ од внутрішнього економічного розкладу“¹⁾

Нема ріжниць між цими большевицькими признаннями і закликами Струве²⁾ та йому подібних російських „патріотів“ до „нового життя і старої могутності Держави Російської“! Нема ніякого сумніву, що большевики взлися на проведення цілком пролетарських задач: об'єднання зброєю сил російських земель, відновлення єдиної Росії³⁾.

Енгельс писав колись:

„Найгірше, що може стрінути провідника екстремної партії, — це те, коли він змушений перебрати владу тоді, як рух ще не доспів для панування тої класи, яку він заступає, і для переведення тих порядків, яких вимагає панування цієї класи... З konieczности стоїть він перед дилемою, яка не дається розв'язати: що він може робити, те протвориться його ділому дотеперішньому виступові, його принципам і безпосередньому інтересові його партії; а те, що він повинен робити, не дається перевести. Одним словом, він змушений заступати не свою партію, не свою класу, а тільки ту класу, для панування якої рух вже поспів. Він мусить в інтересі самого руху заступати інтереси чужої йому класи, а від своєї власної класи відмахуватись фразами й обіцянками, запевненям, що інтереси тої чужої класи це її власні інтереси. Хто — додає Енгельс, — попаде в таке скрутне становище, той неминуче прогаший“⁴⁾.

Ці слова прекрасно характеризують основний, смертний гріх большевиків. Взнявшись за здійснення соціалізму в недозрілих умовах, вони раз у раз примушені обороняти інтереси чужої їм класи. Вся політика большевиків це послідовний одказ від цілого ряду соціалістичних принципів.

¹⁾ Ю. Ларін і Л. Крицман. Нарис господарського життя і організація народного господарства радянської Росії. Київ 1921, ст. 65. Курсив наш.

²⁾ П. Струве. Размышления о русской революции. Софія 1921, ст. 34.

³⁾ Російські меншевики, які в початку революції були більшими централістами, ніж большевики, з приводу теперішньої окупаційної політики цих останніх пишуть: „Розуміється, суб'єктивно большевики при анексованню переслідують мету поширення світової революції. Але об'єктивно відбувається відновлення старої російської „держави“ силами того мужицького колективу, яким являється червона армія, і волею тих, большевицькою революцією поставлених при власті, нових дрібно-буржуазних верств, котрі цю армію творять і нею керують...“

Пролетарська тільки по ідеології, дрібно-власницька по природі, большевицька революція не вільна від анексіоністських, себто націоналістичних тенденцій“. („Социалистический Вестник“, № 3, Берлін, 1/III.1921.)

⁴⁾ Fr. Engels, Der Deutsche Bauernkrieg. Berlin 1908, ст. 105—106.

Але особливо трагічним оказалось їх положення на Україні. В Московщині совітська власть являється диктатурою російської меншости на д б і л ь ш і с т ю російського населення. На Україні це диктатура російських комуністів на д ці л и м українським пролетаріатом і українським народом взагалі. Там диктатура комуністів являється диктатурою національно-російських сил, як результат попереднього історичного розвитку російського суспільства. Тут ця диктатура являється окупацією, насильством над цілою українською нацією, соціальною структурою якої виключає всяку можливість утворення своєї, української совітської влади.

Ще недавні прихильники на словах ідеї самоозначення українського народу „аж до відокремлення“,¹⁾ большевики на ділі виявили цілком инше. Для змінення своєї диктатури в Московщині, вони зробилися гнобителями українського народу, пішли одною стежкою з російською шовіністичною буржуазією. Іменно „фразами й обіцянками“ почали вони тепер запевняти український пролетаріат, що боротьба за національне визволення сама собою відпадає в умовах пролетарської диктатури, що боротьба за українську незалежність є непотрібним нацоналізмом, роз'єднуючим сили пролетаряту, шкідливим для пролетарської революції. Що зробиш? Вони спасають совітську власть в Московщині! Яке значіння може мати для них якась там Україна, Грузія і т. д.? Вони хочуть визволити цілий світ!

Ця теорія потрібна большевикам. Всякій силі необхідна доктрина, яка б доказувала другим правильність вчинків цієї сили. Україна потрібна большевикам, з одного боку, як кольтонія для постачання Московщини хлібом, вуглем, залізом і т. д., а з другого — як головний форпост для боротьби з інтервенцією і російською реакцією. Тому з усім тим, що перешкоджає безборонному пануванню над цим краєм, велася і ведеться без пощади боротьба.

Насамперед, Україна підпорядкована червоній армії, національному складу неукраїнській, з майже повною відсутністю українського командного складу. По даних самих

---

¹⁾ Дійсно, до осіннього перевороту 1917 р. большевики і в літературі і на різних зборах піддержували ідею самоозначення українського народу аж до відокремлення. Ленін на передодні революції, напр., писав: „Переможний соціалізм необхідно повинен здійснити повну демократію, а значить не тільки провести повну рівноправність націй, а й здійснити право на самоозначення пригноблених націй, себто право на вільне політичне відокремлення. Соціалістичні партії, котрі не докажуть всею своєю діяльністю і тепер і підчас революції і після її перемоги, що вони визволять поневолені нації і построять свої стосунки до них на підставі вільного союзу, а вільний союз є брехливою фразою без волі відокремлення, — такі партії вчинили б зраду відносно соціалізму“ (Ленін. Ітоги дискусій о самопредѣленіи. „Соц-демократ“, № 1. 1916 г. Курсив наш).

большевиків за 1920 р.,¹⁾ „основне ядро“ цієї армії, в розмірі до 85%, складають Великороси. Українців мається тільки 8—9%. Решта є: Татари, Башкири, Киргизи, Узбеки, Латиші і інші. Мобілізованих Українців, як правило, відсилають служити за межі України, головним чином в північні райони Московщини.

Всі адміністративні апарати на Україні обсажено чужим, неукраїнським елементом. В урядових установах запанувала російська мова, а українську витіснено на другий плян. Загалом виявляється негативно-підозріле відношення до всього українського: відсилаються назад папери, писані по українському; робляться арешти осіб, у котрих найдені посвідки на українській мові; в категорію „неблагонадійних“ попадають ті, що говорять на українській мові, а не на „общепонятном языке“ і т. д. Неукраїнські комуністи відносяться з підозрінням навіть до українських комуністів, „як до „нечистих“ комуністів, як до пот. н. ч. іяльних контрреволюціонерів“²⁾

Не дивно що большевицькою властю на Україні ігноруються інтереси української школи і української освіти взагалі. Напр., за 1920 р. „Всеукраїнське державне видавництво“, цей орган „державної регуляції і організації всього друкованого слова“ на Україні, не видрукувало ні одного українського підручника, а з 303 агітаційних видань тільки коло третьої частини було випущено на українській мові, а решту було надруковано по російському. Самий „Збірник справоздань Народніх Комісаріятів“ за указаний рік (більше 300 сторінок формату in folio) видрукований на російській мові, за винятком верхньої обгортки та справоздань комісаріату освіти і всеукраїнського державного видавництва.

Вся економічна політика большевиків на Україні зводиться до безоглядного вивозу з України її матеріальних ресурсів. Ні про які заходи для організації, піднесення і розвитку економічних сил України, відповідно до її внутрішніх умов і особливостей, нема й мови. Ті, що визнають рацію існування власного українського економічного центру, вважаються в найкращому разі за українських шовіністів, а сама ідея утворення такого центру кваліфікується, як ідея контрреволюційна. Так було знищено навіть українську кооперацію у всіх її видах.

Ця політика ігнорування і грубого нищення всього українського з тим більшою рішучістю переводиться большевниками на Україні, що всі місцеві російські круги, не ви-

---

¹⁾ Краткий отчет командующего всеми вооруженными силами и уполномоченного Р. В. С. Р. на Украине за 1920 г. „Збірник справоздань Народніх Комісаріятів і Центральних Установ У. С. Р. Р. та Уповноважених Народніх Комісаріятів Р. С. Ф. Р. Р. 5-му Всеукраїнському З'їздові Рад України.“ Харків 1921.

²⁾ „Вільна Україна“, ч. 1—2, ст. 149.

ключаючи й соціалістів, активно допомагають їм в цій роботі по „об'єднанню“ Росії. Сібірський краєвий комітет рос. соц.-революціонерів в 1920 р. писав до заграничних груп своєї партії:

„Ми, і взагалі вся демократія, готові помагати більшовикам у всьому, що сприяє об'єднанню Росії, хоч би під властю розбійників“.

Так само на Україні і російські есери і російські соц.-демократи (меншевики) весь час були скорше на стороні більшовицьких і навіть денікинських „об'єдинителів“, ніж на стороні українських „сепаратистів“, до якого б політичного напрямку ці останні не належали.

Взагалі „Українська Соціалістична Радянська Республіка“ з самого початку являється простою декорацією, фікцією. Вона у всіх галузях життя цілком підпорядкована московському центрові, позбавлена самостійного існування. Не даром Раковський заявляв: „російський пролетаріят не уступить свого права первородства за сачавичний куліш української незалежності“. А по теорії Бухаріна, лише пролетаріят даного краю повинен рішати справу національного самоозначення.

○ На Україні окупаційна власть фактично опинилася в руках більшовицької частини російського пролетаріату. Розуміється, останній рішає справу самоозначення України по своєму: захищаючи совітську власть в Московщині, він не може допустити існування окремої української держави. Сама ідея такої держави, ми бачили, переслідється російськими більшовиками, як щось непотрібне, шкідливе, контр-революційне.

Так в категорію контр-революційного в очах більшовиків попав увесь український рух. Всяка агітація за українську нац. державну ідею, навіть стремління ширити і розвивати свою національну культуру, яка являється могутнім двигуном кожної нації до політичного самоозначення, бажання поставити цю культуру на відповідне силам і потребам української нації місце вважається за контр. революцію, зустрічає перешкоди з боку окупаційного режиму, не вважаючи на „українізаторські“ деклямації Москви і Харькова. Терор надзвичайних комісій направився проти всього, що поглиблює національну і політичну свідомість в українських масах, бо це збільшує їх відпорну силу окупаційній політиці більшовиків.

Політика більшовиків на Україні являється окупаційно-завойовницькою в найгіршому розумінню цього слова. Це політика, яка не тільки йде проти матеріальних інтересів українських мас своїм соціалістичним утилітаризмом. Ні, вона своїм національним „реалізмом“ стремиться убити, придушити саму

1) „Револуц. Росія“, № 2, 1921.

національну істоту українського народу. В Московщині рос. маси не бачили такого „соціалізму“, який творили і творять більшовики на Україні. Там більшовицька диктатура являється своєю, національною владою. Всі хиби цієї влади обмежуються лише соціально-політичними справами: вона не йде проти нац. культурних інтересів російських мас, не гнобить і не нищить їх як націю. На Україні більшовицька влада з самого початку була чужою, чисто окупаційною владою. Ця влада ні в якому змислі не була і не є для українських мас своєю. Вона з однаковою силою душила і душить українське робітництво і селянство, як з боку економічного, так і з національно-політичного і культурного.

Поряд з „викачуванням“ із України її матеріальних ресурсів і навіть засобів продукції для піддержки московського центру, неминучим було для більшовицької політики на Україні стати на шлях національного терору. Аджеж факт, що нема українських партій, навіть комуністичних, які признавали би правительством У. С. Р. Р. українським національним правительством. Навпаки, всі українські партії, включаючи і українських комуністів, брали участь в озброєній боротьбі з правительством агента Москви Х. Раковського, як з правительством окупаційним. Український національний рух, в основі якого лежить природне стремління до заснування незалежної держави, стоїть в суперечности з тими економічними завданнями, які московський центр поставив собі на Україні. Усуваючи матеріальну базу з під незалежного розвитку України, російська окупація з необхідністю мусить боротися проти тих політичних стремлінь українського народу, в яких би формах вони не виявлялися, котрі мають ціллію здійснити „право на відокремлення.“

Терор, заведений як система правління, завжди є ознакою слабости, відірваности від народних мас тої влади, яка його вживає. Хистке положення російських більшовиків на Україні штовхає їх до найжорстокіших засобів для утримання влади в своїх руках.

Російські більшовики не дооцінили національного моменту на Україні. Легкість і швидкість, з якою вони хвилево опанували українські маси, осліпила їх. Нація, що так легко піддавалася впливу влади чужонаціональної, не видавалася їм нацією, з якою треба було рахуватися.

Але революція робила своє діло. Національно політичні стремління українського народу, під впливом більшовицького окупаційного режиму, не тільки не зникли і не зменшилися, а навпаки ще більше зросли. Цьому сприяли самі більшовики своєю політикою. Ця політика якраз викликала духів, їм небажаних: сіяла невдоволення проти російської влади, зміцняла національну свідомість українських мас, загострювала відносини між Україною і Москвою, нарешті привела

до стихійного бунту українських робітників і селян проти російської окупації.

Так окупаційний більшевизм на Україні, замість придушення національного українського руху, в дійсності відіграв роль свого роду суворої школи для виховання та зміцнення державно-самостійницьких стремлень на Україні.

12. Українські робітники і селяне дають „відставку“ московському „комунівмові.“

Двохразова поразка російських більшевиків (підчас німецької окупації та наступу в 1919 р. української армії і Деникина) переконала їх, що без підпори з боку українських мас загинуть совітської влади на Україні неминуха. Але на кого спертися? Де знайти сили, які б піддержували совітську власть, як свою, українську? Українського промислового пролетаріату майже не було. А пролетаріат непромисловий не міг бути базою для переведення соціалістичних задач.

Це розуміли самі більшевики. Устами комуніста Скрипника вони заявляли:

„Наша трагедія в тому іменно полягає, що ми мусимо за допомогою робітничої кляси, по національності російської або зросійщеної, яка часами з призи́рством ставиться до найменшого натяку на українську мову та українську культуру, за її допомогою і її силою мусимо завоювати собі селянство і сільський пролетаріат. по національному складу український, який в наслідок складних історичних умов упереджено відноситься до всього російського, „московського“.)

Самим більшевикам не можна було далі замовчувати окупаційного характеру своєї влади на Україні. Після їх відступу перед деникинською армією літом 1919 р., навіть у Москві були невдоволені політикою правительства Раковського. Ленін в розмові з швайцарським комуністом Ф. Пляттемом заявив: „нехай там (на Україні) краще буде добра демократична республіка, чим погана радянська“.³⁾

Але повороту назад не було, бо якжеж можна було „нормально жити і функціонувати“, без матеріяльних засобів України і взагалі без удержання її під своїм керуванням! І як утопаючий хапається за соломинку, так більшевики на Україні почали шукати цієї соломинки. Спасуючу соломинку вони знайшли в убогому українському селянстві та серед сільсько-господарського пролетаріату. На цих дійсно українських елементах рішили вони збудувати нарешті головну фортецю совітської влади на Україні. Краще пізно, чим ніколи. Експериментів робилося багато, чому не попробувати ще одного. Вся політика більшевиків це один безперервний експеримент.

1) Скрипник. Донбас. „Коммунист“, № 4. Июль 1920. Курсив наш.

2) „Вільна Україна“, ч. I., ст. 128.

І от Скрипник в своїй цитованій статі почав доказувати:

„В країні з переважаючим селянським населенням, де пролетаріят фабрично-заводський не дуже числений, а організаційно надзвичайно ослаблений безперервними кровопусканнями; в країні, котрої величезна правобережна частина живе в багатьох відношеннях ще в умовах кріпацьких лятифундій і первісного капіталістичного нагромадження, пролетаріят лише в тім разі зможе міцно завоювати владу і будувати комуністичне життя, коли він зможе завоювати широкий вплив на пролетарські і напівпролетарські верстви селянства“.

Чи були дані для успішного переведення в життя цього нового експерименту?

Звичайно, ні. Але... блажені віруючі! Большевицькій власті на Україні нічого іншого не залишалось більше, як повірити в можливість чуда. Дальше панування большевиків на Україні, без віри в правоту свого діла, без певного самооправдання ставало для них самих занадто тяжким і дуже проблематичним. Потрібний був новий стимул для продовження свого панування, для безборонної експлуатації матеріальних засобів України. Так була придумана „ставка“ на український сільсько господарський пролетаріят та убоге селянство. До життя, весною 1920 р., були покликані т. зв. „комнезами“ („комітети неможливих селян“).

Не вважаючи на високі фрази про визволення працюючих мас на Україні, політика большевиків і тут є явним насильством над цими масами. Замість підняття українських пролетарських сил, все звелось, головним чином, до більш досконалого витягання харчових продуктів із українського села. Справді, як в звязку з декретом про „комнезами“ була організована робота комуністичної партії на Україні? Комуніст Владіміров про це пише: „Центр ваги партійної роботи переноситься на село. За основу роботи береться продовольча база, яка стає знаряддям розселення села.“¹⁾ Дійсно, згідно з інструкцією про „комнезами“ останні є лише допомогівими організаціями при продовольчих органах „для правильного і успішного переведення розкладки хліба, продуктів та фуражу“. Відповідно до таких задач „комнезамів“, вступ до них обмежується лише селянами з хазяйством до 3 десятин. Щоби заінтересувати самих членів „комнезамів“ в успішности роботи продовольчих органів, їм даються вільготи: вони звільняються від хлібної розкладки і получують до четвертини всіх зібраних ними по розкладці продуктів. Нарешті для повної гарантії, що заведена машина буде йти без перешкод, на „комнезамів“ накладається обовязок „стежити за тим, щоби не члени „комнезамів“ не брали участі в виборах в совіти та виконавчі комітети і щоби навіть не були присутніми на виборчих сходках та зібраннях“.

¹⁾ Владіміров. Основной вопрос. „Коммунист“, № 4. Июль 1920. Курсив наш.

Все просто і все передбачено. Поперше, село неначе ножем розрізано, але не на ґрунті клясовому: люмпен-пролетаріят протиставлений продукційному селянству. По друге, — і це найголовніше, — своєчасне виконання „ро складки“ селянського хліба гарантовано краще, ніж раніше. Лучшої машини для викачування хліба у селян не можна було придумати. Совітській метрополії трудно було не захопитися ідеєю такого іменно „підняття“ внутрішніх пролетарських сил на Україні!

Самі большевики про „комнезами“ на Україні пишуть:

„В комнезамах ми бачимо не так продуцентів, як певну верству, яка являється на селі провідником наших мір. Комнезами повинні бути агентами для проведення на селі державного урегулювання сільського хазяйства“.¹⁾

Яка була роль цих „агентів“ і в чому полягали задачі „державного регулювання сільського хазяйства“, ми бачили в тільки що наведених витягах з інструкції про „комнезами“. Ціла кляса пролетарського і напівпролетарського селянства виступає в очах самих большевиків не як кляса продукційна, котра виконує необхідні для суспільства функції, а як „агент“ по проведенню на селі плянів і намірів большевицької власти, себто як непродукційна група, як люмпен-пролетаріят.

Отже селянська політика большевиків в Московщині і на Україні була неоднакова. В Московщині, починаючи з кінця 19 8 р., середній або т. зв. „старательний“ хазяїн являється основним предметом клопоту совітської влади, яка шукає з ним згоди, як в області економики, так і в області полтики. Після неудачної спроби з сільською комуною, за допомогою „комбедів“ в 1918 р., себто після першої серйозної капітуляції большевиків перед селянством, в Московщині на масову колективізацію сільського хазяйства махнули рукою. На Україні російські большевики до самого останнього часу не переставали говорити про задачі колективізації сільського хазяйства, як про дуже актуальний, „ударний“ момент в біжучій роботі дня. Хоч сучасне сільське хазяйство — по визнанню самих большевиків — втратило „старий стимул риночного хазяйства і одночасно не придбало ніяких нових стимулів колективного хазяйства“.²⁾ але все ж комнезами на Україні повинні бути провідниками колективізації сільського хазяйства.

„Коли в найближчі місяці — писали большевики в кінці 1920 р. — ми не зуміємо на Україні звязати наших комнезаможів задачею колективізації сільського хазяйства, як черговою практичною задачею дня, коли ми саму колективізацію сільського хазяйства не зуміємо цоставити, як продукційну задачу, то можна

¹⁾ Отчет Народн. Комиссарната Земледелия. „Збірник справоздань“ за 1920 р.

²⁾ Там же.

з певністю наперед сказати, що вся наша політика комнезаможів приведе до утворення середняцької України, виравняної під одну хазяйству нитку села і примусить декого і у нас в кінці всього шукати так же, як і в Росії т. Осинського, згоди в області економіки з старательним хазяйством, в області політики з селянською демократією, що стоїть проти пролетарської диктатури.

Ми повинні здійснити цю задачу тепер, бо інакше через рік ми будемо мати на Україні можливо і „розслоєне“ село, але злите в сущільну масу старательних хазяїнів, що стоятимуть єдиним фронтом проти пролетарської демократії“¹⁾

Чому так? Чому іменно на Україні, з її більш вираженим індивідуалізмом селянства і меншою його пауперизацією, російські більшовики не впинно продовжують експеримент примусової колективізації сільського хазяйства, шляхом штучного розколу села, не вважаючи ні на що? Причина проста: окрім необхідности спертися на українські убогі елементи для утримання влади в своїх руках, цього особливо вимагають від них інтереси продовольчої політики на Україні. Без роз'єднання українського села на його продукційні і люмпенпролетарські елементи, без використання цих останніх для витягання хліба у продукційного селянства, совітські продовольчі органи на Україні безсильні успішно провадити свою роботу.

У справозданню комісаріату продовольчих справ за 1920 р. писалося:

„Внутрішній фронт, бандитизм виступає найголовнішою перешкодою, що гальмує заготовку.“²⁾ Боротьба на сім фронті велася і продовжує вестися ще й до цього часу Тут продоргани стремилися з одного боку, притягти до своєї роботи всі інші совітські і особливо військові органи, а з другого — всякими способами допомагали розслоєнню села і притягненню на сторону совітської влади незаможного селянства“.

Оскільки стремління спертися на пролетарські і напівпролетарські елементи селянства, шляхом його розслоєння, являється для російських більшовиків більше самовтіхою і самообманом, оскільки притягнення ними цих елементів до роботи по заготовці є цілком реальною задачею: тільки протягом чотирьох місяців в 1920 р. заготовка на Україні, за допомогою комнезамів, дала 35 мільонів пудів хлібних продуктів.³⁾

¹⁾ Там же.

²⁾ Правильність цього в тому ж „Збірнику справоздань“ підтверджується такими даними, з одного боку, про результати заготовки, а з другого — про розміри повстанського руху на Україні. За 1920 р. було заготовлено: в Европ. Росії 51% роскладки, на окраїнах (Сибір і Північний Кавказ) 25% і на Україні тільки — 19,69%. З 20/V. 1920 р., по 1/I. 1921 р. було одібрано у повстанців: „205 кулеметів, 13 гармат, 23.714 рушниць та обрізів, 683 револьвери, 267 бомб, 342 шаблі і інше майно. Сюди — дадає автор справоздання — не увійшли трофеї, одібрані у Махна, які нараховують зверх 600 кулеметів, 20 гармат і багато іншого майна“.

³⁾ По роскладці 1920 р., на Україну взагалі приходилося 160 мільонів пудів, а на всю Европ. Росію — 202 міль. пуд. хлібних продуктів.

Політика загострення противенств між ріжними групами на селі з самого початку вийшла у большевиків з боротьби за споживчі продукти. З самого початку „комбеди“ і „комнезами“ фактично були органами для переведення організованого грабунку. Ріжниця між цими органами в Московщині і на Україні це — ріжниця між споживаючою і виробляючою країнами. В Московщині це був грабунок (поки було що грабувати) більше „для себе“ (для „бідних“), на Україні — для держави.

В Московщині ця політика оказалась легше здійснимою, ніж на Україні. Там між продукційним селянством і сільською голотою існує більш різкий поділ. Ця голота здебільшого не має свого хліба, живе „отхожими промислами“ і тому легко йде на примусове відбирання хліба від сільського „кулака“. На Україні цей поділ менш помітний. Це більш хліборобський край. Тут селянство в масі своїй хлібороби-продуценти. Зроби́тчанство не грає такої ролі серед українського селянства, як у Московщині. Окрім того, на українському селі роль „кулака“ лихвяра здебільшого відогравали не свої селяне, як в Московщині, а дрібні торговці з Жидів. До заможних селян тут загалом було менш вороже і гостре відношення, ніж в Московщині. Тому стремління розколоти село на продовольчому ґрунті зустріло на Україні величезні труднощі.

В Московщині політикою „комбедів“ село було остаточно розбите на нову сільську буржуазію (бувших „бідних“ із „комбедів“) і „середняків“. Нова сільська буржуазія стала кращою підпорою большевицької влади на селі. Дальша боротьба проти опозиції села була непотрібна. На Україні боротьба проти „комунізму“ продовжувалася. Тому большевики виходили з досить поверхової анальогії між Україною 1920—1 р.р. і Московщиною 1918 р. (єдина анальогічна риса — повстання там і тут) і гадали, що й тут вони досягнуть подібного ж розгрому опозиції через „комнезами“. Звичайно, найважнішим було инше: на Україні, в протилежність Московщині, ще було що грабувати.

Але замість „розгрому опозиції“, комнезами, як і слідувало чекати, ще різче поставили українське село проти російських большевиків. Коли в Московщині примусова „роскладка“ споживчих продуктів би́ла по кишені головним чином сільського „кулака“, то тут вона зробилася тяжким ненависним тягарем для всього взагалі селянства й особливо для біднішого „Роскладка“, яка торкається всіх продуктів споживання і фуражу, починаючи від хліба та соломи і кінчаючи медом, маслом, яйцями і т. д., охоплює всіх селян з хазяйством від одної десятини. Заможніші селяне мають можливість швидче і легше відбути свою повинність і вдихатися цієї нової татарщини. Незаможним селянам це трудніше. Тому, замість справжньої контр революції, „чека“

переповнені заложниками від біднішого селянства за невиконання „роздачки“. Коли і це не помагає, заложники розстрілюються.

У відносинах між російськими більшовиками і українським селом певну роль відіграв і національний момент. Більшовикам довелося присилати до „комнезамів“ всякий непотрібний і зайвий елемент з Московщини в ролі своїх агентів. Це все утворювало між населенням і напівмосковськими „комнезамами“ значно інші відносини, чим в Московщині.

Не дурно український комуніст А. Річицький пише :

„Комуністи України“ виярили повну нездатність підійти до українських працюючих мас, особливо селянських ; відносно останніх вони так чудесно себе поставили, що без надійної озброєної сили не сміли носа показати на село... Продовольча політика — заявляє він — не може на Україні відіграти такої ролі, як в Росії, бо тут вона швидче об'єднує селянство, а ніж розкладає його“ (курсив наш.)¹⁾

Але ціль оправдує средства. Не вважаючи на величезне противлення селянства російським більшовикам, ми бачимо, все ж удається забирати з України значну скількість споживчих продуктів. Це примушує їх, не вважаючи на „труднощі“, з особливою увагою насажувати „колективізацію“ сільсько-го хазяйства на Україні.

На ділі така „комуністична“ політика привела до повної руїни сільського хазяйства. В зв'язку з знищенням промисловости і постійними ревізіціями споживчих продуктів селянське хазяйство поволі втратило інтерес до дальшого розвитку сільсько-хазяйственої продукції, ізолювалося від всяких впливів з боку городських промислових центрів, распалося на ряд окремих хазяйств, які добувають продукти лише для власного споживання. Селянин почав засівати лише стільки, скільки йому необхідно для власних потреб. Він не хоче дурно працювати на органи більшовицької влади. Розуміється, це все страшно понизило сільсько-хазяйствену продукцію і послужило одною з найважливіших причин теперішнього голоду на Україні.

Самі більшовики про положення сільського хазяйства на Україні заявляють :

„Селянське хазяйство, переставши бути риночним, перетворюється помалу в хазяйство натурально-споживче, яке обслуговує виключно свої власні потреби... Селянське хазяйство стає не вигідним... Недосів приймає характер не випадкового факта, а характер органічного явища, що виростає на ґрунті роспаду всього народнього хазяйства... Замкнуте в самому собі, воно помалу відривається від всього народнього хазяйства в цілому... і рівняється по найнижчому підпадаючому типу дрібного нату-

---

¹⁾ „Червоний Прапор“. Київ, з 25 грудня 1919 р. і 29 січня 1920 р.

рального хазяйства. Більше нема сільського хазяйства, як єдиного організму, а є мільйони цілком самостійних і незалежних селянських хазяйств, що виробляють продукти виключно для власного споживання“.)

Який з цього вихід? На Україні, для російських большевиків, був і є єдиний: колективізація сільського хазяйства!

„Відновити соціальний зв'язок — продовжують вони — між цими окремими хазяйствами, сп'яяти їх в єдине ціле, підпорядкувати індивідуальне хазяйство всьому народньому хазяйству в цілому — в цім полягає основна задача всієї роботи земельних органів... Але цього не можна зробити без колективізації сільського хазяйства“.)

Так Україна, найменше придатна до „негайного комунізму“, особливо в сільському хазяйстві, обов'язково мусить, по волі московських „експериментаторів“, перейти через ту саму операцію і з тими ж результатами, які були досягнуті в Московщині. Для російських комуністів на Україні не існує навіть тих законів суспільного розвитку, що в Московщині. Раз це є в інтересах московського центру, то окуповану колонію можна різати яким завгодно, хоч би й тупим і дуже небезпечним для її організму ножем.

Ціль оправдує средства!

Така була остання ставка окупантів. З провалом її вони самі пророкували неминучий кінець „пролетарської революції“ на Україні. Мануїльський з приводу цього писав:

„Революція на українському селі може перемогти як організований рух с.-хаз. пролетаріату, який скупчує кругом себе селянську бідноту: як рух, утворюючий підпорні пункти, до котрих природно буде притягатися селянська маса... або цієї революції не буде... А буде стихійний дикий бунт проти всякої влади, буде бандитська різня. буде кошмар погромів, вирізання цілих містечок і городів; буде влада злочинців, випущених із повітових в'язниць, — одним словом буде національна „козацька“ ідилія із часів Гонти, Залізняка та Яреми Вишневецького“.)

Розуміється, нова ілюзія большевиків потерпіла фіаско. Ставка на українське село з усіма її атрибутами (масовими ревізіціями розстрілами і т. д.) викликала не „організований рух с. хаз. пролетаріату“ і не „скупчення коло нього селянської бідноти“, як цього бажав Мануїльський і другі, а як раз навпаки „національну козацьку ідилію“ часів Гонти та Залізняка, як цього треба було сподіватися. Бо помилковим являється погляд, ніби бідний селянин має інші класові інтереси, ніж заможний і що його класові інтереси і інтереси городського пролетаріату цілком совпадають. Предумовою успішної боротьби за соціалізм, насамперед, являється

---

1) Отчет Народного Комиссариата Земледелия за 1920 г. „Збірник Справоздань“. Курсив наш.

2) Там же.

3) Мануїльський. К вопросу об организации с.-хоз. пролетариата. „Коммунист“, N. 4. Июль 1920.

зисокорозвинена клясова свідомість пролетарської кляси. Такої свідомости не було і не могло буги на Україні ні у с.-хаз. пролетаріату, ні тим більше в убогім селянстві, з його дрібно власницькими інтересами.

Клясова свідомість взагалі виростає поволі. Ні декрети, ні терор не можуть прискорити її зростання. Вона виховується шляхом плянної активної участі мас в політичному життю, в вільному обміні думок між ріжними партіями і ріжними напрямками, в умовах вільного існування преси, свободи слова, зборів і т. д. Большевицька диктатура являється рішучим запереченням таких форм життя. В умовах совітського режіму, з жорстокою міжгромадянською війною, годі говорити про виховання клясової свідомости в дійсному розумінню цього слова. Навіть той сільський елмент, на який цей режім хотів спертися, був ним же самим знищений або в кращому разі різко поставлений проти большевицького „комунізму“. Багато сільської бідноти і с.-хазяйствених робітників перевішано і перстріляно селянами як бандитів та грабіжників. А самі „комнезами“ дійсно перетворилися в „підпорні пункти“, тільки не пролетаріату, який взагалі в с.-вітській республіці перестав існувати, як продукційна кляса, а здебільшого селян-продуцентів, ворожих до большевиків, або люмпен-пролетаріату (комітети „ледачих“, „паскудних“), що особливо виріс і в Московщині і на Україні на ґрунті знищення промисловости і відсутности заробітку, як для городського, так і для сільсько господарського пролетаріату.

Недаром Ленін в своїй останній промові, сказаній на зїзді політпросвітів в Москві, заявив :

„У нас пролетаріат, через війну і страшне знищення і руїну, де-клясований, себто вибитий з своєї клясової колії і перестав існувати, як пролетаріат... Оскільки зруйнована велика капіталістична промисловість, оскільки фабрики і заводи стали, пролетаріат зник. Він ніюді формально значився, але він не був звязаний економічним ко-рінням“.

Коли так сказано про цілу клясу пролетаріату, то тим більше це вірно відносно пролетарських і напівпролетарських елментів села. Всяка ж кляса, коли вона стає зайвою, коли не виконує ніяких користних для суспільства функцій, морально занепадає.

Соціалістична власть в Грузії, основана на демократії, зуміла зберегти, підняти свідомість і повести за собою не тільки городський і с.-госп. пролетаріат та сільську бідноту, але всю масу селянства. Большевицька власть на Україні, сперта на диктатуру і терор, безнадійно відвернула від себе широкі маси як робітництва, так і селянства. Мало того. Вона деморалізувала і багато винищила пролетарських і напівпролетарських елментів, особливо на селі.

Не дивно, що всі заходи большевиків спертися на спролетаризовану частину села скінчилися неудою. Політика большевиків, замість клясового розслоєння села, привела до певної нівеляції українського селянства. На Україні, в наслідок большевицького панування, утвоївся здебільшого однообразний тип середнього селянина, який витіснив, з одного боку, заможного куркуля, а з другого — безземельного наймита. Останній, в умовах знищення промисловости, після безконечних розділів землі і інвентаря крупних хазяйств, або сам „куркулізувався“, перетворився в „старательного“ хазяїна або одійшов в ряди люмпен-пролетаріату: зайнявся жебрацтвом, злодійством і т. д.

Таким чином, большевикам не вдалося переробити українського робітника і селянина. Завівши „комнезами“, вони самі утворили організовану опозицію проти себе або в кращому разі — „сперлися“ на сільський люмпен-пролетаріат і дуже близьку до нього по своєму характеру і поглядах зубожілу частину дрібного селянства, себто на той шар, про який Маркс і Енгельс в своєму „Комуністичному Маніфесті“ писали, що босяцький пролетаріат іноді втягається в революційний рух, але обставини життя більше схиляють його ставати на службу реакційних змов.

Інакше впливала політика большевиків на широкі маси українського робітництва і селянства в національному змислі. Наперекір волі большевиків, ця політика незмінно робила на них один вплив: виховувала в напрямі боротьби з окупацією, за власне, незалежне існування. Так було і під час ставки большевиків на українське село. Їх великий хист і уміння приспособлятися до всяких обставин не привели ні до чого. Не допомогли їм і хитроумні спроби помазати по губах українських „сепаратистів“ (ними й не ними вихованих), аби всякими способами заохотити їх до підтримки совітської влади на Україні, а головне — приспати в них швидко зростаючу антимосковську силу. Ні знаменита резолюція Центр. Комітету Рос. Комуни. Партії (в листопаді 1919 р.), яка „ще раз підтвержувала“, що ця партія „стоїть на погляді признання самостійної укр. соц. совіт. республіки“; ні дипломатичний лист Леніна (після відступу української армії і розгрому Деникина) до українських робітників і селян з заявою: „ми хочемо добровільного союзу націй без жадного насильства“; ні фарисейський наказ Троцького до рос. червоних військ (вступавших в третій раз на Україну), що, мовляв, „тільки український робітник і селянин має одинокое право управляти своєю власною країною“, а тому „хай живе совітська незалежна Україна!“ — ніщо не вплинуло на українські маси в бажаному для большевиків напрямі, не змінило їх різко негативного відношення до большевиків, не припинило і не зменшило їх активної боротьби проти окупаційної влади.

Всі заяви большевиків були порожніми, розрахованими на обман мас фразами. Все оставалося по старому. Прекрасні ідеї і принципи вони проголошували тільки декларативно, коли це було вигідно їм, як пануючій силі. На ділі вони йшли всупереч з цими ідеями і цими принципами.

Мануїльський не помилився. З провалом ставки на українське село т. зв. „соцістична революція“ на Україні мусіла закінчитися. Замість здійснення большевицького „раю“. Україна стала ареною „стихійного дикого бунту“ українських мас, але не „проти всякої влади“, як викручується Мануїльський, а іменно — і це цілком виразно — проти російської окупації взагалі (проти російських большевиків, проти Деникина, Врангеля), за свою, українську владу. Цей стихійний бунт, цей невпинний пожежар народних повстань не припиняється вже четвертий рік. То українські робітники та селяне дають, насамперед, „відставку“ російському „комунізмові“.

Українська революція з самого початку наочно розкрила дійсну, глибоку тенденцію українського суспільного розвитку. Це було сильне, непереможне стремління українського народу до творення власної держави. Ніколи з такою глибиною і ясністю не розкриваються сили і пружини суспільних організмів, як під час революцій. В такі часи народні маси здібні на чудеса, виявляють найбільше активності в творенню нових суспільних порядків. Відродження нації, коли воно справді почалося, коли найширші народні маси покликані революцією до активного політичного життя, не в силі убити жадні перешкоди. Навпаки, пробуджений рух ще сильніше підіймається в гору, ще більше набірає енергії та сили, щоби мсгутнім натиском прокласти шлях для свого дальшого розвитку.

Протибольшевицька боротьба українського народу заповнює собою весь окупаційний період української революції. Ця боротьба показує, що Україна знову опинилася в неволі, і що існуюча влада, як влада противна інтересам широких народніх мас і чужа їм, неминуче мусить упасти.

Троцький гірко помиляється, коли думає, що російська червона армія остаточно заволоділа Україною. В своєму докладі на засіданню Московського Совіта, у вересні 1921 р., він сказав, що на Україні опозиційний настрої проти совітського правительтва цілком пропав і що від недавнього ще величезного національного руху українських селян zostалися лише дрібні банди. Отже, слідуючи за логикою Троцького, можна сподіватись, що з знищенням „банд“ на Україні, від цього „величезного національного руху“ зостанеться тільки спомин. Але справа стоїть не так. Неудача оружної боротьби против російської окупації на протязі останніх років це тимчасове, скороминаюче. Що ж до „величезного національного руху“ українських се-

лян, то це факт величезного історичного значіння на Сході Європи. Це є один із чинників, який відіграє велику, може навіть рішачу роллю в прийдучих подіях, коли розпадеться держава новочасного „Івана Калити“ — „войовничого большевизму“.

Факт „величезного національного руху“ служить запорукою того, що ніяка сила не зможе наново закувати в кайдани розбудженого революцією українського народу.¹⁾

13. „Трудова республіка“ і „трудова монархія“, як результат впливів анархо-большевизму.

Большевицька окупація на Україні внесла зміни не тільки в матеріальне положення селянської і робітничої класи. Вона вплинула відповідним способом на саму ідеологію тих партій, що ці класи представляють. Найякніше ці впливи відбилися на ідеології партій, які виступають в ролі заступників інтересів селянської класи. І українські есери і українські монархисти („хлібороби-державники“) впади в новочасний, нав'язаний большевизмом утопізм: вони промовівають дуже „своєрідний“ метод відбудови української

1) Цей і попередні розділи були вже надруковані, коли вийшла посмертна брошура Розі Люксембург „Російська Революція“, написана ще в вересні 1918 року. В цій брошурі порушена національна справа в Росії і зокрема на Україні. Однак, влучно зkritикуючи большевицьку диктатуру, Р. Люксембург не виявила ні знайомства з національним рухом на Україні, ні глибини в трактуванні національної проблеми.

Р. Люксембург при складанні своєї брошури користувалась російською большевицькою літературою, яка їй була передана в тюрму в 1918 р. Цілоком зрозуміла її „поінформованість“ в українській справі і її заява, що український рух є „просто чудачство пари дюжин дрібнобуржуазних інтелігентів без найменшого коріння в економічних, політичних або духовних відносинах краю, без всяких історичних традицій. Бо Україна ніколи не складала нації або держави, без всякої національної культури, окрім реакційно-романтичних віршів, і не могла стати політичним тілом без подарованого їй „права народів на самоозначення“.

„Поінформована“ московськими комуністами Р. Люксембург писала це в той момент, коли українська книжка і газета, навіть під режімом російських кадетів — правителя Скоропадського, заливала український ринок; коли грандіозний розвиток української кооперації — кредитової, споживчої та продукційної — цілоком оправдав організаційний хист українських „інтелігентиків“; коли, як ми бачили, так глибоко в гущу мас пройшов вплив українських політичних партій, що навіть пізніша революція проти монархичного режіму на Україні стала можливою тільки під проводом української революційної демократії.

Марксистка Р. Люксембург забула, що всяку суспільно-політичну справу треба розглядати in Werden, в постійній змінності, а не в закам'єності, яка характеризує методи догматистів-метафізиків. Наскільки це важно, можна бачити на прикладі „духовних відносин“ на Україні: видний член рос. с.-д. партії, який жив до літа 1921 р. на Україні, в своєму листі до члена редакції „Соціялістичної Думки“ зазначає, що „через деякий час на Україні буде тільки українське культурне життя і, звичайно, соціал-демократія мусить на цей факт орієнтува-

держави в формі або „трудової республіки“ або „трудової монархії“.

В основі цих поглядів лежить заперечення демократії, як форми державного ладу. Українські есери пропагують „диктатуру трудового народу“. Українські монархисти розпинаються за „панування земельної аристократії“ (дворянства). Перші обмежують активну участь в політичному життю держави працюючими масами. Другі просто заявляють: „Без реставрації гетьманства не може і не буде існувати Україна... Основа і початок кожної нації це — земельна аристократія“.

І теорія „трудової монархії“ і теорія „трудової республіки“ — це є безсумнівно „одрижка“, з одного боку, утолійних традицій російської „самобитности“, а з другого — впливів зах.-європейського анархо-синдикалізму, наслідування ідей по суті реакційних, шкودливих для справи дійсного зволення українського народу. Тому необхідно на цих теоріях зупинитися.

тись“. І це, не вважаючи на „досвід большевизму з його централізмом, винищенням антикомуністичної української інтелігенції на селі і в городі, руйнуванням усіх національних організацій“. („Соц. Вестник“, № 21. Берлін 1921 р.).

Наскільки наївно оцінює Р. Люксембург „ідеалізм“ большевицького „Івана Калити“, видно з того, що, на її думку, національно-державні рухи на окраїнах Росії утворили, на шкоду революції й пролетаріату, самі большевики, особливо Ленін і Троцький, які „з доктринерською впертістю завсїгда проклямували лозунг „права націй на самоозначення“, котрий для Р. Люксембург являється „голою дрібно-буржуазною фразеологією“... Сучасні національні рухи на території бувшої російської імперії — це, на думку Р. Люксембург, „замаскований похід контр-революції“.

Погляди Р. Люксембург на самоозначення народів не представляють нічого нового. Їх абстрактність і помилковість доказана ходом історії останніх років. Р. Люксембург належала до соціал-демократії Польщі й Литви і, як відомо, виступала також проти незалежності Польщі.

Що до українських „історичних традицій“, то згадка Р. Люксембург про це тільки показує повне незнайомство її з історією українського народу, яка пройнята духом революційної боротьби народніх мас проти феодальних порядків. Коли згадано про „історичні традиції“, які для соціал-демократії мають як найменше значіння, бо при їх допомозі буржуазні політики часто виправдують те чи инше сучасне насильство „історичною необхідністю“, то, не кажучи вже про зруйнувану татарськими ордами старокиївську державу, в XVII столітті революційним шляхом була створена українська незалежна козацька держава. Самостійне існування цієї держави було знищене, після довгої боротьби, сусідами України — Польщею та Московією. Аж до Катерини II приділена до Росії частина України зберегла автономію. З скасуванням автономії, на Україні укарами російського правління було поширено кріпацтво, в його жорстокій формі, на московський зразок, а землі та села українського народу роздаровувалися фаворитам Катерини II. З тим більшою силою, з вибухом цієї революції, український народ знову взявся до творення своєї незалежної держави.

а) „Трудова Монархія“.

І теорія „трудової монархії“ і теорія „трудової республіки“, в своєму надмірному утопізмі, ні в чім не уступають одна другій. Але класові мотиви першої є простіші і „реальніші“: українська земельна аристократія, що тепер лише „самоозначується“, ніяк не може собі уявити існування української держави без свого хоч би й тимчасового панування. Тому, по своєму реагуючи на сучасні обставини на Україні, вона творить ідеологію, яка б відповідала її класовим інтересам.

В чому суть теорії „трудової монархії“ ?

„Як ідеальну доскональну форму правління — заявляє п. Кочубей — можна прийняти лише форму монархії абсолютної. Але (тому, що немає відповідної особи і через великий розмір української території, як думає п. Кочубей), її досягнути майже неможливо... Так само — продовжує він — ми не можемо погодитись і на монархію конституційну, в основі якої лежить поступенне обмеження прав монарха, через перехід належних йому суверенних прав до парламентів — установ демократичних — тому, що ми заперечуємо демократії право до виконання верховної влади... Бажання доповнити недостачі абсолютної монархії і поділити з монархом ті тягарі які для нього одного були б через силу, повинно лягти першою цеглиною в основу Трудової Монархії. До такої монархії інстинктивно завжди змагає маса. Бажання захопити владу, бажання її виконувати для мас не природне — вони занадто заклопотані буденним, життєвим.“¹⁾

„Український союз хліборобів-державників — говорить далі в статуті цього союзу — хоче утворити таку форму держави, яка б спіралась на природні і сталі угруповання людей внутрі нації: на матеріально продуктивні, трудові класи... Вища і трітій форма державности, оперта на сталій і природній силі автономних класів і автономних Земель, може бути збудована при умові: а) самоорганізації кожної класи і кожної Землі в один суцільний і здоровий політично-економічний організм; б) при об'єднанні всіх класів і всіх Земель сталим і єдиним принципом національної і державної єдності, персоналіфікованим в особі незмінного і невибраного Голови Національної Держави, .. єдиного для всіх і поважаного всіма Маєстату Нації і Держави. Такою формою державности єсть Трудова Монархія... Тільки одна Трудова Монархія в стані довести до компромісу між класами і Землями во ім'я єдності та спільности Нації: Держави; об'єднати в одну органічну, національну і державну цілість всі поодинокі автономні класи і автономні Землі“ (Там же, ст. 261—262. Курсив наш). „Гетьманство — додає п. Липинський — як верх піраміди коронує собою труд цілої Нації, зорганізований в класових трудових установах всіх клас“. (Там же, ст. 41. Курсив наш).

На які класові сили має, головним чином, спертися „трудова монархія“ ?

„Українська матеріально непродуктивна інтелігенція — заявляє п. Липинський — показала себе до політичної праці абсолютно нездатною... Здекласованій, матеріально непродукуючій інтелігенції — тоді, коли вона береться за політику, — бракує при за все спільного економічного інтересу... Політикуюча інтелігенція живе з політичного розби-

¹⁾ Збірник „Хліборобська Україна“, ч. II, III. і IV. Відень, 1920—1921, Стор. 124—125. Курсив наш.

вання і роз'єднання нації. Думати, що біля неї зорганізується і об'єднається в одно тіло вся нація — абсурд...

Тільки українська кляса хліборобська — продовжує п. Липинський — в стані власною силою і власним авторитетом політично організувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тобто створити Українську Державу і Українську Націю... Без останків як по московленого так і спольщеного українського дворянства не може бути сотворена нова хліборобсько-селянська державна провідна верства, не може бути об'єднана нею хліборобська кляса, а значить не може бути об'єднана і зорганізована Українська Держава... Дворянство українське само без селянства не збудує Української Держави й Нації, але хто знищить тепер послідню горстку українського дворянства, той не тільки не збудує Української Держави, але знищить разом знов на цілі століття Українську Націю“ (Там же, ст. 7—8 і 10 і 14).

В який спосіб українська хліборобська кляса може бути зорганізована політично?

„Система рад (совітів) — пише знову п. Кучубей — найлучше забезпечення інтересів кляси. А політичні й зовсім по своїй суті реальні кляси мусять виконувати управління державою за допомогою такого органа, який би цілком відповідав їх світогляді... Тому вибори мають бути основані не на довільних географічних округах, як то буває при парламентарному устрою, а на реальній основі клясових інтересів, тобто на природному клясовому поділі мас... Тільки таким шляхом можна запобігти такій згубній для вислову волі передвиборчій політичній агітації й осягнути гарантію, що вибрана особа не тільки розуміє, але й сама має спільні з виборцями інтереси, іншими словами — сама приналежна до кляси...

Нема партій, єсть кляса — продовжує п. Кучубей — ось гасло і суть другої російської революції. Ось у чому лежить її всесвітнє значіння. Розгортається нова сторінка історії. Знищення партій, поворот до клясів“. (Там же, ст. 127 і 133. Курсив наш). Не охлократія і не демократія, а „клясократія“, по словах п. Липинського, повинна лягти в основу „панування і правління аристократії продукуючих клясів“.)

Такий метод державного будівництва проповідують українські монархисти. Маємо ідеологію суспільно-політичного устрою майже епохи феодалізму. Правда, ця ідеологія сильно розведена, замаскована думками, взятими головним чином із теорій зах.-європ. а н а р х о - с и н д и к а л і з м у. Не даром п. Липинський так охоче цитує відомого французького синдикаліста Ж. Сореля, автора „L' Avenir des syndicats“. Вся основна ідея „трудої монархії“ в виді якогось дивного добровільного союзу, з одного боку, „трудоого монарха“, „єдиного для всіх і поважаного всіми“, а з другого — „об'єднаних“ коло нього „всіх автономних клясів і автономних Земель“ є не що інше, як підмальована на свій лад ідея старого анархізму про суспільний договір. Ще Прудон проповідував, що в основу суспільної організації повинна лягти ідея договору. Ця ідея лягла і в основу новочасного синдикалізму, під вплив якого безперечно підпали ідеологи теорії „трудої монархії“.

1) „Хліборобська Україна“, ч. V. і VI., Відень 1921, ст. 65.

Особливо ясным наслідуванням синдикалізму являється так зв. „клясократія“, тобто організація суспільства тільки на економічному, чисто професійному ґрунті, на якій будується вся теорія „трудової монархії“. Синдикати — це самостійні професійні організації, цілком відокремлені від партій. Кожний синдикат об'єднує робітників лише даної професії. Всі синдикати об'єднуються в конфедерацію синдикатів. Інтелігенція не може брати участі в синдикатах. Самий синдикалістський рух з'явився в значній мірі як реакція і протест против участі інтелігенції в робітничому рухові. Синдикати не визнають за партіями керуючої ролі в діяльності робітництва і ставляться негативно до участі в парламентах.

В основі синдикалізму лежить позичене в анархистів заперечення „політики“. По цій теорії клясова боротьба, в цілях повалення капіталістичного ладу, повинна вестися виключно на ґрунті економічному, через професійні робітничі організації, через синдикати, биржі праці і т. д. „Революційний“ синдикалізм, як його називають самі синдикалісти, бачить в синдикатах головний засіб визволення пролетаріяту. Синдикати повинні служити знарядом чисто пролетарської позапарламентарської боротьби, яка має виявлятися в прямій безпосередній акції (*l'action directe*).

Ідеологи „трудової монархії“, звичайно, ставлять собі цілі, які не мають нічого спільного з визволенням пролетаріяту. Взагалі теорія „революційного“ синдикалізму використовується ними лише остільки, оскільки їм вона необхідна для обоснування їхнього негативного відношення до сучасної демократії. Вся аргументація п. п. Липинського, Кочубея і инш. проти демократії, парламентаризму, політичних партій, інтелігенції і т. д. — це аргументація, яка безпосередно взята у анархо-синдикалістів. Але в дальшому цілі тих і других діаметрально розходяться: синдикалісти виступають проти парламентаризму і політичних партій з метою скоршого досягнення соціалізму, українські монархисти використовують ці самі ідеї в своїх вузько-клясових інтересах, аби встановити на Україні режим феодалної аристократії.

Даремно ідеологи „трудової монархії“ маскують себе фразами, що вони „далекі від думки повернути колесо світового розвитку в инший бік“, що вони бажають „створити нову монархію“, а не монархію „в її минулих, виродившихся формах“, що „кожний національний державний лад мусить відповідати внутрішнім соціальним взаємовідносинам“ і т. д. Факт, що, вдягнувшись в псевдо-революційну одягу, вони хочуть накинути українському народові такі форми суспільно-політичного життя, які давно вже виродилися і цілком не відповідають сучасним відносинам на Україні. Вони проповідують більш, ніж абсолютизм: їх „трудо-

ва монархія* скорше наближується до середньовікової ст а нової монархії. Абсолютна монархія відповідала більш розвиненій стадії феодальних відносин. Станова монархія здебільшого була переходовою формою від чистого феодалізму до абсолютизму.

Тільки при становій монархії існували такі порядки, які хотять завести українські монархисти, хоч вони й стоять за скасування станів в їх політично п авному значінню. Станова монархія — це різко аристократичний тип політичного устрою. Пануючою клясою являється тут земельна аристократія — дворянство. Монарх обмежений в своїй власти. Васали феодального монарха „ділили з монархом ті тягарі, які для нього одного через силу“. Представництво пануючих двох станів — земельної аристократії та духовенства (*états généraux* у Франції, *Stände* в Німеччині, шляхетсько-клерикальний сойм у феодальній Польщі) диктувало свою волю середньовіковому „трудовому“ монархові аж поки він, з допомогою новонародженої буржуазії, не зломив самоволі шляхти-дворянства і не запанував у державі, як абсолютний повелитель, при помочі єдино йому підлеглої бюрократії. В своїй особі феодальний монарх об'єднує автономні васальні „землі“ і поділене на стани і ще не знайоме з боротьбою політичних партій населення країни.

Хіба не це саме проповідують оборонці „трудової монархії“? Українські монархисти забувають лише одно: в їх програмі нема пункту про знищення капіталістичного способу продукції (за відновлення якого на Україні взялися тепер навіть самі большевики) і про поворот назад до старого натурального хазяйства. А без цього завести на Україні „трудову монархію“, обперту на „знищенню партій і повороту до клясів“, — це була би спроба оживляти мерця, яка не по силі ніяким „чорним магам“ з під стягу українських реакціонерів.

Відкидаючи стани в їх формально-правному відношенню, українські монархисти, своєю теорією „клясократії“, фактично проповідують станову організацію суспільства, яка в сучасних умовах являється нездійсненою утопією. Організуючи „кожну клясу в суцільний політично-економічний організм“ це значить поділити суспільство на стани. Стан це є відмежована, замкнена, нерухома частина суспільства, яка виконує певну економічно-суцільну функцію в феодальній державі, має точно означені права й обовязки. Стани в феодальній державі закріпачені: селянин до землі і податків, шляхтич-дворянин до військової служби (в феодальній Україні козацтво), міщанин до міста і до цеху. Перехід із одного стану до другого і від професії до професії надзвичайно утруднений. Приналежність до стану означається походженням члена суспільства. Цей принцип робить стан кастою.

Противно, в умовах капіталістичного способу продукції, про приналежність до класи вирішає виключно економічне положення даного члена суспільства. Тут вічний рух і зміни. Вчорашній пролетарь сьогодні зробився капіталістом, він self-mademan. Мільонер, в наслідок нещасливих комерційних операцій, руйнується і обертається в пролетаря, „бувшого чоловіка“. Тому, з упадком натурального хазяйства, замість політичної боротьби станів або клас, стає можливою лише боротьба партій. В умовах капіталістичного розвитку неможливо, напр., об'єднати в одну політичну організацію класу капіталістів фінансових, торговельних і промислових, хоч вони, разом з класом великих землевласників, мають серед інших буржуазних верств найбільш виразні класові інтереси. Ще більше нездійснима задача — збити в одну політичну організацію селянство з його поділом на заможних, середніх і бідніших, з його проміжучочними групами, які хитаються то в сторону власників, то в сторону робітників, не маючи ясно виражених класових інтересів.

Сучасна політична організація не в стані охоплювати всіх членів тої класи, інтереси якої вона бере в основу своєї діяльності. Неоднаковий розвиток класової свідомості стоїть також цьому на перешкоді. В той час, як станова свідомість набувається самим фактом приналежності до певного стану, класова свідомість пробуджується тільки за допомогою певної освіти і пропаганди. Тому сучасна партія завжди менша тої класи, інтереси якої вона заступає. Навіть в високорозвинених країнах далеко не всі члени даної класи мають класову свідомість і належать до партії, яка заступає їх інтереси. Так в межах одної і тої ж класи стає можливим існування кількох політичних партій і навпаки, в одну партію можуть входити члени різних класів. І ніякі „клясократичні“ теорії не в силі змінити такого природного, для сучасних умов, положення на якийсь інше.

Це положення послідовно впливає із сучасного товарного способу продукції, який знищує поділ на стани і вносить величезну диференціацію в суспільство. Всі дотеперішні старання буржуазних кругів розмежувати суспільство по станово класових ознаках приводили лише до цензового виборчого права. Але ніколи ці змагання, в умовах капіталістичного розвитку, не мали своїм наслідком ні „знищення партій“, ні тим більше — „повороту до класів“.

Так саме, в сучасних умовах, тільки реакційний буржуазний політик може ставити собі задачу: „довести до компромісу між класами, об'єднати в одну органічну національну і державну цілість всі поодинокі класи“. Об'єднати, примирити класи, тобто припинити класову боротьбу — це задача, якої не ставлять собі навіть утопісти-синдикалісти, бо

Клясова боротьба являється одною з головних двигачючих пружин в розвитку сучасного суспільства.

Правда, українські монархисти заявляють, що вони не є прихильники „соціального миру“, а стоять за „отверту боротьбу“. Такий суперечний погляд на клясову боротьбу пояснюється просто: українські монархисти являються наслідувачами не тільки ідей старого анархізму про добровільний суспільний договір. Їх „отверта боротьба“ разом з „компромісом між клясами“ основані на повному покаліченню теорії клясової боротьби, під впливом, з одного боку, зах.-европ. анархо-синдикалізму, а з другого — російського більшовизму. Про дійсну клясову боротьбу вони не мають поняття.

„Всяка клясова організація — каже п. Липинський — єсть організацією творчою, будующею, а не так, як демократія, руйнуючою“... Тому „внутрішня клясова боротьба, що її українські більшовики приносять у націю з собою, для нас зовсім не страшна... Боротьба клясова розпочалась з хвилиною, коли розпочалась сама цивілізація: коли з людської кочовничій громаді знайшовся перший розумний, сильний і працюючий чоловік, що взявши добру палицю в руки, позганяв своїх товаришів із гиляк, на яких вони, живучи з дня на день і лускаючи „семушки“, гойдались... Боротьба між обуреною за таке насильство громадою й отим сильним, розумним, працюючим чоловіком була першою й з того часу вже вічною клясовою боротьбою.

І з того часу, хоч ота перша примітивна палиця прибрала інші форми, але суть клясової боротьби лишилась вічно та сама... Під впливом соціальної революції сильні люде або відроджувались, набірали нових сил і далі працю людської громади організували, або, як що вони були вже зовсім нікчемні, гинули, а їх місце займали зараз же найсильніші з поміж революціонерів-працьовників, що ту саму палицю в свої руки брали й так само далі людську працю організували й плоди її охороняли...

Спинний хребет кожної державної організації — армія — додає п. Липинський — твориться силою — монархичними, коли ж монархія в даний мент неможлива — то аристократичними, хоча б навіть більшовицькими — диктатурами... У нас такою аристократичною революційною організацією могла б була стати стара Революційна Українська Партія, коли б згодом вона радикально не здемократизувалась“.¹⁾

Клясова боротьба, в представленню українських монархистів, — це боротьба народніх мас проти „насильства сильного, розумного і працюючого чоловіка“, тобто проти диктатора „з палицею в руках“. З цього насильства „розпочалась сама цивілізація“. За допомогою тільки „монархичних“ або „навіть більшовицьких диктатур“ можна й надалі „спинний хребет“ кожної держави творити і взагалі „людську працю організувати і плоди її охороняти“. Впливи російського більшовизму ясні: монархичному почуттю українських революціонерів занадто імпоує тверда „палиця“ московських диктаторів. Не даром Каутський називає теперішній російський більшовизм „Фигювим листом абсолютизму“.

¹⁾ „Хліб. Укр.“, ч. 1, Відень 1921. Ст. 39, 50, 51.

Разом з „радянською“, „трудовою“ організацією суспільства, українські монархисти, під впливом анархо-большевізму, придумали своєю теорію класової боротьби при допомозі диктаторської „палиці“ в руках „сильного чоловіка“. Розуміється, такого „чоловіка“, в умовах революції, вони теж назвали по своєму: не просто „монархом“, а „трудовим монархом“. Таким чином, під видом „нового“ державного устрою ідеологі „трудової монархії“ зготували державно-політичну систему, оберту на цілком „примітивну палицю“, тільки прибрану в анархо-большевицькі, замасковані форми.

Але перехід України від натурального хазяйства до вищих капіталістичних форм продукції і в городській промисловості і в сільському хазяйстві є фактом. Цій новій стадії економічного розвитку українського народу повинна відповідати і дійсно нова форма політичного устрою. Основою її має бути сучасна демократія.

В. Белінський ще в 1848 р. писав про Росію:

„Тепер ясно видно, що внутрішній процес громадського розвитку в Росії почнеться не раніше, як з тої хвилини, коли російське дворянство перетвориться в буржуазію“. (Лист до Анненкова).

Знаменитий критик бачив для російського, в тому числі й для українського суспільства шлях до поступу в такому устрою, який відповідає не середньовіковому суспільству, з його феодалним дворянством, а — сучасному капіталістичному, виразником якого являється клас буржуазії. Українські монархисти поступають цілком инакше. Вони як раз домагаються керуючої ролі для дворянства, тобто стоять за такий устрій, який би гальмував розвиток українського суспільства. Під покришкою зкалічених ідей „революційного“ синдикалізму та большевізму вони проповідують панування „останків помосковленого і зпольщеного українського дворянства“. Без цих останків „не може бути об'єднана і зорганізована українська держава“ і хто знищить ці „останки“, той „не тільки не збудує української держави, але знищить на цілі століття українську націю“. Одночасно з цим заявляється, що „кляси аполітичні“ і що „бажання захопити владу і її виконувати (себто бажання керувати своїм власним життям — І. М.) для нас не природне“.

Більшою ясності не треба! „Трудова монархія“ це чистісінька феодальна олігархія. В основу відродження нації і держави кладеться панування „горстки останків“ українського дворянства, на чолі з „трудовим монархом“. Маса ж нації — це гарматне м'ясо, вони „аполітичні“ і для них „неприродно“ самим брати участь в вирішенні своєї долі.

Хоч українські монархисти вдяглися в підмальовані большевізмом „формули“ „революційного“ синдикалізму

але, замість його утопії будучого,¹⁾ вони творять утопію давнього минулого. Навіть ідею синдикалістів селекціонування робітників (виділення його крашких „аристократичних“ елементів), шляхом натурального підбору в синдикатах „вони використовують по своєму: за такий „кращий“ елемент не тільки для кляси українського селянства, але й для всієї української нації вони з гори проголошують „останки українського дворянства“.

Гарне наслідування „революційного“ анархо-більшевизму!

І ця явна реставрація феодального рабства, крім перекручених синдикалістсько-більшевицьких ідей, прикривається ще фразеологією національно-політичного романтизму: традиції українського гетьманства минулих століть беруться за основу українського монархізму.

„Єдиною основою, — заявляє п. Липинський — на якій може відродитись українська нація і зорганізуватись українська держава, єсть наша державно-національна традиція, звязана тісно з традицією гетьманства... Хто хоче воскресити, відродити Україну, той мусить реставрувати Гетьманство... Жадна нація не усвідомлювалась, не ставала нацією в дорозі демократичного плебісциту, демократичної, політичної і літературної агітації і демократичних установчих зборів.. Всі великі історичні європейські нації перейшли через фазу персоніфікації вродженого їм містичного ірраціонального почуття нації в образі так само містичного, так само ірраціонального по своєму походженню монархічного державного ладу...

І наша нація, як що вона має стати нацією, мусить перейти через стадію персоніфікації свого містичного ірраціонального, стихійного почуття національної індивідуальності в особі репрезентуючого цю національну індивідуальність Голови своєї національної Держави Ми досі не розвинулись в націю через те, що підчас Руїни знищили свою козацьку монархію... Без здобуття Українського Гетьманства — Монархії — в формі Монархії Трудової, яка найкраще відповідає нашій сучасній соціальному відношенням — ми навіки останемось нацією недорозвиненою, нацією в літературі, нацією — калікою...

Без реставрації й завершення Гетьманства не може і не буде існувати Україна. Тільки після здійснення, розвитку, апогея і натуральної смерті Гетьманщини може прийти якийсь інший державний і соціальний лад. Без здійснення Гетьманства всякий інший лад, що прийде на Україні, не може бути і не буде ладом національно-українським. Кожна нація має тільки таку традицію, яку вона сама собі в своїй історії втворила. Кожна нація може мати тільки таку форму національно-державного ладу, який з цієї традиції виростає і на який цієї традиції вистарчає“. („Хліб. Укр.“, ч. II—IV., ст. 23—24, 31—32, 35. Курсив наш).

Отже без реставрації українського гетьманства нема шляхів для відродження української нації і держави. Це основний лозунг ідеологів „трудової монархії“. Вони хо-

---

¹⁾ Утопізм синдикалістів в тому, що вони ставлять своєю ціллю передачу засобів продукції у власність синдикатів (професійних союзів). Цим синдикалізм близько стоїть до анархістського „комунізму“. Соціалісти-не синдикалісти, навпаки, домагаються передачі засобів продукції у власність цілого суспільства.

тять повернути життя українського народу назад, по с в о є м у. Суспільний розвиток повинен йти не так, як цього вимагають дійсні потреби життя, а так, як цього хочять вони, заступники „останків“ українського дворянства. Неначе національно-державне життя можна успішно будувати на підставі своєї лише волі і своїх бажань, хоч би й маючих приклад в традиціях минулого. В основі розвитку суспільного життя лежить не індивідуальна воля і не та чи инша національно-політична ідея або традиція, а непереможні закони розвитку самого суспільства.

Форми політичного життя повинні відповідати розвиткові продукційних сил даної країни. Коли монархичний образ правління відповідає феодальному ладу і в цих умовах об'єднує, хоч би й чисто механічно, аморфні маси нації, то з упадком натурального хазяйства і з розвитком капіталізму ця форма політичного устрою стає в суперечність з вимогами життя. Замість станової і абсолютної монархії життя висуває тут принцип демократії. Замість примітивно-патріархальної персоніфікації національної ідеї в особі монарха, ця ідея набирає тепер особливого і значно більшого значіння та сили через культурне піднесення і притягнення до політичного життя широких мас народу. Нація-конгломерат, сирий безсловесний матеріал в часи існування феодальної і абсолютної монархії, тепер стає нацією дійсного об'єднання народних мас на ґрунті широкої демократії.

Великі європейські нації вийшли на арену незалежного державного існування в такі часи, коли розвиток продукційних сил ще не йшов далі примітивних форм натурального хазяйства. Тому ці народи перейшли через фазу „персоніфікації почуття нації в обраві монархичного державного ладу“. Вони перейшли повний цикл клясичних форм політичного життя, які відповідають феодальним умовам. Але ціж самі народи, з розвитком капіталістичного способу продукції, мусіли перейти через „чистилищний огонь“ буржуазних революцій і стати на шлях демократичного розвитку. Як переходова форма від феодалізму і абсолютизму до демократії в багатьох країнах Європи повстала так зв. конституційна монархія. Законодавча власть при цій формі правління поділена між монархом і органами народного представництва — парламентами.

Українські монархисти забувають, що як раз напівфеодальні відносини в Росії і на Україні викликали цю революцію. Тому даремно режим минулих, виродившихся форм правління вони хочуть знову накинути українському народові. Нема сил, які б могли вернути українську націю до старих, дореволюційних відносин.

Культурний і національний романтизм відограв велику роль в історії цілого людства. Ні одна ідеологія, що мала місце в історичному розвитку тих чи інших народів, не за-

гинула цілковито і не залишилася без дальших впливів на їх життя. Але всі ці захоплення своїм давнім мичулим ніколи не приводили і не можуть привести до відновлення відживших форм суспільного життя.

Кожний народ є індивідуум, який не повторюється. Кожна нація має такі форми суспільно політичного устрою, які відповідають конкретним умовам її існування. Але цей устрій в різні часи буває різний, бо „історія є безперервна зміна людської природи“ (Маркс). Так і нація не є щось незмінне. В процесі свого розвитку вона вічно, безнастанно міняється. Це живий організм, котрий підлягає загальним законам суспільного розвитку. Він чутливо реагує на всі зміни і в своєму внутрішньому і в загально людському розвитку і під впливом цього творить свої індивідуальні, найбільше до нього пристосовані форми життя. Тому і традиції минулої української історії, звичайно, не можуть залишитися без відповідного впливу на сучасну боротьбу українського народу. Тільки ці впливи залишаються в впливами. В найкращому разі вони можуть стати поверхньою одежею по суті цілком новочасних форм життя, але ніколи не приведуть до повернення назад відживших форм суспільного ладу.

Протягом періоду від Хмельницького до сучасної революції в українському суспільстві відбулися величезні внутрішні зміни. Українська нація придбала новий зміст, широкі маси народу пробудилися політично. Держава епохи Хмельницького мала ще всі ознаки патріархально-самодержавного режиму. Вся політика переводилася з гори. Окрім нечисленого по кількості реєстрового козацтва (шляхетська українська демократія) широкі маси народу, в тому числі й селянство, були усунуті від активного політичного життя. Тому їм бракувало скільки-будь ясної політичної свідомості. Ідеологічними мотивами їх боротьби з зовнішніми ворогами були, головним чином, мотиви релігійно-династичного характеру.

Не даром про Руїну, що настала після Хмельницького, В. Антонович писав:

„Руїна залежить дуже помітно від молодого розвою народу: у нього було доволі енергії, але не було ідеалів. Скинувши те, що було для нього погане, нарід не знає, як збудувати собі те, що для нього потрібне, не уміє навіть висловити, чого власне бажає. У нього де-не-де просвічують іноді інстинкти, але зовсім бракує ясного ідеалу.“¹⁾

Зовсім інше представляє собою українська нація тепер. Революція застала український народ в інших і економічних і соціальних умовах, ніж ті, в яких він опинився колись в російській неволі. Основі тодішнього феодального

---

¹⁾ В. Антонович. Вкладки про козацькі часи на Україні. Чернівці, 1912. Стор. 139—140.

устрою: церковно-релігійні, династичні і станові, разом з натуральним хазяйством, zostалися знищені розвитком капіталізму; революція ще більше довершила цей процес. Ні оборона православної віри і церкви, ні містичне захоплення „Масстатом Нації“ тепер не можуть бути мотивами боротьби за українську державу. Таким мотивом тепер є і може бути тільки революційне стремління до визволення українського народу, тобто національно-політична ідея в її сучасному значінню.

Ця ідея являється характеристичною рисою тільки сучасної боротьби українського народу. В часи минулої козащини цього не було. Не даром в тодішній добровільній злуці України з Московщиною не малу ролю відіграло єдинство віри у Росіян і Українців. Тепер, навпаки, ґрунтом для співпраці лівих українських кругів з большевицькою Московщиною являється тільки соціально-політичний зміст тих лозунгів, під якими борються російські большевики. Більше того. Ми бачили, в ході революції, ці лозунги хвилево потягли за собою навіть широкі маси українського народу. Це є найкращий доказ народження, під впливом капіталізму і революції, новочасної української нації з кличем: „все для народу і через народ“.

До упадку феодалізму, ні одна ні велика ні мала нація в масі своїй не могла „освідомлюватися“, не могла пройматися глибокою національною свідомістю не тільки в дорозі демократичного життя, а й взагалі. Нація, з її справжньою внутрішньою культурною і соціально економічною єдністю, в ті часи не існувала. Маса народу, в тому числі селяне, стояли в стороні від державно політичного життя: при пануванні продукції лише для власних потреб вони ще не були заінтересовані матеріально в існуванні єдиної сильної нації, не були тісно об'єднані ні економічно, ні культурно. Тому стремління до активного політичного життя для них в ті часи було дійсно „не природне“. Початок існуванню нації, як свідомого об'єднаного цілого, поклала велика французька революція. Конституція 1789 р. вперше виразно проголосила: „повна суверенність належить нації“.

Витворений революцією у Франції новочасний республіканський і демократичний лад мав величезний вплив на демократизацію життя, як в Європі так і в цілому світі. Чим далі, тим дужче ідея демократії охоплює також нації ближчого і далекого Сходу Європи. На Заході епохою національної держави було 19-те століття. В Австрії, на Балканах, в Росії буржуазно демократичні рухи почалися лише в 20 му віці. З великою силою тепер ці рухи починаються в напівколоніальних країнах: Турції, Персії, Індії, Китаї. Але й в цих країнах давнього феодалізму і деспотизму тільки сучасна національно-політична ідея, а не „персоніфікація почуття нації в образі монархічного ладу“ стає лозунгом боротьби

за своє національно-політичне відродження. Тим більше це відноситься до таких націй, як чеська, грузинська, ірландська, естонська, латишська та інші. Ні одна з них, в сучасних умовах, не буде своєї держави на „містичних“ традиціях свого минулого, хоч і Чехія і Грузія мали в минулому своїх національних королів, своїх царів, а ірландці мають ще й досі „поанглійшених“ ленд-лордів. Це не мішає ірландцям „бойкотувати“ своїх ренегатів, і вони не плачуться на те, що загине ірландська нація, коли „горстка останків“ ленд-лордів не вернеться панувати над незалежною ірландською республікою.

Тільки передові країни показують шлях для розвитку більш відсталим. Тому даремно українські монархисти нам кажуть :

„Народ, в якому 90% не знає письма, не можна національно освідомити демократичними „метеликами“, „видавництвами“ і партійними „лозунками“. Кожний національний державний лад мусить відповідати степені стихійної національної свідомості нації, степені її культурного розвитку“. (Липинський, „Хліб. Укр.“, ч. II—IV, ст. 25).

Жалкі слова, хаоактерні взагалі для консерватизму і реакції! Спочатку заспокоєння, а потім реформи. Спочатку культурний розвиток і національна свідомість і тільки після того „якийсь інший державний і соціальний лад“, а тим часом нехай буде панування поміщиків. Всім відомо, до якого культурного, політичного і соціально-економічного застою приводить політика „високого“ покровительства і „дворянської“ опіки над масами...

По думці українських монархистів, українська нація обов'язково повинна сама перейти всі стадії в розвитку політичних форм життя, починаючи з самої найнижчої, тобто так само, як це було в життю інших „великих“ народів. Инакше, лякають вони, ні української нації ні держави не буде. В приватному життю тільки шарлатани беруться повернути суєвірним людям їх минулі періоди життя. Нема сумніву, що такий же самий успіх чекає українських „трудових“ монархистів в їх стремлінню повернути українське суспільство в первісну стадію несвідомого, напівбрабського існування.

Але утопісти української реставрації мають своє спеціальне поняття про суть нації і способи державного будівництва. Всяке інше розуміння, яке розходиться з їхнім, вони представляють як руйнуюче і непатріотичне. І це зрозуміло: вузько класові інтереси „земельної аристократії“ вони кладуть в основу всього свого думання, роблять його своїм національним ідеалом. „Земельна аристократія — жалібно заявляють вони — ще ніколи на Україні не правила і не панувала“¹⁾. От в чому захований головний секрет теорії

¹⁾ Липинський, „Хліб. Укр.“, ч. V—VI, ст. 67.

„трудової монархії“! Краше старий порядок, ніж панування демократії! Краше „трудова монархія“, „знищення партій і поворот до клясів“, ніж залишитися на завжди без панування „земельної аристократії“! Тому то для піднесення масам такого „національного“ ідеалу вони примушені підмальовувати, позолочувати свої думки історичними споминами, бо інших політичних, етичних або наукових доказів в оправдання своїх занадто „патріотичних“ стремлень їм годі знайти!

Коли ще політичні прихильники історичного романтизму можуть безплотно плакати за тим, що епоха Хмельницького не створила української держави, то це має деякі підстави і в історії і в сучасній натурі цих романтиків з їх теорією „трудової монархії“. Окрім зовнішніх причин (несприятливе географічне положення — сусідство з степом та сильними по тодішньому мілітарними державами — Польщею і Московщиною) соціяльні сили українського народу за Хмельниччини і Руїни були ослабі для самостійного творення сильної феодально гетьманської держави. І недорозвиненість тогочасної козацької аристократії і примитивність тодішнього руху українського селянства не могли вміститися в киплячому мдрі тодішньої революції, і це давало привід до вмішування чужих держав. Але тепер соціяльні сили України переросли умови феодального і абсолютистичного ладу, і не „трудовим монархістам“ братися „представляти“ українську націю.

Вже гетьман Мазепа, більше як двісті літ тому назад, зустрівся з непереможними труднощами утворення сильної аристократичної української держави. Вся його діяльність, протягом 2 літ, була направлена на витворення в українському суспільстві міцного упривілейованого стану. Мазепа бачив зразок для організації тогочасної України в сусідніх державах, Польщі і Московщині, з їх монархом і аристократією, яка підпирала монарха. Він вважав, що Україна може стати незалежною лише при умові організації її по такому самому типу. Але, працюючи в цім напрямі, Мазепа поставив проти себе народні маси. Тому в рішачючий момент ці маси, окрім запоріжського війська, не пішли за Мазепою, а були здебільшого пасивними глядачами трагедії, яка відбулася під Полтавою.

„Все лихо Мазепи — пише В. Антонович — зачезало від того що він ігнорував народні інтереси, а може не розумів їх, а мріяв тільки про установлення на Україні аристократичної держави. Коли б Мазепа не був засліплений цією ідеєю, нарід був би підпер його“. („Виклад про коз. часи“, ст. 163—164).

Було б повним політичним безглуздем чисто феодальні задачі часів Мазепи ставити в основу відродження української нації і держави в сучасних умовах.

Яку ціну має аргументація ідеологів режиму „білої кошти“, показує той факт, що стара польська держава вже більше століття упала через панування в ній аристократії і через запізненість буржуазної революції. Шляхетський лад старої Польщі увійшов в суперечність з природним історичним розвитком нації. З розвитком капіталізму в Польщі, замість старої шляхти, до активного політичного життя стали нові соціальні сили. Це є робітнича й буржуазна (сільська та городська) демократія. Вона являється тою соціальною базою, яка двигує новочасну націю вперед, по шляху невинного, швидкого розвитку.

На шлях такого розвитку революція безповоротно вивела українську націю. І для української нації в сучасну епоху є єдиний реальний і творчий метод державного будівництва — це метод новочасної демократії, основи якої утворює ця революція.

Приклонники „трудової монархії“ хотять в сучасних, післяреволюційних умовах, без розвиненої української буржуазії, творити українську державу не з низу, а з гори, головним чином за допомогою „останків помосковленого і спольщеного українського дворянства“. Вони забувають, що серед цієї самої „горстки“ українські патріоти в роді п. Липинського являються одиницями. Вся решта ще довгий час буде стояти за „єдину Росію“ або за „історичну Польщу“, аж поки українська незалежна держава не стане фактом.

Поміщикам з України, що записуються в „український союз хліборобів-державників“, потрібна їхня власність на землю, а не Україна. Вони будуть патріотами тої держави, яка їм ту власність забезпечить. Шанси забезпечення недоторканости їх старої власности в самостійній Україні найменші, бо для притягнення селянських мас до українського державного будівництва широка земельна реформа необхідна. Так сталося майже по всіх новоутворених сучасних державах. Характерно, що в Грузії поміщики принесли „в дар“ грузинському народові свою землю. Далекі нашій змосковщеній та зпольщеній земельній аристократії до патріотизму поміщиків невеличкої Грузії! За гетьманування Скоропадського наші українські Яреми Вишневецькі своїми „карательними експедиціями“ проти селян викликали проти себе новочасного Кривоноса — Махна. Не диво, що слово „хлібороб“, в значінню політичному, стало найбільше зневаженим серед українських селян, як це сталося трохи пізніше з словом „комуніст“.

Коли п. Донцов, як ми бачили, хоче російську азійчину на Україні викорінити азійтськими ж методами (його „володарь краю“, „геніяльний цінк“ і т. д. характеризують відносини східних деспотій), то проповідники „трудової мо-

нархії“ хотять взагалі будувати Україну не українськими руками. Такого чуда ще ніде і ніколи не траплялося.

б) „Трудова республіка“.

В цьому змислі українські есери з своєю „трудовою республікою“ являються меншими утопістами, ніж українські монархисти. Вони принаймні виходять із факту плебейського характеру української нації.

Але тільки в цьому. У всьому ж останньому в поглядах есерів панує та сама фантастичність і необоґнованість, що і в поглядах гетьманців. Тому, замість об'єктивно продуманої політичної системи, ми тут знову маємо теорію, яка ні на чому не основана і нічим не підтвержується, окрім особистих і самовільних понять самих авторів.

Як дивляться українські есери на задачі й способи українського державного будівництва?

Розбившись на кілька груп в своєму відношенні до окупаційної влади російських большевиків на Україні, вони, що до методів державного будівництва, тримаються майже одної, спільної думки.

„Ми ставимо собі задачею — заявляє п. Шаповал — утворення соціалістичної Української Республіки... Проблему української державности можуть рішити лише трудові маси — селянство і пролетаріат. Українська держава не може бути утворена буржуазією чи взагалі з задержанням капіталістичних відносин, себто залізною передумовою української державности є повне знищення капіталізму“¹⁾.

„В цілях національно-культурного визволення трудових мас — з одного боку — говориться в програмовій статі „Вільної Спілки“²⁾ — і для охорони соціальних здобутків -- з другого, необхідно усунути від політичної влади, в переважаючій більшості чужонаціональні, капіталістичні, поміщицькі та ідеологічно суголосні їм елементи, себто визволена Самостійна Україна, в період революційного будівництва, мусить бути демократією тільки трудових рад“.

„Влада на Україні — пише в тому ж збірнику п. Григорієв — повинна перейти до рук працюючого люду (селян, робітників і трудової інтелігенції). Це мусить бути диктатура працюючих“ (ст. 17) або — додає п. Грушевський — „диктатура трудового народа в формі радянської соціалістичної республіки“³⁾.

„Доки буде боротися народ за визволення, — продовжує п. Шаповал — доти на Україні є натуральною владою лише така клясова трудова влада, а ніяка інша. Всяка інша була б не українською... Клясова трудова влада є основним постулятом соціалізму. Ніякої іншої влади соціалісти не можуть підтримувати, як лише трудову клясову... Парляментаризм мусить бути одкинутий категорично і рішучо, як ворог трудового люду і спеціальний орган безпринципової інтелігенції, яка не бореться за соціалізм, а пристосовує, асімілює його з ка-

¹⁾ М. Шаповал. Революційний соціалізм на Україні. Відень 1921, ст. 223, 227. Курсив наш.

²⁾ Збірник „Вільна Спілка“. Львів 1921, ст. 3.

³⁾ „Борітеся — Поборете“, ч. I, Відень, вересень 1920, ст. 40.

літалізмом... Республіка такого типу — додає п. Шаповал — є трудова республіка, організована по трудовому принципу, себто політичне представництво є представництвом інтересів праці, а не інтересів партій і ідеологій“ (Там же, ст. 196, 206, 209).

Відкидаючи парламентаризм, які форми класової боротьби виставляють есери, як шлях до своєї „трудої республіки“? З приводу цього п. Шаповал пише:

„Класова боротьба має змисл і значіння тільки тоді, коли її провадить класа, як така, а не його ідеологічні представники добровільної рекрутації... Соціалізація продукції і розділу — це й буде основою соціалістичного суспільства, але до цієї форми можна йти тільки через класові трудові спілки вже з сьогоднішнього дня... Вся будучність революції залежить, власне, від класової організації трудового люду, від ясности соціальної схеми будучини, від наближення трудових класів до єдиної доцільної організації — трудово-спілкової...“

Трудовий люд повинен твердо триматися форми чисто класової влади — трудових рад, зложених з депутатів кожної трудової галузі. Система виборів повинна бути змінена: замість теперішньої адміністративно-територіальної прийнята професійно-трудова... Кожний фах (виробництво) організується на території республіки в одну трудову спілку — централю, обєднуючи місцеві початкові трудові спілки в союзи. Кожне виробництво — фах має свою вищу централю і представляє організаційно ніби піраміду. Союз цих спілок і централів утворює трудове суспільство...

Коли спілки виделегують пропорціонально своєму числу депутатів у верховний орган законодавства, то там будуть лише знавці своїх фахів і зможуть компетентно говорити про справи... Верховна законодавча рада — це фактично верховна централя трудового люду, що її творить з себе союз для законодавчої творчости всіх трудових спілок, себто всього громадянства“ (Там же, ст. 204, 207—211. Останній курсив наш).

Такі погляди українських есерів на українське державне будівництво і його будучину. Україна може бути збудована лише при умовах знищення капіталізму і з утворенням в ній соціалістичного ладу. Українські монархисти домагаються повернути розвиток української нації на зад, українські есери хочуть перенести Україну зразу в царство соціалізму.

Не дивно, що між теорією „трудої монархії“ і теорією „трудої республіки“ є величезна аналогія. Тим більше, що як монархисти, так і есери виступають в ролі ідеологів одної і тої ж селянської класи.

І „монархія“ гетьманців і „республіка“ есерів однаково фігурують як „трудої“. І та і друга форма правління виключає парламентаризм і боротьбу політичних партій. І там і там приймаються на увагу майже виключно „продукуючі, трудові“ маси, які обєднуються лише в економічні, професійні організації. Як в „трудої монархії“ система рад вважасться „найлучшим забезпеченням інтересів класи“, так і в „трудої республіці“ ця форма являється підставою „всеї будови радянської республіки і диктатури трудового

народа¹⁾). І в „трудовій монархії“ і в „трудовій республіці“ вибори до різних установ відбуваються тільки куріяльно, по професіях, аби в делегати проходили лише члени даної професії або даної кляси. Нарешті, і в „трудовій монархії“ і в „трудовій республіці“ дуже попадає інтелігенції, як суспільній групі, що не звязана безпосередно з матеріально продукуючими клясами і тому в своїх поглядах не реальна, не щира і своєкористна.

Загалом, есерівська „трудова республіка“, з її „трудовими радами“, „спілками“, спілковими „централями“, „пірамідами“ і т. д., це є, по своїй загальній конструкції, майже та сама „трудова монархія“, оберта „на матеріально продуктивні, трудові кляси“, на „самоорганізацію кожної кляси в один суцільний і здоровий політично-економічний орґанізм“; тільки „трудова монархія“ не знає „експлуатуючих“ і „експлуатуємих“ і на горі завершується не колективним орґаном — „верховною централею трудового люду“ або „всеукраїнським конгресом рад“,²⁾ а одною особою — „трудовим монархом“, який „як верх піраміди коронує собою труд цілої нації, зорґанізований в клясових трудових установах всіх кляс“.

В чому причина такої дивної схожості між „трудовою монархією“ і „трудовою республікою“?

Причина в тому, що і „трудове“ гетьманство і есерівське „радянство“ з'явилися як продукт однакового історичного досвіду. І партія українських монархістів („хліборобидержавники“) і партія українських есерів народилися в умовах цієї революції. Яким впливам повинні були вони піддатися при творенню своєї ідеології? Очевидно, впливам тих реальних подій дня і тих теорій, в напрямі яких йшов фактичний розвиток революції і під гіпнозом яких аж до останнього часу находилася майже вся Європа. Це ідеологія старого російського народництва, на ґрунті якого, як ми бачили, виріс сучасний большевизм.

Українські есери на початку революції не мали іншої ідеології, крім наслідування традицій російського народницького соціалізму. Революція застала українських есерів не тільки без власної ідеології, але й без партії, як орґанізованого цілого. З вибухом революції вони приступили до практичної роботи, орієнтуючись виключно на ідеологію російських есерів. В той час вони ще не знали „трудового принципу“ і здійснювали вибори і до орґанів місцевого самоврядування і до Всеросійських і Українських Установчих Зборів на підставі загального виборчого права. Але прийшла большевицька окупація України спочатку одна, потім друга. Факт величезних перших успіхів большевиків, в тім числі:

¹⁾ М. Грушевський. „Борітеся-Поборете“, ч. 1, ст. 38.

²⁾ Там же, ст. 43.

й серед селянства, не міг залишитися без впливу на есерів: підчас Всеукраїнського Трудового Конгресу вони прийняли принцип трудових рад. З другого боку, моральний провал російських большевиків на Україні, особливо серед того ж самого українського селянства, утворив ґрунт для вироблювання українськими есерами ідеології, вільної від російських традицій. Але зовсім порвати з ідеологією російського народництва їм було не вільно: самі керуючі верхи їх були виховані на його ідеях. Зате з тим більшою легкістю вони піддалися впливам анальогічної теорії — анархо-синдикалізму, витвореної практикою зах.-європейського революційного руху.

П. Грушевський вважає, що українська „соціалістично-революційна“ течія звязана з зах.-європейським соціалістичним рухом вже з давніх часів.

„Серед них (кирило-методіївських братчиків І. М.) — пише він — була течія поміркована, гуманно-еволюційна і радикально-революційна. Ся два течія по своїх поглядах і симпатіях була соціал.-революційна. Дещо вона зачерпнула з сучасного французького соціалістичного руху, котрим інтересувалась дуже, ще більше вивела безпосередньо з традицій українського життя: козаччини, гайдамачини й інших народніх рухів“ (Там же, ст. 13).

Навіть самий термін „с.-р.“, по словах п. Грушевського,

„не спеціально російський винахід, а загально європейський. В ріжних краях — каже він — існують коли не партії, то ґрунт або течії „соціалістично-революційні“, себто соціалісти, які обстоюють методи революційні, „пряму, безпосередню акцію“ (Там же, ст. 6).

Таким чином, самі есери звязують традиції своєї партії з лозунгами „прямої, безпосередньої акції“, себто з лозунгами анархо-синдикалізму. П. Грушевський просто заявляє:

„Реальний розвиток революції відкидає нас (українських есерів — І. М.) від шаблонів новітньої європейської демократії назад, до ідей і бажань нашого старого народництва ..

Основою будучої організації воно (це народництво — І. М.) кладе автономну громаду, комуну, наділену можливою повнотою власти в широкім самоврядуванню, свободнім від втручань адміністрації, і свободне об'єднування цих комун, по принципах географічних, комунікаційних і економічних, в ширші союзи з певними осередніми органами, не наділеними одначе ніякими дискреційними адміністраційними правами в тій сфері, що належала до компетенції комун. Сі принципи лягли в основу програми „Громади“, „Вільної Спілки“ Драгоманова, що відбивали в собі сі настрої тодішнього українського народництва, в котрих було дещо від Прудонвої апотеози федератизму і дещо з анархізму, до котрого вона схилилася“ (Там же, 38—39, Курсив наш).

„Вільна спілка“ — цитований збірник українських есерів цілком приєднується до цих слів п. Грушевського. Епіграфом до програмової статі в ньому поставлено такі слова із „Переднього слова“ до Драгоманівської „Громади“ 1878 р.:

„Вона (Україна) мусить стати товариством товариств, спілкою громад, вільних в усіх своїх справах“. Крім того, сама про рамова стаття в цім збірнику починається такою заявою в дусі Драгоманівського анархо-федералізму:

„В основі світогляду української партії соц.-революціонерів лежать заповіді українського революційного народництва або федерального соціалізму, доповненого певними здобутками світової наукової соціалістичної думки“ (курсив наш).

Отже „реальний розвиток революції“, дійсно, відкинув українських есерів до старого українського народництва, тобто до пройнятих анархизмом федералістичних ідей Драгоманівської „Громади“. Не даром, по словах П. Аксельрода, редакція російського журналу „Община“, бакунінського напрямку, що виходив в Женеві в 80-рр, під впливом Драгоманова, трохи що не замінювала „анархію“, федералізмом“ і гадка про „ціль“ зникла з її свідомости, замінюючись поняттям „федералістичного устрою“. Як свідчить Аксельрод, редакція „Общини“ вважала Драгоманова „поміркованим анархистом“, що відрізнявся від бакуністів меншою „революційністю“, але близько стояв до неї своїми ідеалами — „конечною ціллю“¹⁾. Сам Аксельрод в своєму листі до Грушевського з приводу двадцятипятиліття смерті Драгоманова, в 1920 р., називає Драгоманова „теоретиком-основателем“ партії українських есерів²⁾.

П. Грушевський в своїй тільки що згаданій праці приводить ці слова без жадних пояснень. І це зрозуміло: своїми словами Аксельрод сказав чисту правду про перших апольоетів „федерального соціалізму“. В 1882 р. Драгоманов³⁾ у своїй „Громаді“ писав: „Думки федерального соціалізму ми вважаємо за єдине, що може вивести наших земля-

---

¹⁾ Див. М. Грушевський. З починів українського соціалістичного руху. М. Драгоманов і женевський соціалістичний гурток. Відень — 1922. Стор. 80

²⁾ Див. там же, ст. 90—91.

³⁾ Драгоманов, як видатніший представник українського народництва, без сумніву може уважатися радоначальником партії українських соц.-революціонерів. Але сучасні есери тільки де в чому наслідують свого учителя-теоретика. Драгоманов проповідував анархистський ідеал „безначальницької“ „Вільної Спілки“, але разом з тим був, в практичній політиці, заїлним парламентаристом і демократом. „Всі порядки в людських громадах — писав він — ростуть, а не робляться відразу“. Теперішні есери пробують лише засвоїти його анархо-федералістичні ідеї; у всьому іншому вони знаходяться під впливом новіших теорій: синдикалізму та большевизму.

Малюючи ідеал „великої всенародньої вільної спілки (інтернаціональної федерації)“, Драгоманов писав і про хліборобські й робітничі громади і товариства, і про те, що серед цих громад не повинно бути непрацюючих станів, але він з жахом повернувся б в своїй домовині, коли б узнав, що ідеологи „трудової республіки“ покликаються на нього (див. „Борітеся-Поборете“, № 5), як на провозвістника „так популярного тепер радянського устрою“.

к'в з того стану, в котрому вони опинились" (ч. 5, ст. 60).

Не диво, що стремління українських есерів визволитися з під впливів російського народництва, яке так само було проїняте анархичними ідеями, привело лише до мішанини, з одного боку, цього самого російського народництва з ідеями новочасного зах.-європейського синдикалізму, а з другого — „радянських“ (вічових) традицій минулої української козаччини, вдягнутих в большевицькі форми.

Це не помішало п. Шаповалові в передмові до своєї мітованої праці, в якій він як раз дає спробу синтезу цієї самої мішанини, заявити: „Вся програма і тактика у нас буде специфічно українська. Тому й соціалізм український“.

Приблизно така ж сама доля, що до творення своєї „специфічно української“ ідеології, побила і українських монархистів. Хід революційних подій на Україні не менше збив їх з пантелику, кинувши в обійми тих же самих утопійних теорій „гнилого“ заходу. Претендуючи на заступництво інтересів українського селянства, українські монархисти не могли не рахуватися з фактом величезних есерівських симпатій на селі (вибори до Українських Установчих Зборів це особливо показали). Тому не дивно, що шукаючи зразків для організації українського селянства, вони легко прийшли до того ж анархо-синдикалізму, що й есери. Вся їх теорія трудової, клясової організації суспільства, як ми бачили, є синдикалізм, пофарбований на зразок не то большевицького не то сучасно-есерівського українського „радянства“.

Відсіль походить подібність і тожсамість в багатьох думках, на які спираються в своїх теоріях і українські есери і українські монархисти. По суті і ті другі виходять із анархо-синдикалістських принципів. І ті і другі заперечують парламентаризм і вважають, що лише економічні, професійні організації повинні стати головним знаряддям для творення української державности. Ріжниця між ними лише в тому, що, бажаючи організувати життя на синдикалістських підставах, вони приходять до неоднакових висновків: в той час як одні домагаються негайного соціалізму, другі цілком виразно тягнуть назад, до феодалізму. Таким чином, маємо по суті діло з двома видами „специфічно-українського“ синдикалізму.

Синдикалізм есерів виступає різкіше, ніж синдикалізм гетьманців. Тут і критика парламентаризму і партій, і спосіб організації трудових мас виключно на економічній базі, і критика інтелігенції цілком синдикалістські. Навіть Прудонівська ідея договору тут виступає виразніше, ніж у гетьманців. „Верховна центральна трудова люда“ п. Шаповала це є по суті українізована „конфедерація синдикатів“ європейського синдикалізму. Критика парламентаризму й загаль-

ного виборчого права так само не викazuje нічого оригінального, „специфічно українського“ в „ідеях“ п. Шаповала і инш.

„Коли трудові маси пише п. Шаповал, — не зможуть побороти капіталістичної системи і парламентаризм буде фактом, то трудові маси мусять знати, що ніяких надій покладати на його вони не можуть, бо справа визволення трудових мас буде лише ділом їхніх рук, а не парламентаризму... Трудовий люд повинен скупчити всю увагу на реально-господарських позиціях і організувати свої клясово-економічні органи... Утворена трудовим людом центральна трудових спілок буде верховним органом трудового люду, його трибуною, управою, міністерством, „парламентом“ і всім, чим хоче. Цей орган єдино і виключно може виступати від імени трудового люду. Його треба утворювати тепер же, в межах буржуазного устрою, щоб він тепер же замінив всі „вищі інстанції“ буржуазної держави“ („Револ. соціалізм“, ст. 206).

На ту ж синдикалістську точку погляду, з домішкою Драгоманівського „безначальницького“¹⁾ анархо-федералізму, стають автори „Вільної Спілки“, коли в програмній статі пишуть:

„Держава мусить охороняти трудову суспільну систему, але не керувати господарством. Ми уявляємо ролю держави не як голівного будівничого господаря, а як вартового біля вільно-трудова суспільної системи... Політичним і господарським принципом українського соціалізму є вільна спілка: одиниць, громад, народів, цебто трудова кооперація і федерація“ (ст. 3).

Всі ці ніби „специфічно-українські“ міркування п. Шаповала та авторів „Вільної Спілки“ є простісіньке наслідування європейського анархо-синдикалізму, переспів чужих пісень на український голос. Вони повторяють основну думку синдикалістів, яку Г. Лягардель формулує так :

„Присвоїти синдикатам, що являються органами робітничого руху, всі функції, які торкаються робітничого життя, відібравши їх у держави“.²⁾

Українські есери як раз проповідують, з одного боку, невмішування держави в господарське життя країни, а з другого — організацію трудових мас виключно на ґрунті економічної боротьби. І те і друге є чистий анархо синдикалізм.

Від таких поглядів зостається один крок до заперечення політичних партій. І п. Шаповал це, дійсно, робить.

¹⁾ Драгоманов у „Переднім слові“ до „Громади“ писав: „Дійте до того, щоб спілки людські великі й малі, складались з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства -- це й єсть та ціль до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до тепершніх держав... Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство її товариство людей і товариств“.

²⁾ Г. Лягардель. Революційний синдикалізм. СПб. 1906, ст. 98.

„Буржуазія — заявляє він — утворила цей тип (парламентарний — І. М.) політичної боротьби, і соціалістично-парламентарна інтелігенція швидко перейняла його, впровадила у внутрішнє життя соц. партій, внесла неймовірну гнилизну і деморалізацію, затруївши буржуазно-хамською гидотою все партійне життя. З цим треба покінчити! Для цього один засіб — перетворення буржуазного суспільства в трудове, знищення парламентаризму, партійності і інтелігентщини...

Роля партії в таких суспільствах зводиться до ролі ідеологічних об'єднань для розробки теоретичних основ суспільства..., цебто до суспільно-наукових центрів і товмачів історичного розвитку і нових задач. Це скромна роля розуму трудових спілок, а не їх сили, бо сила — в самих спілках... Партії мусять злитись з трудовими спілками, а не представляти окремо якийсь самостійний організм... Партія мусять зникнути в трудовій спілці, ставши її внутрішнім розумом в процесі праці". (Революційний соціалізм", ст. 208, 209).

В запереченню політичних партій українські есери так само повторюють думки ідеологів синдикалізму. От, напр., що пишуть ці останні з приводу політичних партій:

„Треба признати — каже Г. Лягардель — за робітничими організаціями першу роллю в класовій боротьбі, а за парламентською партією — роллю другорядну. Інтелігенти не старались би тоді накидати робітничій класі свої власні теорії, але навпаки, пішли б учитись до соціалістичного пролетаріату і стали б його скромними служителями" (його цит. праця, ст. 47).

„Поряд з ними (себто синдикатами — І. М.) — пише другий синдикаліст А. Лябріоля — соціалістичні партії, як органи, відокремлені від справжніх і дійсних робітничих організацій, понові стають зайвими".¹⁾

Так українські есери і українські монархисти, слідом за синдикалістами, добалакалися до заперечення „політики" і до перенесення всієї боротьби трудових мас в чисто економічні, так зв. „клясові" або „трудова" організації. Іншими словами: в творенню своєї власної ідеології вони впали з старий Прудонівський анархізм.

Але українські есери в своїй теорії „трудова республіки" в одному „перевишають" українських монархистів. Захопившись ідеями синдикалізму, вони разом з ним zostалися правовірними наслідувачами старого російського народництва. От, напр. „перли" чисто „народницької" творчости їх видніших ідеологів:

„Ми можемо не боятись — пише п. Шаповал — антиселянських формул, вони нічого, окрім фантазій, не представляють, і спокійно дивитись в будучину: революція йде головню через участь в ній селянства, а це дає право вірити, що і в соціалістичному будівництві у нас на Україні буде головню роллю грати селянство. Основою організації буде селянське трудове господарство, цебто ми стоїмо перед проблемою аграрного соціалізму...

Об'єктивно, по господарських умовах, це (українська держава — І. М.) мусять бути аграрно-соціалістична держава і як таку ми її приймаємо, бо інакшою вона бути не може. І хай марксисты твердят, що хотять, але коли наш аграрний соціалізм є „дрібно-буржуазний" соціалізм

¹⁾ А. Лябріоля. Реформизм и синдикализм. СПб. 1907. ст. 207.

лізм, то й це приймемо, бо для нас важно, аби це був соціалізм, а який? Соціалізм є соціалізмом, і вартість його полягає в його понятті, а не в оцінках різних людей з людськими слабостями... Трудові маси України творитимуть такий соціалізм, який відповідатиме їх інтересам і поняттям...

Ми йдемо до визволення політичного, національного, культурного соціального. Але визволення ми мислимо не як еволюцію капіталізму, а як революцію проти його. Еволюція капіталізму, розвиток його до якихсь вищих форм не може бути нашою метою, бо наша мета протилежна його меті... Ми одкидаємо, поборюємо, нищимо капіталізм, а не допомагаємо його еволюції. Він не може розвиватися в бажаючому для нас напрямі, бо він має свій, протилежний нашому напрям...

За соціалізм треба боротись в усіх обставинах. І коли Україна хліборобська країна, то що ж робити? Відмовляться від неї? Ждати, поки вона стане індустріальною, поки в ній набереться пролетаріату на більшість населення? Ні, соціаліст повинен уміти знайти форми для виявлення соціалістичної суті в усіх історичних і господарських обставинах... Коли ми тепер мало виграємо, то це все таки буде більше, ніж в країнах пролетаризації! Ми вважаємо, що у нас більший процент трудових мас, що живуть виключно з трудового доходу, не з надвартости, ніж в країнах цвітух капіталізму і пролетаризацією, а тому наші шанси на перемогу над капіталом більші, ніж там. На перемогу над капіталом!" („Революційний соціалізм", ст. 200, 218, 249, 251).

Цю саму наївну віру в селянський соціалізм, віру в те, що тільки із села піде соціалістичне світло, не тільки на Україні, але й поза її межами, проповідує також п. Грушевський в слідуючих словах:

„Розвій громадського сільського промислу служитиме незвичайно сильною школою соціалістичного мислення і соціального інстинкту. Основне завдання наше: перетворити сільську громаду, як публічне об'єднання індивідуальних трудових господарств, в об'єднання економічне — трудову громаду, як виробничу спілку... А перетворити сільську громаду, а далі й ціле волостне об'єднання в трудову виробничу спілку в усіх сферах господарства — це, очевидно, був би величезний поступок в соціалізації життя. Ці соціалістичні кубики-громадські виступи, послужили б твердою, гранітною підставою соціалістичної будови в ширших — не тільки краєвих, але і світових розмірах...

Україна — се селянська країна, і вона може стати чимсь серйозним, дати щось поважне — не тільки місцевого, але й загальнішого значіння, тільки розвинувши як повніше, культурніше і доцільніше цей свій мужицький, селянський характер... Тільки цією дорогою можемо досягнути України, як враз селянської глибоко соціалістичної й глибоко культурної країни" („Боротися-Поборете", ч. 4, листопад—грудень 1920. ст. 14—15, 17. Курсив наш).

Чим ця пуста фразеологія про „аграрний соціалізм" і про „соціалістичні кубики" відрізняється від того старого російського народництва, яке найшло свій вираз у відомому нам листі Ткачова до Енгельса? „Селянський" або „аграрний" соціалізм був основною формою російського народництва з самого його початку. Тому Ткачов, вслід за іншими народниками, писав по суті те саме, про що тепер

українські есери говорять, як про свій український соціалізм.

„Наш народ — заявляв він з таким же глибоким переконанням, як і п. п. Шаповал і Грушевський — являється комуністом по інстинкту, по традиції... Наш народ, не вважаючи на свою темноту, стоїть до соціалізму значно ближче, ніж народи Зах. Європи, хоч ці і більш освічені“.

Як далеко ще українським есерам до своєї ідеології, справді вільної від російського „самобитного“ утопізму? В творенні своєї, української ідеології вони дійшли не до „ультрадемократії“, як це пише їх „Вільна Спілка“, а до ультраутопії, до утопії більшої, ніж яку проповідують самі большевики.

По суті з ними трапилася та сама біда, що і з п. Донцовим і з „трудовими“ монархістами. Замість дійсного просування вперед справи відродження українського народу, вони придумали ще один із засобів, яким можна тільки за три мувати це відродження. Утопійну ідеологію російського народництва вони „поправили“ не менш утопійною теорією зах.-європейського синдикалізму, до того ще з домішкою большевизму. В результаті вийшла ще більша, збірна утопія, утопія в квадраті.

На мові п. Григорієва це називається :

„Без утопійного комунізму, але й без капіталізму, на твердих правдивих підставах наукового соціалізму“ („Вільна Спілка“, ст. 27).

Бідний той „специфічно-український“ соціалізм, який „самобитні“ українські есери підносять українським читачам „с легкістю в мыслях необыкновенною“, як останнє слово „наукового соціалізму“.

Не дивно, що українські есери зробилися „зразковими“ оптимістами, що до здійснення соціалізму на Україні, тільки вони могли поставити „залізною передумовою“ української державности „повне знищення капіталізму“). Тільки вони могли стремитися до негайного заведення соціалістичного ладу на Україні шляхом „диктатури трудового народу“, утворення „трудових спілок“, „соціалістичних кубиків“ і т. д., хоч ніяких об'єктивних обставин для негайного творення соціалістичної української держави не було і нема.

Справді. Чому саме українська держава може повстати лише при умові заведення в ній соціалістичного устрою? Адже ж повстали і успішно існують держави також плебейських націй: Литва, Латвія, Естонія. Чому тільки „при дикта-

---

¹) Винниченко в „Відродженню нації“ по суті проповідує це саме. Він каже: „Разом з буржуазною державністю неодмінно і необхідно пропадає спочатку її український характер, а потім і сама державність“ (Т. III, ст. 115).

турі трудового народа* може бути на Україні власть українська, забезпечуюча інтереси працюючих мас? Адже ж самі есери в своїх цітованих працях з цифрами в руках доводять, що трудові маси на Україні є більшість, що одно тільки селянство складає 75% всього населення. Яким же чином при загальному виборчому праві ця більшість може бути підпорядкована силам, ворожим більшості українського народу? Ми цього не бачили в Грузії, не бачимо в Латвії, Естонії, хоч вони так само не мали і не мають своєї розвиненої національної буржуазії. Ми нарешті не бачили цього при виборах до Українських Установчих Зборів, де, як відомо, не пройшло майже ні одного представника від „не трудових“ буржуазних партій.

Сам Ленін, як ми бачили, інакше дивився на перспективи соціального будівництва в звязку з сучасною революцією: він бачив в цій революції не що інше, як „поновлений шлях капіталістичного розвитку“. Він не вірив в можливість успіху „аграрного“ соціалізму в Росії і разом з тим вважав цілком можливим і майже неминучим, при повній побіді селянсько буржуазної революції (при встановленню загального і рівного виборчого права, в наслідок побіди цієї революції), переведення радикальної демократизації всього життя, в тім числі здійснення основних соціально економічних реформ включно до націоналізації землі. Більше того. Він заявляв, що „заперечення приватної власности на землю (себто націоналізація землі) є вираз вимог найчистішого капіталістичного розвитку“. Остання економічна політика Леніна, яка зводиться іменню до „поновлення капіталістичного розвитку“ як в Росії, так і на Україні, показує, що він повільно, але цілком виразно вертається до того правильного погляду, по якому критерієм ідеалу повинна служити економічна дійсність. Ніяка диктатура і ніяка сила не може накинати країні таких суспільних відносин, до яких ще не дозріли її продукційні сили.

Про утопістів, які визнають необхідною боротьбу за негайне заведення соціалізму „в усяких обставинах“ (в роді п. Шаповала і йому подібних) представник дійсного наукового соціалізму Енгельс писав:

„З тої пори, як на арену історії виступила капіталістична продукція, перехід всіх продукційних средств у власність всього суспільства часто представався більш або менше неясним ідеалом будучого, як окремим особам, так і цілим сектам. Але... як і всякий інший суспільний прогрес, такий перехід стає можливим не тому, що люди зрозуміли суперечність між існуванням класів і ідеєю справедливости, рівности і т. д., не в наслідок простого бажання зникнути класів, а в наслідок появи певних економічних умов“.⁴⁾

4) Енгельс. Розвиток соціалізму від утопії до науки. Курсив наш.

Творець „рад“ (совітів) і здійснення соціалізму „при всяких умовах“, під напором непереможних вимог життя, швидким темпом вертається до цих „старих“, але разом з тим вічно „нових“ позицій, касуючи крок за кроком всі свої попередні заходи що до заведення „негайного соціалізму“ в недозрілих умовах. Творець „рад“ пішов вперед, прислухуючись до вимог життя і ліквідуючи утопії „аграрного“ соціалізму. А що будуть тепер робити його сліпі наслідувачі і в тім числі українські есери з своєю теорією „трудової республіки“, як результату „повного знищення капіталізму“? Невже вони й тепер ще не заховають свого утопійного лозунга: негайно творити Україну, як „взірець селянської, глибоко соціалістичної країни“? Бо ясно: коли теорія спростовується життям, то це є найкращим доказом, що така теорія збанкрутувала.

На останньому Всеукраїнському Зїзді Рад, в грудні 1921 р., представники української комуністичної партії Липчинський та Авдієнко заявили :

„Пролетарська влада нашої республіки це фікція... До боротьби з світовим капіталом ми кволі. Ми не маємо джерела, звідки ми могли би підсилюватись. Придивіться до влади. Там ви побачите, кого хочете, тільки не робітників. Ми кажемо, що переможемо всіх наших ворогів, але це не вірно... Ми кволі і що дня підупадаємо“ („Вперед“, ч. 4. Львів, 5. I. 1922).

Нема сумніву, що в сучасних умовах справа соціалізму на Україні ні в якому разі не стояла б краще, коли б навіть його здійснювали не російські большевики, а самі українські есери своїм методом „диктатури трудового народу“. Надзвичайно наївним являється погляд есерів, по якому все було б гаразд і самий хід революції на Україні був би інший, колиб українські соціалісти, в свій час, відмовилися від демократії і прийняли „радянство“¹⁾.

Роза Люксембург в своїй згадуваній брошурі заявляє :

„Виборче право, надане лише працюючим, має якийбудь змісл лише в такому суспільстві, котре вже в силі забезпечити всім, бажаним працювати, можливість з власної праці вести зносне, достойне культурної людини, життя“ (ст. 105).

В теперішній совітській Росії — писала вона — таких умов нема. В наслідок страшної руїни і підупаду всього народнього хазяйства не можливо знайти працю не тільки для бывших капіталістів і поміщиків, але й для широких верств середніх кляс і навіть для пролетаріату. Разом з тим сама совітська власть примушена повертати капіталістів на фабрики в ролі арендаторів, примушена йти на компроміс з дрібно-буржуазними кооперативними організаціями, кори-

¹⁾ Цей самий погляд відстоює В. Винниченко в „Відродженню нації“.

стуватися буржуазними фаховцями і т. д. При таких умовах „совітський“ виборчий ценз суперечить соціальній дійсності, „і тому він не може бути знаряддям диктатури пролетаріату“.

Люксембург вважає, що революційна власть, в боротьбі з саботажем з боку буржуазії і інтелігенції, повинна була вжити „залізного кулака“ аж до позбавлення пайка і політичних прав усіх, хто їй противиться. „В цім і виявляється диктатура“. Лише — в межах особистої відповідальности.

„Навпаки, виборче право — каже Люксембург — яке формує загальне позбавлення прав для цілих широких верств суспільства, в той час, як цим верствам не може бути забезпечена певна господарська функція в межах цього суспільства, позбавлення прав не як конкретна міра для досягнення конкретної цілі, але як загальне правило, чинне на довгий час — це не необхідний наслідок диктатури, це — нежиттєва імпровізація!“ І Совіти, як опора (революції), — закінчує вона — і Установчі Збори, і загальне виборче право!“ (ст. 107).

Отже теорія „трудової“ або „радянської“ республіки, з її запереченням загального виборчого права, це — „нежиттєва імпровізація“. І даремно українські есери, для її обоснування, стараються стати на ґрунт „історичних прецедентів“¹⁾, даремно посилаються на „козацькі ради“ в минулій історії України.

„Історія визвольної боротьби українського народу — пише п. Григорієв — показує, що найкращою формою влади, яка справді обороняла соціальні й національні інтереси українських трудових мас, була та форма, яку впорядкувало козацтво в XVI в., яка існувала в Січі, а під час повстань розповсюджувалася по всій Україні — то влада рад. Ради козацькі держали в своїх руках всю владу“. („Вільна Спілка“, ст. 19).

П. Грушевський до цього додає :

„Прошу собі пригадати конституцію нашої старої республіки XVII в. Кому в ній належала власть, хто мав в ній політичні права? Тільки революційний, озброєний український народ — козацтво“. („Борітеся—Поборете“, ч. I, ст. 41).

Як раз той факт, що в старій українській республіці політичні права належали „тільки революційному, озброєному козацтву“, показує, що прикладом „козацьких рад“ ніяк не можна підперти теорії „трудової республіки“ в сучасних умовах. Старі козацькі ради — це була форма чисто станового управління. До „революційного, озброєного народу“ належала порівнюючи незначна частина українського населення, і від трудового населення, дійсно, цей „озброєний народ“ різко відрізнявся своїми більшими правами. „Військо запорізьке“ в конституції старої української республіки як раз є пізніша *raus légal* (законна країна) цензового виборчого права. Стара українська шляхта фактично

¹⁾ М. Грушевський. „Борітеся—Поборете“, ч. I, ст. 41.

почала була зливатися з „військом запоріжським“ (козацтвом). Козацтво — шляхта перетворювалася в єдиний воєнний упривилейований стан Решта населення України не належала до цього повноправного „озброєного народа“. Це були „поспеліті“, селянство і міщанство, які не мали голосу в державних справах. Як раз наперекір твердженням п. Грушевського, що має славу видатного історика України, текст „конституції“ української республіки XVII віку показує щось зовсім інше. В § 17 договорних пунктів з Московщиною Богдан Хмельницький пише таке:

„Приліжно просити мають послы наші, щоб привилей його царське величество нам дав, писані на хартіях..., один на вольности козацькі, а другі — на шляхецькі, щоб на вічні часи непорушно було; а як те здержимо, ми самі будемо мати перегляд між собою: хто козак, той буде мати козацьку волю, а хто хлібороб, той буде віддавати звичайну повинність його цар ькому величеству, як і перед шим“.¹⁾

І цю „конституцію“, яка основана на п р и в и л е я х п а нуючого, не „трудового“, а-служилого козацько-шляхетського стану п. Грушевський, а за його „авторитетними“ слідами п. Григоріів і інші вважають за прообраз їхнього „трудового принципу“, який вони з таким завзяттям проповідують! Дійсно, „специфічно-український соціалізм“ наших есерів, після докладного ознайомлення з ним, навчить нічому недивуватись.

Ясно, що в сучасних умовах така форма політичного устрою являється реакційною і нездійсненою. Взагалі бажання спертися на історичні аналогії — це слабкий помішник есерів, який лише поглиблює схожість між їх „трудовою республікою“ та „трудовою монархією“. Коли базуються не на аналізі існуючих відносин в суспільстві, а на спогадах та на традиціях, то це лише показує на абстрактний метод думання, який неминуче приводить до помилкових висновків. І українські есери і українські монархисти з однаковою серйозністю притягають собі на поміч українську історію. Обидві ці „ідеології“ не мають ґрунту в сучасній українській дійсности, а тому так охоче їх автори звертаються до минулого, з середньовіччя витягають приклади і зразки для наслідування

Тільки так і можуть творити свою ідеологію наші „трудові“ республіканці й монархисти..., живучи на еміграції, після того, як не успіли створити її на ґрунті українського реального, а не видуманого в кабінеті життя.

в) „Ультра“-утопізм „трудової республіки“ і „трудової монархії“. (Партія та інтелігенція).

Большевики, відкинувши загальне виборче право, не заперують потреби політичної партії, як знаяддя клясо-

¹⁾ Костомаров. Богдан Хмельницький. СПб. 1870. т. III. ст. 151.

вої боротьби. Навпаки, організація пролетарських мас в міцну, строго дисципліновану партію являється у них головним знаряддям в боротьбі за соціалістичну державу. Як ми бачили саме народження партії большевиків сталося в значній мірі на ґрунті боротьби їх теперішніх ідеологів з так зв. „економизмом“. Основна помилка „економизму“ була іменно в перебільшеній оцінці стихійного руху, в зведенні боротьби пролетаріату до боротьби головним чином професійної.

Захоплення „економизмом“ відповідало молодому періодові в життю російської соц.-демократичної партії, коли вона із стадії інтелігентських пропагандистських гуртків переходила в стадію масової роботи серед самого робітництва. Масовий приплив в ряди партії несвідомого робітництва, яке найкраще відчувало лише свої безпосередні економічні інтереси, давав ґрунт для захоплення „економикою“ і для відсунення на другий план боротьби політичної.

Про значіння політичних організацій-партій „Искра“ в той час писала:

„Коли нема міцної організації, яка б була досвідчена в політичній боротьбі при всяких обставинах і у всі періоди, то не може бути й мови про тей систематичний, освячений твердими принципами і неухильно проведений план діяльності, котрий тільки й заслуговує назви тактики“ (№ 4).

В другий раз російська соц.-дем. партія пережила аналогічну кризу в часи першої російської революції, коли на порядок денний в рядах російських соц. демократів була висунута ідея „робітничого зїзду“, як способу наблизити напівінтелігентську партію безпосередно до мас. Окремі оборонці ідеї робітничого зїзду, як наприклад Ю. Ларин і інші в своїй пропаганді за такий зїзд доходили до повного злиття, ростворення всієї соц.-дем. партії в „незалежній робітничій партії“. Розбираючи питання про методи дальшого формування партії, вони приходили до того висновку, що для організаційно політичного зв'язання всієї маси робітництва необхідно утворити „безпартійну партію“. „Правильна соц.-демократична тактика вважалася ними просто сукупністю декількох принципів, засвоєних „купкою інтелігентів та робітників“.

З приводу цього Троцький, який був неутральний в той час (в 1907 р.) між большевиками і меншевиками, писав:

„Керуюча роль інтелігенції в партії і робітничому рухові взагалі пояснюється, з одної сторони, тою соціальною перевагою яку має інтелігенція (освіта, вільний час), з другої — політичною молодістю російського пролетаріату. Цей факт не може бути усунений яким-будь штучним способом, він повинен бути ізжитий історично... Героїчний засіб (скликання робітничого зїзду — І. М.), — додає Троцький — через який кляса зра у ставилася. — звичайно тільки в теорії. — на місці історично створеної партії, оказався. розуміється, непримінимим“. („В зашту партії“, ст. 45, 50).

Отже більшовики ще до революції, в тяжкій внутрі-партійній боротьбі, виносили, загартували ідею необхідності організованої партії пролетаріату. Тому з вибухом революції, навіть впадши в ілюзії есерівського „соціалізму“, вони зуміли залишитися вище протипартійних ідей анархо-синдикалізму. Ці ідеї були ізжиті ними разом з цілою партією російських соц-демократів в процесі її попереднього розвитку. Для більшовиків, вже на підставі перейденого ними шляху, було ясно, що перенесення центру уваги тільки на економічну організацію мас є наївно-міщанська утопія, достойна лише ідеологів дрібної буржуазії, а не приклонників класової боротьби пролетаріату.

„Соц.-демократія — писав Ленін ще в 1902 р. — керує боротьбою робітничої класи не тільки за вигідні умови продажу робітничої сили, а й за знищення того суспільного устрою, котрий примушує не маючих продаватися багачам. Соц.-демократія представляє робітничу класу не в її відношенню до даної тільки групи підприємців, а в її відношенню до всіх клас сучасного суспільства, до держави, як організованої політичної сили... Соц.-демократи не можуть обмежитися економічною боротьбою.. Ми повинні — додає він — активно взятися за політичне виховання робітничої класи, за розвиток її політичної свідомости“ („Что дѣлать?“, ст. 41).

Пролетарський рух стає на міцні ноги тільки тоді, коли робітники об'єднуються в політичну партію, засвоюють правильний погляд на хід суспільного розвитку. Ясна послідовна ідеологія може бути тільки у партії. Професійні союзи об'єднують собою всіх робітників незалежно від класової свідомости, незалежно від того, чи вони вже пройнялися пролетарською ідеологією, чи вони ще обмежуються боротьбою лише за свої вузько-професійні цілі. Партія, навпаки, об'єднує лише передові маси робітництва. В склад її входять лише такі робітники, котрі інтереси цілої робітничої класи вже ставлять вище інтересів професійних

Тільки партія може представляти інтереси класової боротьби належним способом. Тільки свідомий передовий відділ пролетаріату може показувати дорогу всій робітничій масі і вести боротьбу за інтереси всієї класи в цілому. Професійні союзи — це лише підготовча школа до соціалізму. Партія — це найбільш свідомий, бойовий авангард робітничої класи.

Все сказане, що до партії і її значіння в сучасній класовій боротьбі, являється однаково правильним і відносно всіх інших клас, в т.м числі селянства. Але українські есери і гетьманці не даром репрезентують або силкуються репрезентувати собою молоді, ще не оформлені політичні організації українського селянства. В таких умовах політичні організації дуже легко піддаються всяким ідейним „кризам“ і не мало переживають внутрішніх недугів, поки не вийдуть на шлях нормального розвитку, як що вони взагалі явля-

ються в самій своїй основі здоровими, здатними до життя організмами.

І українські есери і українські монархисти даремно виступають так „немилосердно“ проти інтелігенції, яка, по їх словах, тільки вносить розклад і деморалізацію в ряди „трудо-вих“ кляс, тільки збиває з правильної дороги ці кляси. В їх закидах на адресу інтелігенції є частина правди, тим більше, що автори самі типові інтелігенти. Але вони забувають, що при певних умовах, як ми бачили, участь інтелігенції в політичному рухові працюючих мас являється майже неминучою. Без інтелігентних сил не може обійтися ні одна ні робітнича ні селянська партія, коли вона провадить свою діяльність у політично відсталій країні, коли вона взагалі переживає ще первісну стадію свого розвитку і не має необхідного політичного досвіду. В таких умовах напів інтелігентський характер партії являється природним явищем. Це явище само собою мусить зникати в міру культурного і політичного розвитку даного суспільства і даної кляси. Ніякий словесний похід проти участі інтелігенції в політичних партіях не поможе. Це доказує факт тої величезної ролі, яку протягом всеї цієї революції відіграє інтелігенція в політичному житті партій на всій території був. Росії. Нарешті самі ідеологи „трудоного“ селянства, як ми бачили, досить яскраво виявляють одну з найбільш шкідливих і найбільш характеристичних для інтелігенції рис: повну нездатність вдумливого, критичного відношення до нових ідей, захоплення абстракціями і повторювання чужих думок, вичитаних із книжок. Чисто як герой поеми Некрасова:

„Что ему книга последняя скажет,
То ему на душу сверху и ляжет“.

Тому під видом своїх, ніби справді пристосованих до українських умов ідеологій вони проповідують „в'негет“ думок, взятих із доповненого сучасною революцією архива старих і нових утопій. Чи ж це не є доказом, що „критики“ української інтелігенції йдуть походом, насамперед, проти себе, а значить і проти своїх „трудогих“ теорій?

Проповідь тільки економічних, професійних організацій без політичних партій і парламентаризму — це поворот до старого Прудонівського анархізму, який як раз проповідував „суспільство без держави“. Але хто визнає вмішування держави в життя суспільства, той суперечить собі, коли захоплюється ідеями чистого „економізму“, без „політики“. І українські есери і українські монархисти не проповідують „руйнування держави“, а значить і державної влади, а навпаки моментів державного примусу надають величезне значіння. П. Шаповал, напр., категорично заявляє:

„Нова держава матиме в собі більше змісту держави, примусу, ніж стара... Це справді буде диктатура, і тому нехай найвні не спді-

ваються, що держава в соціалістичному суспільстві буде лише формою нашого думання!.. Соціалістична держава буде справді державою, себто примусовим союзом з розвиненим технічним апаратом примусу". („Револ. соціалізм", ст. 213).

Ідеологи українського селянства безвихідно заплуталися в суперечностях. З одного боку, Прудон-Драгоманівська „Вільна Спілка" себто т. зв. „безначальницький соціалізм", а з другого — большевицька „диктатура", „державна з розвиненим технічним апаратом примусу".

Найсуворіший присуд над „трудовами" теоріями винесений самими оборонцями цих теорій!

І українські есери і українські монархисти ще не мають своєї ідеології. Вони переживають дитячий період свого розвитку, який пережили інші партії раніше. Тому большевицька революція, разом з окупацією України, внесла найбільшу розгубленість і безпорадність в ідеологію як раз тих дрібно буржуазних українських партій, які найменше були оформлені, які саме своє існування почали лише з вибухом революції.

В наслідок большевизму, в українських міщанських кругах відродилися сутоутопійні традиції Прудонівського анархізму, яким на Україні нема місця. Коли український народ так уперто бореться проти одної ненависної для нього утопії, то не може він замінити її на другу, ще більш непослідовну утопію. Але ясно, що анархо большеви м. як теоретичний напрямок, буде предметом боротьби в українським суспільстві, затемнюючи свідомість мас, гальмуючи розвиток політичних сил нації... І розуміється, що тільки справжній науковий соціалізм в силі розкрити соціальну істоту цих „ідеологій" і знищити утопійно-реакційні впливи, які намагаються ширити серед відродженого українського суспільства теоретики „трудової республіки" й „трудової монархії".

14. Боротьба з окупацією і перспективи самостійної України.

Революція відкрила нову епоху в історії українського народу. Вона розбила кайдани самодержавного деспотизму і покликала широкі народні маси до активного політичного життя. Справдилися побоювання великого українського поета: „в огні" революції встав пробуджений український народ. Встав ослаблений і невідготований в своїх силах. Але це пробудження в умовах революції як раз творить основу для його дійсного відродження.

Сучасна революція являється межею між старим, напівфеодальним устроєм і новим, який повинен будуватися на принципах демократії. Вже до революції розвиток капіталізму на Україні розчищав шлях для перетворення укра-

їнського народу в новочасну націю. Капіталістичний спосіб продукції неминуче тягне за собою культурне піднесення народніх мас. Коли в період нерухомого натурального хазяйства не було безпосередньої потреби в масовій грамотності та освіченості, то в умовах капіталістичної продукції, з її величезною рухливістю населення і швидким поступом техніки, це що далі стає все більшою необхідністю.

Нації докапіталістичної епохи відповідає примітивна демократія. При натуральному хазяйстві окремі громади не звязані між собою тісно ні економічно ні культурно. Через відсутність преси всякі зносини, як між громадами, так і в середині їх, відбуваються шляхом устної передачі і устних традицій. Освіченість і знання являються уділом лише вищих керуючих верств. Нація, як суспільний організм, об'єднаний спільністю культурних і соціально політичних стремлінь, в цю епоху ще не існує. Тільки товарний спосіб продукції вносить в життя нації радикальні зміни. Він знищує економічну відокремленість громад, звязує їх тісними хазяйственими і культурно-політичними інтересами в єдине ціле. Окрім верхніх верств, до культурного і політичного життя притягається маса цілого народу, вся нація. Так з'являється новочасна демократія, а з нею і новочасна нація. Три головних засоби: преса, політичні партії і парламент забезпечують їх нормальне функціонування. В капіталістичних умовах „демократія являється історичною необхідністю, як для пролетаріату, так і для самої держави“.¹⁾

Розвиток сучасної демократії тісно звязаний з розвитком політичної активності народніх мас. Поки існують напівфеодальні старі форми життя, вони задержують пробудження політичної свідомості широких мас нації. Революція прискорює цей процес. Вона розчищає ґрунт для розвитку демократії, а значить і для національного відродження. Нація, що перейшла через революційне знищення остатків феодалізму, виходить в перше на просторе поле свого розвитку. Вона перетворюється в націю сучасности.

Так українська революція пробудила широкі маси українського народу. На ґрунті розвитку демократії почалося сучасне відродження української нації.

Недозрілість об'єктивних умов для знищення феодальних відносин була головною причиною неуспіхів козацьких революцій у минулих століттях. Соціально-економічне життя тих часів на Україні ще не знало капіталістичного способу продукції. В умовах натурального хазяйства могла існувати лише примітивна демократія, з її вічами, „чорними радами“, виборною старшиною, але без представницьких

¹⁾ K. Kautsky: Von der Demokratie zur Staats-Sklaverei. Berlin, 1921.

органів і без розвинутого політичного і культурного життя, що охоплює масу нації. Не було тоді диференціації суспільства на політичні партії, з їх організованістю, політичною вишколеністю, здатністю до боротьби за ясную поставлені цілі. Сам Хмельницький був сином свого віку: не був політично вихований, не розбирав, як слід, суспільних і політичних відносин і тому не завжди умів їх використовувати, дуже часто плутався і не доводив початого діла до кінця. Тому стремління українського демосу тих часів до широкого демократичного устрою, в протилежність польському феодально окупаційному ладу, скінчилося неудачею.

Епоха козаччини була по суті спробою примітивної демократії знищити тогочасні дуже тяжкі феодально-окупаційні відносини. Це була революція за знищення феодалізму, але вона відбувалася ще в незрілих умовах цілком непорушного натурального хазяйства. Капіталістичного способу продукції, цього головного фактору в творенні сучасної нації і демократії, в ті часи не було в багатьох навіть більш розвинених країнах Зах. Європи. А тільки з розвитком капіталізму і культурним піднесенням мас падають феодальні відносини і розчищається шлях як для розвитку суспільства взагалі, так і для відродження націй, на основах сучасної демократії.

Енгельс в своєму листі до Каутського з 1882 р. писав:

„Одною з дійсних задач революції 1848 р. (а дійсні, не ілюзорні задачі революції розрішаються в наслідок цієї революції) було відродження пригнічених і роздріблених національностей Середньої Європи, оскільки ці останні були взагалі здатні до життя і дозрілі для незалежного існування... Тепер для великого народу являється історично неможливим навіть серйозно обговорювати які-небудь внутрішні питання, поки немає національної незалежності... Інтернаціональний рух пролетаріату взагалі можливий тільки серед самостійних націй“.¹⁾

Пояснюючи ці слова Енгельса, Каутський в своїй статі в приводу згадуваної праці Розі Люксембург каже:

„Той факт, що переведення вимоги самоозначення націй було практичною задачею російської революції, служить лише новим доказом, що ця революція мала подібні задачі, як і революція 1848 р., на яку указує Енгельс в згаданому листі; отже що вона була буржуазною революцією, що її дійсною (не ілюзорною) задачею було не негайне заведення соціалізму, але утворення передумов його, із яких одною з найважливіших є демократія і самостійність націй“ (там же).

Нема сумніву, проблема самостійности України в наші часи набрала особливого актуального значіння не в наслідок якоїсь агітації, як це вважала Р. Люксембург, а лише як результат розвитку самого українського суспільства. Ми бачили, що масова боротьба українського народу за самоозначення ясно показала навіть не Українцям (Рафес і інші)

¹⁾ „Der Kampf“, Februar 1922.

історичну непереможну силу українського національного руху. Великий, сорокамільоновий народ покликаний революцією до творення своєї незалежної держави. Відстала культурно, мало свідомо національно, без верхніх суспільних верств „неісторична“ нація з нечуваною силою і напруженням піднялася, щоби творити нову епоху в своєму життю, щоби стати поряд з іншими „історичними“ націями. Говорити тепер про недозрілість української нації до незалежного існування — це значить повторювати той реакційний погляд, по якому ні український ні так саме російський народи ще не доросли до загального виборчого права.

Але це не значить, що боротьба за українську державу повинна бути легкою, а її мета швидко здійсненою. Навпаки. Попередня неволя трагічно відбилася на сучасному положенню українського народу. Вона затримала розвиток українських суспільних сил; вона поставила Україну в нерівне положення з Московщиною. Про це свідчать наведені вище факти загальної відсталості України, які спричинилися в значній мірі до окупації її російськими більшовиками. Ці факти говорять ще більше: боротьба з більшовицькою окупацією на Україні, до упадку більшовиків в Московщині, не може мати шансів на скорий і безсумнівний успіх. Більшовизм, ми бачили, є продуктом особливостей історичного розвитку Росії. Він став можливий в наслідок своєрідних відносин суспільних сил, що склалися в Московщині. Через це його занепад і остаточний крах можливий так саме тільки на ґрунті певних внутрішніх змін в російському суспільстві, перетворення цих відносин в інші, себто лише шляхом самої з живання більшовизму. Так французький якобинізм в часи великої революції загинув лише в наслідок самоіжживання.

Чому більшовики так довго держаться при власті?

Тому, що Росія є аграрна країна, з кволим розвитком капіталістичного способу продукції. В таких умовах існування державної власті не звязане так тісно з нормальним функціонуванням промисловости і нормальними торговельно-економічними зносинами з іншими державами, як в країнах з високим розвиненим капіталізмом. Чим слабше розвинена країна в економічному відношенню, тим менша її залежність від зовнішнього ринку. В кожній більше розвиненій капіталістичній державі більшовицька диктатура не вдержалася б і кількох місяців. В Росії багатство власних продуктів споживання, малий розвиток промисловости і малий відсоток городського споживаючого населення дозволяють більшовикам, протягом вже кількох років, переносити повну ізолюваність свого народнього хазяйства від цілого світа. Велика територія, з зручним географічним положенням, помимо того, сприяє їм успішно оборонятися від зовнішніх противників.

Довготривалий перехід власті до пролетар'яту на інду-

стріальному Заході можливий тільки як результат спільного всеєвропейського об'єднаного революційного руху. На аграрному Сході це оказалось можливим при побідному революційному рухові в межах одної тільки держави. В Росії большевизм, хоч і з великими труднощами, але існує ціною знищення промисловости, припинення всякого товарообміну і повної руїни сільського хазяйства. В умовах аграрної країни це можливо. При незначній кількості робітництва, воно розбігається по селах, де знаходить собі джерело для існування, головним чином, в домашньому ремісництві. Так саме при тосовується селянин: із продуцента на ринок він стає продуцентом лише на самого себе. Втрата вищих форм життя, розуміється, викликає велике невдоволення і у російського населення проти большевицької влади, яка довершила повоєнну руїну. Але при загальній культурній відсталості і звичці до елементарних, невибагливих умов життя, при політичній неорганізованості російського суспільства це невдоволення не йде далі спородичних неорганізованих виступів, головним чином, з боку селянства.

Здійснення соціалізму, тобто справжньої, соціалістичної демократії, можливо тільки при переході влади до високорозвиненої пролетарської класи, яка б мала за собою більшість нації. Там, де через історичні обставини власть попадає в руки нечисленого і малосвідомого пролетаріату та ще в межах одної держави, як напр. в Угорщині або Росії, ця власть силою обставин стає на позицію терористичного деспотизму, але по суті вона може бути лише тимчасовим, переходовим явищем на шляху до демократії. Деспотичне панування меншости не дасть пролетаріатові визволення. Пролетаріят побідить тільки в демократії. Бо „соціалізм і демократія нерозділимі“ (В. Лібкнехт).

В країнах з розвиненим економічним і політичним життям і з більш свідомим і організованим пролетаріатом большевизм, як метод боротьби за соціалістичний лад, є виключений¹⁾. Свідомий своїх задач, європейський пролетаріят не може піти на такі методи боротьби, які замість наближення до соціалізму, відкинули б життя цілої Європи на кілька культурних ступнів назад. Недаром агітація російських большевиків в Зах. Європі мала певний успіх лише серед менш організованих і несвідомих мас робітництва та й то хвилимо, від впливом перших успіхів большевиків в Росії. Після того, як банкрутство економічної політики большевиків стало фактом, розчарування і розпад серед зах.-європейських

---

¹⁾ Навіть Роза Люксембург у своїй згадуваній брошурі, критикуючи большевицьку систему, докоряє, що большевики відкинули демократію, волю слова, преси і всі інші свободи, признані ними за „буржуазний предрозсудок“. Вона дивується, що большевики, розігнавши Установчі Збори, як невідповідні для революційного моменту, не признали нових виборів.

комуністів почали збільшуватися в кожному дні. Навіть найсильніша в Зах. Європі німецька комуністична партія перестала існувати, як помітна політична сила.¹⁾

В таких умовах метод большевицької диктатури не може сприяти прискоренню всесвітньої революції. Большевицька агітація за межами Росії досі сприяла як раз протилежному: роз'єднанню пролетаріату, зміцненню позиції буржуазії. Московський Інтернаціонал був весь час серйозною перешкодою для об'єднання пролетаріату в дійсний Інтернаціонал. А без цієї єдності неможливе завоювання політичної влади пролетаріатом в світовому масштабі.

Було б щось інше, коли би большевики, взявши владу у свої руки, не відкинули демократії. Тоді в Росії міг би утворитися демократичний режим на зразок Грузії. Цей режим не знищив би Росії так, як тепер, і, безперечно, мав би глибші впливи на пролетаріат Зах. Європи в його боротьбі за соціалізм. Але попередній історичний розвиток російського суспільства, ми бачили, зробив це неможливим. Що стало фактом для Грузії (переведення в життя методу демократії), те оказалось нездійснимим в умовах московських.

Останній поворот економічної політики большевиків від „комунізму“ до „оживлення приватно-капіталістичної продукції і торгівлі“ означає той „початок кінця“ большевицької диктатури, про який, як ми бачили, ще в 1907 р. писав Троцький. Кожній системі хазяйства відповідає певна форма політичного устрою. Розвиток капіталізму потребує певних передумов, між якими найважливіші — це юридичні гарантії для капіталу. Цих гарантій большевицька диктатура дати не може. Тому відродження хазяйства в умовах большевицького режиму, хоч би й на капіталістичних основах, є нездійснимим утопія. Разом з крахом економічної політики, неминучий крах політичної системи большевиків

Все ж, не вважаючи на дотеперішні свої невдачі, большевики уперто держаться за диктатуру своєї партії. Вони стали на шлях змовницької боротьби за соціалізм, який проповідували Блянкі, Бакунін, Ткачов. Вони ще й досі „з точністю календаря“ (вираз Троцького в промові на конгресі III Інтернаціоналу 1921 р.) передсказують час наступлення всесвітньої революції. В цій надії большевики, як ми бачили, розпочали свій „опит революції“. І хоч всесвітня революція, по їх власному признанню, „спізнилася“, але вони всеж надіються вдержати владу у своїх руках до моменту її вибуху, хочуть відіграти роль її передових борців.

Большевицька партія представляє собою зникаючу меншість серед населення Росії, не кажучи вже про Україну. Деспотизм і терор конче потрібні большевикам для задержання

---

¹⁾ По останніх відомостях, в німецькій комуністичній партії, замість 500 тис. членів, що були в минулому році, числяться менше 100 тис.

влади в своїх руках. Російська комуністична партія не може піти на політичні поступки широким масам обезправленого большевицькою системою населення; наслідком цього був би перехід влади і впливу в державі до інших партій. Через те можна наперед сказати, що большевицька партія, дійсно, „до кінця“ не розстанеться з своєю диктатурою, до остаточного упадку совітської системи.

Яким способом може упасти большевицька власть в Московщині?

Російський большевизм може упасти двома шляхами: або його знищує зовнішня мілітарна сила, в наслідок його внутрішнього підупаду, не доживаючи його повного самоіживання, або він сам себе ізживає до кінця, себто падає під натиском внутрішніх сил своєї країни. Перша можливість найменше правдоподібна. Ряд спроб повалити большевиків зовнішньою силою (Колчак, Деникин, Врангель і инш.) не досягли своєї цілі. Навпаки, ці спроби привели і європейську і російську буржуазію до того висновку, що найбільш вірний кінець большевизму — це його природна смерть. Але які внутрішні сили здатні закріпити владу за собою після большевиків?

Ці сили — нова городська і сільська буржуазія, яка поволі наростає в глибині большевицького режиму. Стара російська буржуазія, квола і слаба, могла боротися з большевиками лише з допомогою зовнішніх сил. Нова російська буржуазія почуває себе сильнішою і сміливішою: вона висуває інші шляхи і методи для боротьби з большевицькою властю. В союзі з большевиками, поки їй це вигідно, вона набирає сил, щоби в відповідний момент скинути большевицьку диктатуру, як віджившу силу, що зробила своє діло.

Народження нової російської буржуазії являється безсумнівним. Про це свідчить цілий ряд фактів. Найбільш симптоматичний з них — це російський збірник „Смѣна Вѣхъ“, з ідеологією російського бонапартизму. Автори цього збірника, здебільшого люди, що не так давно були активними борцями проти большевиків, заявляють:

„Все в кінці всього звелось до розділу придбаного революційним шляхом або, як стогнуть потерпівші, „награбованого“ майна... Таким чином все владнається — в Росії буде і власність і приватна ініціатива і торгівля і кооперація, не буде тільки викинутих за кордон попередніх власників. Вони можуть скільки завгодно жалітися на неморальність такого з ними поступовання... Революція зробила новий розділ багатств, бо це було необхідним при неправильному їх розділі, кольосальному нагромадженню їх в руках плутократії і аристократії... Нехай вони (емігранти) зводять всю велику революцію до украдених срібних ложок. Революції їм не вдасться зганьбити — вони росписуються лише в пошлости і вузькості свого кругозору. Не краденим користується російський народ, а взятим. Взятим не по праву власности, основаному на таких мутних джерелах, а на праві вікових страждань, вікового рабства і труда“.. 1)

1) „Смѣна Вѣхъ“, збірник статей. Прага 1921, ст. 127, 128, 130.

Приймаючи совітський устрій, ідеологи нової російської буржуазії, розуміється, рішуче відкидають не тільки большевицький комунізм, але й соціалізм і демократію.

„Діло в самій системі, — пишуть вони — доктринерській і утопійній... Тільки в ізживанню, перемозі над комунізмом — порука хазяйственого відродження держави“. Комунізм — „велика химера“. „Причини розрухи лежать глибше; тут виявилася в самій своїй основі помилковість соціалізму — те, що він знищує приватну ініціативу“ (ст. 62, 115).

За перечення демократії являється одним із головних моментів в ідеології „Смѣны Вѣхъ“.

Ціль ідеологів нової буржуазії ясна: покінчити з революцією. Але не шляхом повороту до старого, а шляхом виродження революції. Тільки революція сама, — заявляють вони, — може зробити себе непотрібною. „Третьої революції не буде“. Власть повинна „схилитися перед силою народніх потреб“.

Оборонці цієї ідеології ставлять одною з своїх задач „примирення закордонної російської інтелігенції з Росією і російською революцією.“¹⁾ Так само генерал з армії Врангеля Слашов в своїй недавній „покаянній заяві“ закликає всіх з армії Врангеля і взагалі російських емігрантів до співробітництва з большевиками „для оборони батьківщини і свого народа“.

Народження нової російської буржуазії є природний процес. Він почав визначатися особливо після того, як большевики стали на шлях іншої економічної політики і відмовилися від „комуністичної химери“. Він означає повільну зміну у внутрішніх російських відносинах, які раніше чи пізніше приведуть до упадку большевизму.

Зараз безсумнівним є одне: російська революція вступила в нову стадію свого розвитку. Большевизм пережив найвищий ступінь своїх успіхів і йде по лінії самоізживання. Разом з цим в російському суспільстві з особливою силою почалося стремління до консолідації своїх сил на чисто національному ґрунті. Ідея „єдиної Росії“ стає об'єднуючим гаслом і нового „Івана Калита“ — російських большевиків, і ідеологів російського бонапартизму із „Смѣны Вѣхъ“, і генерала Слашова та йому подібних

По дивній іронії долі, — пишуть автори „Смѣны Вѣхъ“, — а може бути, по безсторонньому і безпомилковому суду історії, російську національну справу можна тепер робити не в заваленій Росії „третього Риму“, а в Росії III Інтернаціоналу... Большевизм — це справжня основа будучої російської глибоко державної і цілком „національної“ влади... Правда, совітська дипломатія формально продовжує признавати принцип „самоозначення народів“, але ж само собою розуміється,

¹⁾ „Смѣна Вѣхъ“. Еженедѣльный журнал. Париж, № 1, 20.X. 1921 р.

що цей принцип в її устах є лише тактично необхідна *manière de parler*... Росія повинна залишитися великою державою... І тому, що власть революції — і тепер тільки вона одна — спосібна відновити російську великодержавність, міжнародній престиж Росії, — наш обов'язок во ім'я російської культури признати її політичний авторитет". (ст. 57, 58, 78, 183, курсив наш).

Ціж самі мотиви російської національної справи лежать в основі патріотичних заяв Слашова, Брусилова, Гредескула і т. д. Останній з приводу ідеології "Смѣны Вѣхъ" прямо заявляє на сторінках большевицького „Нового Мира“:

„Збірник справляє на нас в Росії дуже сильне вражіння. І це не тому, що він приніс нам цілком нові для нас думки, — ні, навпаки, іменно тому, що ми находимо в ньому новий вираз своїх власних думок“. (Берлін, 7 XII 1921).

Отже ідеологія нової російської буржуазії глибоко національна і патріотична.¹⁾ Оскільки ця нова, по суті контрреволюційна сила кориться і рабськи догоджає большевикам, остільки вона до певного часу робиться їх реальним,

---

¹⁾ В київських большевицьких газетах в кінці 1921 р. вміщений „лист полковника Поплавка“, представника правих українських кругів, який, неначе наслідуючи російських „патріотів“ в роді Слашова і др., теж закликає українське громадянство до порозуміння „з Радянськими Республіками“.

Нічого не можна мати проти того, щоб українське громадянство можливими способами використовувало існуючий на Україні окупаційний режим в інтересах українського народу. Але є величезна різниця між використанням режиму окупації і його оправданням. п. Поплавко виступає в ролі оборонця існуючої влади на Україні, бо „крах її — заявляє він — неминуче був би крахом совітської влади в Московщині, а разом з цим переходом там влади до рук сугубо ворожих всякій українській ідеї.. Для мене — додає він — головне — це відродження нації та її політично-національне існування, як нації“.

Позиція російських Слашових є зрозуміла і природна. Большевизм в Московщині — це російське явище, без жадних ознак якогонебудь зовнішнього чужонаціонального насильства. Слашовщина на українському ґрунті це щось зовсім инше. Тут вона може бути тільки або наслідком повної розгубленості окремих українських „патріотів“ в роді п. Поплавка, або ще гірше, — просто національним ренегатством. По суті це нова спілківщина, що народжується на ґрунті большевицького насильства над українським народом. Бо навіть українські комуністи, замість „порозуміння“ à la Поплавко з російськими большевиками, в своєму листі до Центр. Комітету „Комун. Партії (большевиків) України“, в травні 1920 р., писали:

„Для вас, може бути, диктатура пролетаріату в колоніях є одне і теж, що і окупаційна власть в них метрополії, хоч би й совітської, ми ж стоїмо на другій точці погляду і з цієї точки погляду ріжничі диктатури пролетаріату і окупації ми такі ж злочинці перед революцією (йде мова про повстання українських комуністів літом 1919 р. проти большевицького правительства на чолі з Раковським — І. М.), як і ви своєю окупаційною „русотяпською“ політикою на Україні що деморалізувала пролетаріат і кинула селянські маси на боротьбу з вашою властю“.

„чесним“¹⁾ співробітником. Большевики хочуть спертися на нову буржуазію для переведення своєї нової економічної політики — встановлення в Росії „державного капіталізму“ і тому вони їй допомагають²⁾, з нею заграють. Нова буржуазія використовує існуючий режим в своїх цілях до того моменту, коли большевицька диктатура „схилиться перед силою народніх потреб,“ себто перед новою буржуазною клясою, яка зростає під совітським режимом. Так чи инакше період інтервенцій і збройної боротьби з большевизмом минув. Починається мирне співробітництво російської буржуазії з партією російських комуністів. В своєму стремлінню до „об'єднаної, могутньої Росії“ большевики мають тепер ширих і відданих спільників в особі і старої і нової російської буржуазії. Це все утворює несприятливі умови для боротьби українського народу.

Коли в минулі роки ця боротьба не привела до бажаних наслідків, хоч большевицька власть була ще в самій своїй метрополії знесилена пожаром внутрішньої війни, бо зустрічала оружне противлення не тільки з боку російської реакції, але й з боку правих і навіть лівих російських есерів, то тепер положення не змінилося в кращу сторону. Замість молодого, не зовсім ще організованого противника, ослабленого і внутрішньою і зовнішньою боротьбою, Україна має перед собою вже оформлену окупаційну силу, яка не тільки говорить, але й на ділі працює в дусі нового „Івана Калита“ — примусового „збирання до купи, в єдине ціле розшматованої держави“ московських царів. Пануюча нація завжди має більше засобів і можливостей для перемоги над нацією пригніченою, аж поки ця не вийде остаточно на шлях вільного розвитку. Навіть висококультурні Ірландці до останнього часу не могли скинути англійського панування, що основане на володінню всіми матеріальними і технічними засобами сучасної держави. Тим більше не можна вимагати, щоб знесилений неволею український народ голими руками³⁾ вигнав окупаційну власть добре організованого московського центра.

Це не значить, що сучасна українська боротьба припиниться або що її можна припинити. Ця боротьба є ви

---

¹⁾ Вираз офіційного комунікату совітського рос. правительства з приводу переходу ген. Слашова і з ним других офіцерів армії Врангеля на совітську службу.

²⁾ На зїзді Політпросвітів Троцький, напр., заявив, що треба послати в кожному губерню, принаймні, по одному примірнику „Смѣны Вѣхъ“. А член партії большевиків Мещеряков у лекції (31/X. 1921), присвяченій „перелому в інтелігенції“, висловив жаль, що з технічних причин не можна наново видати „Смѣну Вѣхъ“, в Росії, але тут же заявив, що виписано 1000 примірників з-заграниці для розповсюдження.

³⁾ Помимо того, Україна тепер, як і підчас Хмельниччини та Руїни, має відкриті майже всі свої кордони.

явом стихійного невдоволення мас на існуючу владу. Це не є боротьба Деникіна або Врангеля проти своєї російської влади большевиків. Це є боротьба цілого українського народу насамперед проти чужої окупації. Така боротьба не може себе ізжити. Вона може бути часами сильнішою, часами слабшою, в залежності від різних причин і обставин. Але вона не може припинитися так саме, як жива людина не може перестати стремитися до повітря, світла, вільного руху.

Розуміється, російські окупанти інакше дивляться на цю боротьбу. Московський агент на Україні Раковський ще 1920 р. писав :

„Два з половиною роки Україна була театром міжгромадянської війни, не тільки між робітниками та селянами — з одного боку, і поміщиками та капіталістами — з другого, але й між свідомою частиною робітничої класи і селянства і тими несвідомими елементами, котрі плелися... за українськими націонал-соціалістичними партіями“ („Коммунист. Интернационал“, № 12, Петроград).

Оскільки представлення про боротьбу українських мас з російськими большевиками, як про боротьбу лише несвідомої частини українського робітництва і селянства, являється видуманим і неправдивим про це свідчать навіть російські соц.-демократи (меншевики). По їх словах, централістична окупаційна політика большевиків на Україні, з страшним національним терором, з „нечуваними масовими розстрілами та висилкою українських культурних діячів... допомогала зміцненню ідеалу незалежності в свідомості найширших народніх мас“.¹⁾

Так само помилялася Роза Люксембург, коли думала²⁾ що Україна відіграла „фатальну“, контр-революційну роль в історії російської революції. Розуміється, коли стати на позицію большевицької секти, яка хоче підчинити своїй тактиці цілий соціалістичний світ, то Р. Люксембург мала рацію: національний „сепаратизм“ на окраїнах б. Росії, в тім числі на Україні, безперечно йшов всупереч з „войовничими“ стремліннями новочасного „Івана Калити“. З погляду большевицьких диктаторів кожна країна, яка стоїть на перешкоді їх „опиту революції“, є не що інше, як контр-революція. В дійсності справа стоїть не так. Боротьба за українську демократичну державність відіграла на Україні величезну революційну роль. Як ми бачили, не російські большевики, а українські робітники та селяне, під виключним керуванням української революційної демократії³⁾, знищили

¹⁾ „Социалист. Вестник“, № 20 і 21. Берлін 1921. Курсив наш.

²⁾ Цит. брошура, ст. 95.

³⁾ Члени большевицької партії С. Мазлах і В. Шах-Рай в своїй книзі „До хвилі“ свідчать, що російські большевики, ще до виступу Директорії, вживали всіх заходів, щоби шляхом повстання повалити гетьманщину, але успіху не мали.

власть гетьмана Скоропадського. Окупаційний деспотизм російських большевиків не раз утворював ґрунт для впливів реакції на українське населення, особливо під час наступу Деникіна. І колиб українські маси пішли за Деникіном або Врангелем проти большевиків, то невідомо, чи не скінчилось би це розбиттям самого московського центру. Боротьба за Українську Народню Республіку об'єднувала коло себе широкі маси, будила в них політичну свідомість, стремління до національного визволення і народоправства. Це в високій мірі допомогло організації на Україні масового руху не тільки проти большевицької окупації, але й проти російської реакції

Наслідки сучасної боротьби та її впливи на політичне виховання українських мас величезні. Щоби ці наслідки не зменшувались, а навпаки що далі зростали, треба особливо уважно ставитись до самих способів, якими ця боротьба провадиться. Невідповідальні виступи окремих осіб або груп, що не мають за собою політично зорганізованих народніх мас, не можуть принести Україні нічого, окрім шкоди. Оружна протиокупаційна боротьба може бути в інтересах українського народу лише як боротьба організованої волі і стремлінь широких активних мас нації, як боротьба за ясно поставлені демократичні цілі. Така боротьба, навіть в разі тимчасової неудачі, лишає після себе незгладимий слід в свідомости мас, виховує нові і нові кадри борців за визволення. Боротьба під прапором демократії вивела на шлях незалежного життя Ірландію і багато інших новостворених держав. Лозунг демократичного визволення нації стає частиною програми єдиної дійсно революційної в цілім світі кляси-пролетаріяту. Неорганізована і туманна по своїх задачах боротьба буде тільки даремно нищити, розпорошувати і зневірювати активні сили нації і таким чином їх ослаблювати.

Відсутність сприятливих умов в даний момент для успішної організованої боротьби з большевицькою окупацією на Україні не може бути підставою для негативного відношення до цієї боротьби взагалі, як це роблять російські меншевики. Беручи на увагу відносини в Московщині і теоретично поширюючи їх на всю територію був. Росії, вони признають для цілого революційного періоду на всій території, що знаходиться під совітським режимом, оружну боротьбу з большевиками явищем негативним. Українська соц.-демократія, виходячи із конкретних відносин на Україні, була активною участницею противокупаційної боротьби українського народу, в тім числі й українських пролетарських мас.

Російська соц.-демократія може вести агітацію за признання російського большевицького правительства чужими

державами.¹⁾ Українська соц.-демократія, що до так зв. „українського совітського правительства“, цього робити не може ні в яким разі, бо це було б примиренням і санкцією російської окупації. Таку ж позицію, що до „совітських правительств“, висланих Москвою в завойовані червоною армією країни, займають соціалісти Грузії і других країн, що підпали під московську окупацію.

Росходження в позиції між рос. соц. демократами (меншевиками) та іншими соц. демократичними партіями Сходу Європи цілком оправдані й не минучі. Рос. соц.-демократія має діло в Росії з російською національною властю, а соц.-демократія „іногородців“ — з чужонаціональною насильною окупацією.

По словах Л. Мартова, партія російських соц.-демократів

„признає „право на повстання“ проти деспотичної меншости принципово. Значить, — додає він — коли б утворилося таке відношення сил, котре забезпечило б пролетаріатові, в разі насильного повалення ним большевизму, можливість або правдоподібність відстояти проти контр-революційної буржуазії республіку і головні дійсні соціальні здобутки революції, то наша партія могла би змінити своє відношення до тактики повстання“. („Соц. Вестник“, № 8, 20.V 1921.)

Отже російські соц.-демократи, будучи принципово за повстання, фактично стоять проти нього, бо вважають, що

„широкі селянські і дрібно-буржуазні маси, різко — вороже настроєні до всього соціалістичного і революційного, в процесі повстання або після його побіди можуть опинитися під ідейним впливом контр-революції“ (тамже).

Ми цілком розуміємо таку позицію для відносин в Московщині, де „деспотична меншість“ є всетаки своя російська. Але ми не можемо вважати її правильною для відносин українських, де ця „деспотична меншість“ являється цілком чужою, окупаційною властю. Ми бачили, як ця меншість, під видом задач революції, в дійсності виконує на Україні за іачи нового „Івана Калита“ — відновлення „єдиної Росії“, з її штучним гіпертрофованим розвитком в центрі і великим занепадом та відсталістю „на окраїнах“. Ми бачили, як ця утопічна меншість на Україні занадто реально підриває основи існування не тільки українського пролетаріату, але й цілої української нації. Ко и широкі маси народа стихійно повстають против окупаційної „деспотичної меншости“, тоді життя вимагає від соц. демократії не тільки визнання голого принципу боротьби, але й фактичної піддержки її, як боротьби проти чужоземного насильства.

Правда, Л. Мартов визнає що

---

¹⁾ Див. „Социал. Вестник“, № 1, Берлін, ІІ. 1921.

„льозунг дійсної, а не призрачної „згоди пролетаріату з селянством“, себто згоди на основі розділу влади між ними в цілях забезпечення інтересів немаючих клас в процесі економічної перебудови революційної Росії являється основним льозунгом моменту“. („Соц Вести“, № 19, 1/XI 1921).

Таку тактику ми вважаємо правильною, на певний історичний період, і для відносин на Україні. Поки не закінчиться революція, поки рздикальна земельна реформа та демократизація всього життя не стануть основою нового права, український пролетаріат буде з більшим успіхом впливати на селянство, ніж буржуазія. Але Л. Мартов вважає, що тактика „згоди пролетаріату з селянством“ можлива тільки як результат мирної еволюції партії російських большевиків в напрямат відказу їх від диктатури. Їх „ставку на „повалення“ диктатури, на повстання, російська соц.-демократія признає авантюризмом, до котрого категорично відмовляється прикласти свою руку“ (тамже).

Українська соц.-демократія не може нічого мати проти безболісного, мирного полагодження відносин між російськими большевиками і українськими робітниками та селянами, що стихійно встають проти большевицької окупації. Навпаки, разом з партією українських соц.-революціонерів вона і підчас Центральної Ради і підчас Директорії нераз виступала з пропозицією припинення міжнаціональної війни шляхом мирного порозуміння, на певних умовах, між російськими большевиками і демократичною Україною. Виключно по вині російських большевиків, які почали і продовжують окупаційну політику на Україні, із цього нічого не вийшло. І надалі ця справа буде залежати, насамперед, від російських большевиків, а не від тих чи інших українських партій. А поки цього нема, а є факт стихійної самооборони українських мас проти російських окупантів, українській соц. демократії не вільно наслідувати тактику російських меншевиків, не вільно засуджувати всяку збройну боротьбу проти большевицького режиму, не беручи на увагу конкретних умов цієї боротьби на Україні.

Революційна боротьба на Україні взагалі проходить в інших умовах, ніж в Московщині. Вона не тільки пробудила в масах інтерес до активного політичного життя, але й виховала в них певний ідеал народоправства. Російський окупаційний режим, як зліва так і справа, цьому особливо сприяв. Після „комунізму“ московських большевиків, після реакційно-грабіжницьких наїздів Деникіна і Врангеля, українські робітники і селяне бачуть перед собою єдиний шлях до задоволення своїх потреб — це шлях демократії, народоправства.

В Московщині, протягом панування большевицької диктатури, майже весь час активно виступали і боролися між собою тільки дві, крайні по своїх напрямках сили: ро-

сійські большевики і російська реакція. Большевики весь час були під загрозою реакції. Це примушувало маси російського робітництва і селянства держати сторону большевиків в їх боротьбі з Колчаком, Деникином, Врангелем і т. д. Активна боротьба за демократію приносилася в жертву боротьбі з реакцією. На Україні обидві російські сили — і большевики і контрреволюція Деникина-Врангеля були чужою окупаційною силою, яка несла з собою страшний режим економічного знищення і національного терору. Це примушувало українські маси йти за українською демократією, боротися за ідею самоозначення і самопорядкування, за утворення народоправної незалежної української республіки.

В Московщині робітничі та селянські маси, під час большевицького панування, в наслідок особливих умов життя, не зазнали кровавої боротьби за демократію. Українські маси, навпаки, вистрадали ідею демократичної України в безперестанній тяжкій боротьбі, як з російськими большевиками, так і з російською реакцією. Вони й тепер борються під лозунгом Української Народньої Республіки, бо до цього з силою необхідности примушує їх окупаційна політика російських большевиків. А сам Л. Мартов в тому ж „Социалистическому Вестнику“ правильно зазначає:

„Тільки те в історії довготривале, що досягнуто тими масами, котрі „схвачені за вязи“ економічною необхідністю і, всупереч з суб'єктивним нахилом до пасивного буття, поставлені лице в лице перед революційною задачею“. (Ч. 16, 16|X 1921).

І українське робітництво і українське селянство, протягом цієї революції, були іменно „поставлені економічною необхідністю лице в лице перед революційною задачею“ боротьби за демократію.

Приклад Грузії, де пролетаріят і селянство весь час ішли спільно в твореню демократичних форм життя, особливо показує, яка існує величезна різниця, що до можливостей розвитку демократії, з одного боку в Московщині і з другого на так званих „окраїнах“ був. Росії. Без сумніву, сучасна революція безповоротно виводить всю був. Росію на шлях розвитку в напрямі новочасної демократії. Але через особливості свого історичного розвитку, Московщина в минулому і сучасному оказалась країною крайностей. І поки не ізживе себе російський утопізм у всіх його видах: чи то в формі большевизму чи в формі народницько-есерівського соціалізму і инш., до тої пори демократія в Росії знаходиться під загрозою. Боротьба між пролетаріяттом і великою буржуазією, які більше розвиті в Московщині, ніж в інших країнах був. Росії, при відсутности сильної середньої кляси (городської і сільської буржуазії), яка, як ми бачили, лише формується в умовах цієї революції, може й надалі бути сприятливим ґрунтом для перемоги крайніх

напрямків, а не демократії. Замість власти, що спирається на широкі маси народу, Московщина, після упадку большевизму, може опинитися в стані хаосу і анархії. Це дало б ґрунт для всякого роду авантур з боку реакції.

Інше положення в країнах був. поневолених народів царської Росії. Стремління широких народніх мас до національного самоозначення шляхом притягнення до державної роботи по можливості всіх сил нації, а також відсутність своєї розвиненої буржуазії утворюють тут, на загальному ґрунті великого революційного руху, досить міцну основу для об'єднаної боротьби працюючих мас за ідею незалежної демократичної республіки, як єдиної гарантії переведення в життя „дійсних соціальних здобутків революції“. Ідеологія утопійного соціалізму тут аґо зовсім не росповсюджена, як, напр., в Грузії, або існує тільки, як результат попереднього і сучасного перебування під опікою Московщини, себто як результат впливів російського життя і російських традицій. Чим швидче і рішучіше ці країни вийдуть з під керми Москви і її впливів, тим швидче і міцніше вони підуть в своєму розвитку шляхом демократії.

В цьому змислі ідея відновлення „єдиної Росії“ являється ґлибoko реакційною. Здійснення її принеєл б величезну небезпеку, насамперед, для демократії на цілому Сході Європи. Тільки самоорганізація бувших поневолених народів в формі незалежних республік може припинити на їх територіях пожар міжнаціональної і міжгромадянської війни і справді закріпити демократію, яка єдина забезпечує їм правильний і швидкий розвиток.

Але російські меншевики як раз виступають в оборону „єдиної Росії“. Вони заявляють :

„Ідеал незалежності означає для України перетворення в Альбанію. Навіть коли б міжгромадянська війна могла закінчитися закріпленням демократичної державности, — навіть в цім випадку незалежність поставить Україну з перших днів її існування лицем до лица з капіталістичним світом Заходу, який хоче економічно заволодіти територією б. Росії. Як зможе молода держава, з розхитаним до кінця організмом, протистояти наступательним силам європейського капіталу — над всею серйозністю цього питання, очевидно, зовсім не задумуються українські соціалісти...

Україна зможе розвинути потрібну відпорну силу не тільки великим державам Заходу, але навіть і таким „імперіалістам підготовчої класи“ як Румунія або Польща, тільки тоді, коли вона буде входити в склад федерації народів був. російської імперії... Історія оставила для України один шлях до демократії і вільного національного розвитку — через мирну демократизацію Росії. Нехай цей шлях тяжкий і малонадійний, але він — одинокий“ („Соц. Вест.“, № 21. 2/XII 1921. Останній курсив наш).

Цей „малонадійний шлях“ будучої демократизації єдиної Росії меншевики радять і грузинським соціалістам („Соц. Вестн.“, № 22). Хоч про ноз меншевиків, що до політичного устрою Росії після большевицької диктатури, так саме

не дає рожевих надій „інородцям“ на скору демократизацію Росії (меншевики вказують на наростання сил в Росії; які поставлять замість большевицької військової диктатури, типу Наполеона Бонапарта), але все ж „Соц. Вестник“ кличе ті народи, які мали або хотять здобути демократичну незалежність, до злиття з Росією. Коли большевики для „соціалістичної батьківщини“ збирають землі російських царів, то меншевики це роблять для „єдиної Росії“ Бонапарта.

Немає сумніву, що положення самостійної Фінляндії, Латвії, Естонії і др. являється не гіршим супроти європейського капіталу, чим та доля, яку будучина несе для України. Але навіть ці малі держави існували й існують без того кольоніального поневолення, яке передбачають меншевики для України. Коли „європейський капітал“ не вважа можливим обернути ці малі держави в свої кольонії (в африканському, чи „альбанському“ розумінню), то оскільки труднішим ділом являється для цього капіталу опанувати економічно й політично весь європейський схід, в тім числі й таку велику й багату область, як Україна? Минули ті часи, коли такі справи легко рішали заінтересовані держави, не беручи на увагу внутрішніх відносин тої чи іншої країни. Боротьба Туреччини, сепаратизм Ірландії, Єгипту і навіть Індії показують інші шляхи для політики великих держав в сучасних умовах.

По льогиці рос. меншевиків, раз на якусь країну із території був царської імперії став „лапоть“ червоноармійця, то вже доля такої завойованої країни має бути спільною з Росією, і завойована країна не сміє вести збройної боротьби з окупацією. Орган меншевиків „Соц. Вестник“ (№ 22) виступає проти тої частини резолюції виконавчого комітету II го Інтернаціоналу з 2. XI. 1921, в якій пропонується:

„всім партіям, що входять в II Інтернаціонал, коли їм доведеться означувати свою позицію в відношенню до питання про визнання Московського правительства, брати на увагу тісний звязок, що існує між цим питанням і задачею визволення українних народів“...

Після цього ми не сумніваємось, що рос. меншевики так саме лякатимуть „європейським капіталом“ Латвію, Литву та Естонію, коли диктаторам із московського Кремля захочеться послати туди на постій кілька своїх дивізій, як вони лякають тепер „капіталом“ українських та грузинських соціал-демократів.

Безперечно, большевицький експеримент готує для територій, ним опанованих, більшу економічну залежність від європейського і іншого капіталу, ніж це було до війни і революції. Але чим докажуть меншевики, що умови боротьби українського пролетаріату під пануванням будучої буржуазної і дико-націоналістичної¹⁾ Росії будуть кращі, чим в не-

¹⁾ Російський народ лише в цій революції народжується, як модерна нація. Тому розвігту російського націоналізму ще треба чекати.

залежній Україні? Існує цілком реальна небезпека, що Україна, яка, ми це бачили, довгий час була кольонією російського центру і через те, в наслідок централістичної політики Росії, при своїх великих природних багатствах і енергії населення, терпіла в своєму економічному розвитку, знову попавши під власть відродженої російської буржуазії, буде ще дужче здавлена російським „національним“ режимом, ще більше експлуатована для інтересів Московського центру.

Як кольонія Росії, Україна весь час буде „пасти задніх“, буде економічно відсталою країною, з чим неминуче зв'язана відсталість і нерозвиненість політична. Пролетаріат України під російським пануванням буде весь час примушений вести разом з боротьбою за свої класові інтереси також боротьбу за своє національне визволення. Від цього буде терпити класова свідомість пролетеріату поневоленої країни, в остаточно розрахунку буде терпити соціалізм. Це дуже наглядно підтверджується на прикладі ірландського робітництва. Після відомого признання Англією незалежної Ірландії, Ірландська Партія Праці видала до робітників маніфест (січень 1922 р.), в яким, між иншим, зазначає:

„В критичний період визвольного руху ірландського народу ви відмовлялися від ваших класових вимог во ім'я національних інтересів.. В будучности вам доведеться боротися з капіталізмом, як з таким. Тепер ви повинні боротися за свої інтереси... Наша ціль — робітнича республіка“.

Ми не заплющуємо очей на ті експлуаторські стремління міжнародного капіталу відносно України, які мали місце протягом всієї революції і які без сумніву будуть виявляти себе й надалі. Україна, з її величезними природними багатствами, з її географичним положенням на перехрестю шляхів із Зах. Європи на Кавказ, далі — в Туркестан, Персію і всю Середню Азію, — не може не бути об'єктом аспірацій з боку різних імперіалістичних країн. Але для нас ясно, що як в минулому, так і надалі найбільш уперто буде простягати руки до України російський імперіалізм. Він найбільше економічно заінтересований в пануванні на Україні, бо тут лежить ґрунт економічної і воєнної сили сучасної держави — вугіль і залізо. Вже по даних 1904 р.¹⁾ гірничо-залізна промисловість на Україні представлялася в слідуячому виді:

Добуто або вироблено:	На Україні	В усій Росії	На Україні в % до добутого або виробленого в усій Росії
	м і л і о н і в н и д і в		
Кам'яного вугля . . .	534	1,027	48,7
Залізної руди . . .	205	292	70,0
Чавуну	95	120	63,1
Заліза і сталі . . .	61	134	42,2

¹⁾ Див. М. Порш. Автономія України і соц.-демократія. Київ, 1917.

Надзвичайно яскраві цифри! Вже 17 років тому назад на Україні добувалася майже половина всього камяного вугля і далеко більша половина всієї залізної руди, які добувалися на території був Росії. Так же високо стояла продукція по виробленню чавуна і заліза та сталі. Сміливо можна сказати, що імперіялістична „велика Росія“ можлива тільки тоді, коли вона буде панувати в „Малоросії“. В інтересі Росії мати в руках козири — Україну, Кавказ і т. д., щоб коштом цих окраїн в міжнародній грі по равити діла Московського центру.

Меншевики тішать народи, поневолені Росією, надією на „федерацію“, яку коли сь, після можливого Бонапарта, дасть їм російська демократія. Нові вітри п віяли в російському суспільстві, і вони не залишили поза своїм впливом і меншевиків. Ми памятаємо, що 1-го березня 1921 р. меншевики в тому ж „Соц. Вестнику“ в керуючій статі про „право націй на самоозначення“ писали про „безумовне визнання і готовість прийняти для будучого розвитку російського народу ті нові історичні рамки, які на основі цього права означаться в наслідок ще нескінченого революційного процесу“. В тій статі зазначалося, що „російський народ сам повинен для найближчого історичного періоду орієнтуватися на свою власну відокремлену державність, на відродження економічного життя в границях, які не мають нічого спільного з границями 1914 року, з історичними границями Петербурзької імперії“. Мало того, меншевики визнавали там же, що „для найближчого історичного періоду утворилось положення, сприятливе для державного відрізнення цілого ряду націй і до краю несприятливе для повстання в них стремління до злиття хоч би й з федеративною Росією“.

І ось, як Deus ex machina, тепер вони заявляють, що Україна від поневолення європейського капіталу буде спасена лише тоді, „коли ввійде в склад федерації, народів б російської імперії“. По цій думці, український народ повинен ждати визволення від російської демократії, яка, можливо, прийде до власти після большевиків. В найкращому разі це буде буржуазна демократія типу тої, яка панує тепер у Польщі.

Але ми вже бачили, як російська демократія на Україні часто бувала гальмом нормального національно-революційного розвитку українського народу, так що кожний дійсний крок в напрямі національно-політичного самоозначення українських пролетарських і селянських мас доводилося робити проти волі всього „українського Ульстера“ — російських елементів на Україні. Ми вже не кажемо про те, що справа об'єднаної Соборної України, в тім числі справа Галичини і др., може бути вирішена в інтересах всього українського народу тільки при умові існування самостійної української

держави. Без цього можна з певністю сказати, що відроджена російська буржуазія буде з такою ж легкістю, як і більшовики при мирових переговорах в Ризі, трактувати український народ Галичини і др., як „не свій“, оскільки він не належав до царської „єдиної Росії“. Тому українські соціалісти з великою обережністю ставляться до октройованої меншевиками федерації. На чинену зверху „федерацію“, волею російської буржуазії, український народ буде з повним правом вважати насильством над собою. Що ж до поневолення з боку „європейського капіталу“, то економічний розвиток України, вільної, насамперед, від паралізуючого впливу російського централізму, та зв'язаний з цим розвиток українського пролетаріату дадуть гарантії того, що Україна буде позбавлена претенсій всяких своїх і чужих Бонапартів.

Льозунг федерації був не так давно незрозумілий і ворожий для рос. соц.-демократії. Меншевики відкидали федерацію, як шкідливу, на їх думку, для економічного розвитку. І коли пізніше вони силою обставин були примушені цей льозунг прийняти, то не тому, що вважають федеративний устрій потрібним, але для того, щоб у тій чи іншій формі рятувати ідею „єдиної Росії“. Але розвиток і тут неминуче перескочить через голови меншевиків. В сучасну епоху національна, а не многонаціональна держава дає найкращі умови для розвитку клясової свідомості і клясової боротьби пролетаріату. Ми бачимо, як затемнюється клясова свідомість польського пролетаріату „автономистичною“ політикою П. П. С. Неминуче затемнюватиметься соціалістична свідомість російського пролетаріату через „федералістичну“ тактику рос. соц.-демократії.

Для нас ясно, що національне пробудження українського народу впливає з необхідністю із сучасного економічного розвитку. Це є природний процес. Тому чим скоріше український народ вийде на шлях вільного, незалежного існування, тим швидче він досягне вищого ступня свого соціально економічного і культурного розвитку, тим швидче він прийде до здійснення соціалізму.

Каутський, полемізуючи з Р. Люксембург, яка так саме з мотивів економічного характеру виступала проти відбудови незалежної Польщі, ще в 1896 році писав :

„Коли напрям (Рози Люксембург) оголошує чистоту партійних принципів в небезпеці з вимогою від пролетаріату, щоб він не тільки зрієся національної незалежності, себто ґрунту, на якому тільки він може дійти до повного розвитку своїх сил, але й поборював кожну спробу і кожний крок на шляху до національної незалежності, — то цієї напрям справді залишається цілком забезпеченим від дрібно-міщанського націоналізму, але він впадає зате в протилежну, далеко більшу небезпеку: підпирання інтересів гнобителів Польщі...“

Наші практичні домагання міряються не тим, чи здійснимі вони при існуючому відношенню сил, а тим, чи відповідають вони існуючому суспільному устрою і чи їх реалізація є в стані улегшити і підперти клясову боротьбу пролетаріату та промостити йому шлях до

політичної влади. На хвилює відношення сил ми не звертаємо при цьому жадної уваги. Програма соціал-демократії не укладається на момент, вона повинна вистачати на всі можливості в сучасному суспільстві... Програма повинна показувати, чого ми домагаємося від сучасного суспільства або держави, а не те, чого ми від них дожидаємося...

Раз пролетаріят (польський) займається польським питанням, то рішуче не може він поступити інакше, як тільки висказатися на користь незалежної Польщі і тим самим ухвалювати підпертя кожного кроку, який вже тепер можна зробити в цьому напрямі, оскільки він взагалі не суперечить класовим інтересам міжнароднього пролетаріату¹⁾.

Так саме О. Бауер з приводу упадку австро-угорської монархії пише:

„Кожний, хто знав Австрію, не міг мати сумніву в тому, що розбиття апаратів габсбурзького панування буде мати наслідком не „відновлення“, а розпад Австро-Угорщини; що Чехи, Поляки, Югослави, Мадяри, як тільки сила не стане привязувати їх один до одного, відпадуть, щоби заснувати свої самостійні національні держави. Що в такому випадку — запитує він — повинні робити австро-німецькі робітники? Повинні вони противитися розпадові Австрії, старатися насильно утримувати разом нації, що стремляться до своєї свободи? Так австро-німецькі робітники стали б на контр-революційну позицію, зробилися б союзниками або наслідниками династії, німецької буржуазії, мадярських дворян. Від такої небезпеки ми мусіли оберегати австро-німецьке робітництво. Ми мусіли його учити, що воно не повинно покладати своїх надій на „зверхнаціональну державу“, на „відновлення Австрії“, а повинно признати за иншими націями необмежене право самоозначення, право на відокремлення від Австрії, і тільки такого самого права повинно воно вимагати також для німецької Австрії“²⁾.

Погляди російських меншевиків цілком суперечать наведеним словам Каутського і Бауера, хоч схожість між упавшою двуєдиною монархією і самодержавною Росією, в змислі гостроти внутрішніх національних відносин, дуже велика. Російські меншевики, як раз навпаки, виховують російське робітництво в напрямі „відновлення єдиної Росії“, в напрямі противлення стремлінню українського народу „до своєї свободи“. Вони забувають, що іменно така позиція найбільше небезпечна для українського народу: вона „підпірає інтереси гнобителів“ України.

Об'єктивно боротьба українського народу за свою незалежність веде до створення нормальних умов для класової боротьби українського пролетаріату. Це вирішує відношення української соц.-демократії до цієї боротьби. „Кожний крок“ в напрямі незалежної України, який „вже нині можна зробити“ і який є в інтересах українського, а значить і міжнароднього пролетаріату, українська соц.-демократія піддержувала, піддержує і мусить піддержувати й надалі. Така тактика веде не до „Альбанії“, як лякають нас рос. меншевики (боротьба Ірландців за свою незалежність ясно показує, що не Толстовське „непротивлення злу“ дає народам ви-

¹⁾ „Die neue Zeit“, № 43, 1895 . 96.

²⁾ „Der Kampf“, Juli 1920.

зволенья), а до незалежного існування українського народу, яке, як ми бачили, дає найбільше гарантій для встановлення демократичного устрою на Україні.

Даремно українські „радянці“, як зліва, так і справа, йдуть походом проти демократії. Тільки справжній утопізм в думанню або засліпленість вузько клясових стремлінь можуть продиктувати такі погляди. Ці погляди в такій же мірі помилкові, утопійно-реакційні, нереальні, як і та абсурдна проповідь безпартійності, яку ширять деякі елементи з нашого громадянства, що остаточно збилися з пантелику.

Не на одне тільки селянство або якусь іншу клясу, групу чи партію повинно спиратися наше державне будівництво. Аморфні, несвідомі і неорганізовані маси не можуть бути мцною основою для цього. Наше будівництво повинно відбуватися на підставі обчислення і пристосування до існуючих сил на Україні, а не до виключних стремлінь окремих кляс, партій або осіб. Це будівництво тоді буде найбільше успішним, коли, замість сирої, аморфної, несвідомої маси, нація буде представляти собою розвинений в своїх частинах і полігично вихований організм. Хто йде проти природного розвитку української нації, хто бажає її занепаду, а не поступу, той нехай в наш вік модерної демократії і дійсного відродження нації співає наївно-реакційну пісню про безпартійність! Вона звучить в унісон з подібними піснями про „трудова республіку“, „трудова монарх“, „геніяльних цінників“ і т. д.

Справа українського державного будівництва тільки тоді буде йти успішно, коли будуть використовуватися, в кождий даний момент, всі активні сили українського народу, коли державна політика буде спиратися на організовану більшість нації, яка має виявляти себе шляхом вільної боротьби політичних партій в органах народнього представництва, скликаних на підставі загального і рівного виборчого права. Так розвивалося (при чім з величезними позитивними наслідками) життя в Грузії, так розвивається воно в Естонії, Латвії, так воно мусить розвинути у нас на Україні.

Погляди українських „радянців“, що сходяться, як ми бачили, в своїх основних методах, суперечать і цій загальній тенденції розвитку сучасного українського життя і фактичному положенню на Україні, де йде стихійна боротьба народніх мас іменно за демократію.

Ця боротьба, в революційних умовах, бистрими, велетенськими кроками розчищає раз назавжди шлях для справжнього відродження нації, що не знає занепаду.

В протилежність минулим епохам, український національний рух лише тепер, під впливом великої революції, вперше стає свідомим, масовим рухом, який притягає усі кляси суспільства до політичної боротьби. Козацькі та гай-

дамацькі рухи були національними рухами старого феодального суспільства. Ідейні мотиви тих рухів були ще сильно окрашені лозунгами охорони православної віри, церкви. Хмельниччина, хоч і потрясла тогочасний феодально-окупаційний лад на Україні, але по суті не зробила ніякого соціального перевороту. В цьому розумінню вона не була революцією. Цей рух припинився, не залишивши радикальних змін у внутрішньому життю українського народу. Тепер ми переживаємо момент знищення остатків феодалізму і абсолютизму, епоху творення новочасної демократії і держави, епоху масової народньої боротьби за ясно поставлені, як соціальні, так і національно-політичні цілі. Це є гарантія неминучого поступу в дальшому розвитку українського народу.

Годі говорити про можливість повторення після цієї боротьби нової Руїни. Часи повної національно-політичної невиразності і застою безповоротно минули. Минули з того часу, як українська революція, в наслідок розвитку капіталістичного способу продукції, знищила феодальні основи життя, як в ході самої революції український народ вийшов на шлях свідомої боротьби за самоозначення. Вже до революції розвиток капіталізму на Україні не тільки будив національно політичну свідомість українського села, але й неминуче вів до націоналізації українського міста. Після революції національно-політична самосвідомість українських мас, разом з українізацією городського населення України, буде що далі все більше зростати. Необхідність активної участі в суспільно-політичному життю в формі незалежної української держави буде все сильніше опановувати свідомість народніх мас на Україні

Не нову Руїну несе з собою наша епоха, а навпаки — верше радикальне і справжнє поновлення шляху для дійсного визволення українського народу. Нема сумніву, що будучина українського визвольного руху залежить, головним чином, від тої долі, яка спіткає Наддніпрянську Україну. Сама Галичина, як і інші відірвані від В. України частини українського народу, все будуть зняряддям в руках міжнароднього капіталу, який в своїх інтересах кидатиме їх на поталу чужоземного імперіялізму. Тільки пробуджені цією революцією многомільіонові маси Наддніпрянської України, разом з населенням інших українських областей, можуть створити свою єдинену українську незалежну державу.

Чи значить це, що сучасна боротьба неминуче скінчиться утворенням української держави, відокремленням України від Московщини?

Російско-українське питання належить до найтяжчих проблем Мирне вирішення її, шляхом порозуміння між цими двома народами, не можливе. Хто в це вірить, той є фантаст, який буде розчарований дійсністю. Московщина ні-

коли не піде на добровільний відкав від України. Окупаційна політика большевиків показала це особливо ясно. Не краще буде відношення до України при інших господарях в Московщині, не революціонерах. В цьому можемо бути цілком певні. Московщина буде завжди заінтересована в як найбільшій, не обмеженій експлуатації ближче розміщених від неї багатств України, з її побережжям та портами на Чорному морі. Не дурно російський кадет Набоков в 1919 р. писав: „культурна сила Росії буде направлена до Чорного моря“.)

Україна має прекрасні і географічні і економічні умови для творення сильної, багатой держави. Але об'єктивно неминуча уперта боротьба між нею і Московщиною. Економічні імперіалістичні інтереси Москви все будуть йти в супереч з інтересами народнього господарства на Україні, як це було при самодержавному режимі і як це є тепер при окупації большевиків. Це буде загострювати національні відносини між обома народами, сіяти серед них войовничий націоналізм, піддержувати постійну взаємну боротьбу. І Московщина і Україна ще побачуть у себе буйний розв'ит націоналізму. Коли тепер російські большевики, при „чеснім“ співробітництві буржуазії, під звуки Інтернаціоналу, з таким захопленням будують „єдину, могутню Росію“, то якого шовінізму і якої „національної“ роботи треба чекати з боку Росії, коли вона, замість Інтернаціоналу і самодержавного „Боже, царя храни“, буде мати свій дійсно національний і гимн. Це все вестиме не до зближення двох народів, а до їх роз'єднання, аж поки Україна не стане незалежною державою.

Теоретично не виключена можливість, що сучасна боротьба за українську державність закінчиться неудою. Це стане особливо можливим при існуванні і надалі несприятливої для України міжнародньої ситуації. В таких разі на Сході буде створена нова Ірландія з безупинною національною боротьбою, аж поки український народ не доб'ється свого повного визволення. Спокій на Сході залежатиме, насамперед, від радикального розв'язання української національної проблеми.

Яка б не була найближча будучність України, не може бути сумніву в одному: миритися з національною неволею вона не буде. Разом з українським народом не заспокоятся і інші народи був. Росії в своїх стремліннях до самоозначення. В цьому головна трагедія Сходу Європи. Упадок большевизму, навіть перехід до демократичних форм життя ще не вирішать всеї справи. Потрібне раціональне розв'язання національного питання, задоволення потреб поневолених народів. Без цього не можна ждати спокою і

1) Див. „Коммунист. Интернационал“, № 14.

після упадку большевизму. Анархія, міжнаціональна війна буде й надалі загрожувати нормальному ходові життя в цій Європі.

Даремно большевики, разом з російською буржуазією захоплюються справою відбудови „єдиної Росії“. Це є ілюзія. В основі національних рухів лежить найсильніша в суспільному життю пружина — матеріальний ґрунт. Мрії про „єдину Росію“ повинні відійти в область минулого. Революція, з її неоднаковими формами і глибиною в різних країнах був. Росії, в залежності від місцевих умов, блискуче показала, яким не міцним і штучним конгломератом була царська імперія. І не тепер, коли ці країни пробудилися до нового вільного життя, можна серйозно говорити про будівництво нової „тюрми народів“. Це значило б заходитися коло непевного діла: будувати кумира на глиняних ногах.

„Велика Росія“ мусить скоритися перед природним поступовим розвитком поневолених нею народів. Процес політичного пробудження кольоній бувшої царської імперії наперед засуджує на неудачу спроби відновити „велику, єдину, неділиму Росію“.

Висновок з цього для демократії взагалі і особливо для соціал-демократії тих народів, котрі перенесли велику революцію, той, що тільки мирне співжиття цих народів, як рівних з рівними, може бути гарантією їх успішного розвитку та скоршого наближення їх до соціалізму.

В інтересі європейського і всесвітнього пролетаріату сприяти своєю тактикою нормальному процесові національно-політичного самоозначення народів Сходу Європи: це єдиний шлях припинити страшну міжнаціональну боротьбу, „ідил ю з часів Гонти й Залізняка“, що характеризує відносини не тільки на Україні, але по всіх кольоніях був. російської імперії, в які оружною рукою прийшов спадкоємець Івана Калити — „войовничий большевизм“.

Відкладене — не загублене. Принципи демократії і права народів на самоозначення, раніше чи пізніше, повинні одержати перемогу над політикою поневолення на території б,вш і Росії. І в сімі визволених народів Сходу Європи одним із її рівноправних членів, ми в цьому переконані, буде незалежна демократична Україна.

З М І С Т.

Передне слово	2
1. Роль пролетаріату в російській революції	3
2. Пролетаріат в Росії і на Україні	3
3. Соціальна структура і загальна скількість українського пролетаріату	11
4. Робітничий рух на Україні і народження української соціал-демократії	14
5. Головні етапи в розвитку партії російських большевиків	18
6. Меншевізм на Україні і його причини	28
7. Народницький соціалізм і блянкізм у большевізмі	38
8. Большевицький „опит“ революції	48
9. Російський большевізм і українська національна ідея в освітленню українського „патріота“	52
10. Організація українських національних сил і окупація України	65
11. Соціальний утопізм і національний „реалізм“ большевиків	79
12. Українські робітники і селяне дають „відставку“ московському „комунізмові“	88
13. „Трудова республіка“ і „трудова монархія“, як результат впливів анархо-большевізму	98
а) „Трудова монархія“	100
б) „Трудова республіка“	114
в) „Ультра“-утопізм „трудової республіки“ і „трудової монархії“. (Партія та інтелігенція)	127
14. Боротьба з окупацією і перспективи самостійної України	131
